

Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Маркази омӯзиши равандҳои муосир ва оянданигарии илмӣ

Илм ва Ҷомеа

Маҷаллаи академии илмию оммавӣ
№ 4 (34), 2023

Маҷалла 08 июни соли 2023 аз тарафи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии
Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Муассис: Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Сармуҳаррир: Нозим Нурзода

Котиби масъул: Фирдавс Ниёзӣ

Саҳифабанд ва тарроҳ: Бозорбой Ибодов

Ҳайати мушавара: Фарҳод Раҳимӣ, Талбак Назаров, Саидмурод
Фаттоҳзода, Собит Неъматуллоев, Комил Бекзода, Ниёзӣ Ёрмаҳмад
Бобо

www.ravshanfikr.tj

ФЕҲРИСТИ МАВЗУЪҲО

ҚУДРАТИ ФИКРӢ ВА ВОҚЕИЯТИ ИМРӢЗӢ

Ятимов С. <i>Знание – сила (размышления о Послании Лидера нации)</i>	5
Саидзода Ҷамолиддин. <i>Мавлавӣ ва Айни</i>	29
Шарифзода Исомиддин. <i>Агар тағйире дар андешаат нест</i>	41
Ниёзӣ Ёрмаҳмад. <i>Методология ва раҳёфтҳо дар таҳқиқи тамоюлотии муосири исломӣ</i>	47
Нурзода Нозим. <i>Муруре муқаддимотӣ ба Афғонистони садаи бисти мелодӣ</i>	73

РАВШАНФИКРӢ ВА МАВҚЕЪГИРИИ МИЛЛӢ

Собириён Меҳр. <i>Индикаторҳои муҳити сармоягузорӣ ва ҷойгоҳи кишварҳои Осиёи Шарқӣ дар онҳо</i>	90
Раҳимов Саъдуллоҳ. <i>Магар сарватманд будан айб аст?</i>	109
Бекзода Дидавар. <i>Ташаккули ҷараёни равшанфикрӣ дар фарҳанги халқи тоҷик</i>	118

ЧЕҲРАҲО ДАР САФҲАҲО

Нурзода Нозим. <i>Дар қаламрави фарҳефтагӣ (чанд мулоҳиза дар робита бо шахсияти арбоби сиёсату давлатӣ Шукӯрҷон Зӯҳуров)</i>	136
--	-----

НАҚД ВА ТАҚРИЗ

Ятимов С. <i>Бозёфт ва тадқиқоти археологӣ - шакли инъикоси воқеияти таърихӣ (Т.Г.Филимонова, Х.Ю. Муҳиддинов, Х. Ғаффоров “Ёдгориҳои бостонии Фархорзамин”. Душанбе, 2023)</i>	146
Давлатов Раҳматқарим. <i>Банд дар но нест, дар ҷону дил аст (Дар ҳошияи мақолаи “Эҳёи миллат – бақои давлат”, «Ҷумҳурият», №171(24 782), аз 24.08.2023)</i>	157
Назаров Умед. <i>Ормонҳои арзишӣ ва гановатмандиҳои академикӣ дар мақолаи «Эҳёи миллат - бақои давлат»</i>	169

Қурбон Номвар. *Давлату миллат пайванди ноғусастани доранд*
(*Андешае чанд дар робита ба мақолаи профессор С. Ятимов «Эҳёи*
миллат – бақои давлат»)..... 181

ҚУДРАТИ ФИКРӢ ВА ВОҚЕЯТИ ИМРӢЗӢ

С. ЯТИМОВ

профессор

ЗНАНИЕ – СИЛА

(размышления о Послании Лидера нации)

Введение

В новейшей истории таджикской нации Послание Главы государства является комплексным анализом, оценкой, отчётом, подведением итогов деятельности правительства и оглашением политических, социально-экономических, культурных инициатив, жизненно важных планов высшего органа власти.

Архимедовская точка опоры этого документа – оценка работы правительства в экономической сфере.

Именно поэтому в Послании, в связи с процессами глобализации отмечается: **«Благодаря самоотверженному труду народа страны, процесс созидания и благоустройства продолжался равномерно, намеченные планы и программы по обеспечению устойчивого развития национальной экономики, повышению уровня и улучшения качества жизни населения республики осуществлялись целенаправленно»** (Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики». – Душанбе. Дониш, 2023. – С.3).

Подобное заключение подкрепляется тем, что: «Несмотря на продолжающиеся преобразования в мировой экономике и отрицательное влияние внешних факторов на нашу национальную экономику, благодаря плодотворной экономической реформе, осуществлению стратегии и программ, и принятию антикризисных мер в течение пяти последних лет, развитие экономики Таджикистана ежегодно в среднем обеспечивалось на уровне 7,3 процента, а валовой внутренний продукт с 71 миллиарда достиг 115 миллиардов сомони, и на душу населения увеличился в 1,5 раза» (Там же. – С.4).

Сфера образования и повышение просвещённости на ближайшую и долгосрочную перспективу являются другой важнейшей проблемой, рассмотренной в Послании.

Возрождение

Основатель мира и национального единства – Лидер нации уважаемый Эмомали Рахмон ещё с первых дней своего избрания на должность Главы государства уделял особое внимание проблеме развития науки, школы и образования.

Период руководства уважаемого Эмомали Рахмона, который на счастье народа охватывает более четверти века, представляется эпохой укрепления фундаментальных основ строительства таджикской национальной государственности, в том числе сферы школы и образования.

Если, по мнению историков, X век – период Государства Саманидов, считался золотым веком развития науки, литературы, культуры, то период президентства Главы государства в нынешних условиях и реалиях, несомненно, является более эффективным и превосходит указанную эпоху. Данное обстоятельство созвучно с логикой Отто фон Бисмарка, который в ходе своей беседы с народом

отмечал: **«Мы будем усердствовать лучше, и добиваться больших результатов, нежели наши отцы!»**.

Эти достижения отчётливо рассмотрены в Послании.

Естественно, важнейшей функцией государства и государственности является обеспечение безопасности (1) и социальной политики (2).

Причина и следствие этих двух элементов взаимосвязаны, отражены в Послании: **«В течение пяти последних лет только на развитие сферы образования и здравоохранения было направлено 36 миллиардов сомони, а доля инвестирования социальных сфер в общем объёме расходов государственного бюджета доведена в целом до 44 процентов»** (Там же. – С.5).

Цифры считаются наилучшим отражением обоснованности логических выводов. Аргументация посредством наглядности и демонстрации результатов деятельности является изложением истины. В Послании такой метод отчётливо просматривается: **«В упомянутый период за счёт всех источников финансирования было построено и сдано в эксплуатацию 842 образовательных учреждения на 382 тысячи учеников, в том числе в 2022 году - 190 учебных корпусов на 87 тысяч учеников»** (Там же. – С.5).

С другой стороны, логическое обоснование представляется тем, что сама истина приобретает свойство самостоятельного осознания. Это явление требует лишь времени и усилий. Говоря простыми словами, по инициативе Главы государства инфраструктура сферы образования поэтапно построена и сдана в эксплуатацию учителям, подросткам, молодёжи, родителям. То есть эти результаты всем очевидны.

Подобные достижения не возникают на пустом месте сами по себе.

История, в принципе, не представляется явлением, из которого вытекали бы действия. **«История не делает ничего, она «не обладает никаким необъятным богатством», она «не сражается ни в каких битвах»! Не «история», а именно человек, действительный, живой человек – вот кто делает всё это, всем обладает и за всё борется. «История» не есть какая-то особая личность, которая пользуется человеком как средством для достижения своих целей. История – не что иное, как деятельность преследующего свои цели человека»** (Из произведения В.А.Малинина «Философия революционного народничества». – М.: Наука, 1972. – С.211).

Историю творит человек, он придаёт смысл и содержание времени и пространству. **Личность уважаемого Эмомали Рахмона прославила имя таджикской нации, национальную таджикскую государственность во всём мире. Просветительская политика Лидера нации считается составной частью этой известности.**

Вместе с тем, логика и метод политики Главы государства, в том числе в направлении общенациональной культуры, на наш взгляд, основываются на четырёх элементах – **национальном единстве (1), неустанных усилиях на благо национального развития (2), прогнозировании (3) и новаторстве (4).**

Все – свидетели того, что отношение главы государства к сфере науки и образования имеет энциклопедическую особенность. Успехи и неудачи, сегодняшнюю и завтрашнюю судьбу страны Лидер нации видит, прежде всего, в качестве, уровне и эффективности сферы образования.

Уважаемый Эмомали Рахмон, безусловно, один из немногих мировых политических руководителей, проводящих с народом, гражданами открытые, непринуждённые беседы, встречи с глазу на глаз. Детально, квалифицированно,

успешно, с осознанием личных качеств, уровня знаний и профессионализма каждого человека он, не жалея времени, общается с представителями всех слоёв, а именно: учениками и студентами начальных, средних и высших учебных заведений, дехканами, рабочими, учёными, представителями творческой интеллигенции, членами правительства. Уделяет особое внимание содержанию речи каждого из них. Таким путём пытается перепроверить, обобщить свои представления о собеседнике, его состоянии, уровне просвещённости. Этот метод и стиль государственного управления считаются продуктивным примером осуществления руководства.

Следует отметить тот факт, что одной из центральных тем обсуждения Главы государства является роль науки, знаний, школы, образования, профессионализма и квалифицированности в сегодняшней и будущей жизни нации.

Величайшие трагедии, выпавшие на протяжении столетий на долю таджикской нации, вытекают из минимального потенциала в плане осознания народными массами действительности бытия. Люди связывают свою нынешнюю жизнь и будущую судьбу не с силой, способностью, действительностью, человеческим ресурсом, умственным состоянием разумного, мыслящего явления, а с предположениями и мировоззрениями, выходящими за рамки материального, существующего.

Национальное государство и национальная школа

Чрезвычайное внимание Лидера нации к деятельности, качеству и эффективности школы и образования имеет историко-фундаментальный аспект.

Величайшие учёные всех времён считали заложение и защиту государственного устройства вне рамок ответственности школы лишь пустым звуком, нежизнеспособной идеей.

Ещё две с половиной тысячи лет назад один из основоположников объективной философии – Аристотель отмечал: **«Законодатель должен отнестись с исключительным вниманием к воспитанию молодёжи, так как в тех государствах, где этого нет, и самый государственный строй терпит ущерб»** (Аристотель. Политика. – М.: РИПОЛ классик, 2010. – С.535).

Древнегреческий философ прямо, неоднократно напоминает, что **учебные программы, пособия, содержание, политика правительства в сфере воспитания и обучения в целом должны находиться под жёстким контролем государства, осуществляться им.**

Великий мыслитель предупредительно подчёркивает: **«Ведь воспитание должно соответствовать каждому государственному строю, свойственный каждому государственному строю характер обыкновенно служит и сохранению строя»** (Там же. – С.535).

Аристотель, продолжая свою идею, считает обучение и воспитание основой, началом, причиной рождения и формирования содержания государственного строя: **«Воспитание с самого начала закладывает государственный строй»**. Убеждает: **«И всегда лучший характер обеспечивает лучший вид строя»** (Там же. – С.536).

Для дальнейшего строительства следует помнить, что **одна причина в определённых обстоятельствах, условиях и состоянии даёт одинаковые результаты.**

В каждом случае лишь предлоги разные.

Однако это неважно. Кроме того, между причиной (1), следствием (2), необходимыми условиями (3) существует неразрывная связь. Причина же, если для неё возникают условия, превращает следствие в безвозвратное явление.

Гражданская война девяностых годов в Таджикистане не явилась небесным, необычным явлением, а была анчаром (т.н. упас-дерево, содержит ядовитый млечный сок, использовавшийся для отравления стрел – С.Я.), выращенным на этой земле.

Вдохновителями и движущей силой той трагедии являлись воспитанники тех самых школ, выпавших из-под контроля государства и государственной политики.

Утверждение данной причинности не считается каким-либо открытием. Она «длиннее жизни Хизра и просторнее владений Александра» (Хафиз).

В связи с этим, следует вновь обратиться к труду Аристотеля «Политика», в котором отмечается: «А так как государство в его целом имеет в виду одну конечную цель, то, ясно, для всех нужно единое и одинаковое воспитание, и забота об этом воспитании должна быть общим, а не частным делом, как теперь, когда всякий печётся о своих детях частным образом и учит частным путём тому, что ему вздумается» (Там же. – С.536).

Мыслитель объясняет свою теорию в рамках категории «интересов» государственности, основу которой составляют безопасность, развитие и прогресс, следующим образом: «Что имеет общий интерес (государственность – С.Я.), этим следует и заниматься совместно» (Там же. – С.539).

Иными словами, воспитание, как системное понятие, представляется действием, служащим для формирования личности на основе духовных и морально-нравственных ценностей, обеспечения интересов личности, общества и

государства, пробуждения в людях чувства патриотизма, большой гражданской ответственности.

Оно является важнейшей задачей политической власти.

Государство, в качестве правового субъекта, не может и не имеет права сознательно оставаться в стороне от неуспешных, с точки зрения воспитания, явлений внутри общества, способных в ближайшей и долгосрочной перспективе создавать угрозы конституционному строю.

Подобное требование предъявляется ко всем социальным слоям. Возлагает большую ответственность на родителей, средние и высшие образовательные учреждения, религиозных деятелей, общество в целом. Диалог между людьми должен происходить на основе общечеловеческих ценностей, отвечающих целям национального развития.

Разве можно утверждать, что это заключение является чем-то новым или необычным?

Безусловно, нет.

Аристотель в этом плане, на наш взгляд, указывает на принципиальные, особо важные моменты, которые должны быть использованы как пример для подражания: «**Не следует, кроме того, думать, будто каждый гражданин сам по себе; нет, все граждане принадлежат государству, потому что каждый из них является частицей государства. И забота о каждой частице, естественно, должна иметь в виду попечение о целом**» (Там же. – С.536).

Объективные условия жизнедеятельности

Послание является для общества источником важной информации, государственной коммуникативной составляющей.

Когда люди приобретают реальные знания о различных сферах государственности, упрощается познание сути жизненно важных проблем, для решения которых организующая сила направляет все ресурсы и возможности.

Правительство страны, как и прежде, стремится уделять особое внимание всестороннему развитию личности – духовному богатству, нравственной чистоте и физическому развитию, основа которых закладывается в условиях средней школы.

Человек – продукт общества и общественных отношений

Если человек появился на свет в качестве биологического существа, то положение, звание «человек», «личность», «индивидуум» являются частью и продуктом человеческого общества и социальной среды. Согласно заключениям знаменитых мыслителей, **«...сущность человека не есть абстракт, присущий отдельному индивиду. В своей действительности она (т.е. сущность человека) есть совокупность всех общественных отношений».**

С другой стороны, не стоит полагать, что общественные отношения далеки и отделены от человека. Наоборот. Сами общественные отношения всецело составляют сущность человека.

Результат отношений людей формируется на основе коллективной деятельности (*сотрудничества, общения, обмена мнениями, солидарности*).

Именно в ходе социального взаимодействия происходит познание (*понимание, осмысление*) окружающей среды (*природы, общества, государства, цивилизации, культуры, религии и т.п.*).

Мировоззрения, идеи, мечты, идеологические цели и чаяния направляют людей к социальному группированию в различных формах. Закладывают для этого основу.

В теории и практике обеспечения безопасности государства, как на национальном, так и на международном уровне, применяются три модельные формулы: соперник (1); цели и намерения соперника (2); силы и средства обеспечения безопасности национального государства (3).

Однако «безопасность» не является индивидуальным, ведомственным, отраслевым, специализированным, ограниченным понятием. Обеспечение безопасности государства есть взаимосвязанное, общественное явление. Считается единой системой, определённой конституционными нормами. Охватывает комплексную деятельность экономического, социального, политического, культурного, идеологического аппарата государства. **В любой цепи самое слабое звено, в конце концов, обрывается. И тем самым, цепь лишается своего предназначения.**

Если взглянуть на вещи с точки зрения теории действительности, как категории логики, **самая плохая истина лучше, чем самое хорошее заблуждение.** То есть единая система обеспечения национальной безопасности, основу которой составляет школа и общее образование, на практике показывает всё ещё неполное соответствие геополитической идеологии, направленной на дестабилизацию и разрушение национальных государств.

Безусловно, «конфликт», как термин, является политическим понятием, выражающим политические цели и процессы, направленные на изменение ситуации и степень использования интересов. Кроме того, конфликт представляется единственным средством, способным оценить качество и эффективность политической,

социально-экономической, научно-воспитательной, культурной и идеологической системы государства. Отсутствие конфликта, в принципе, подразумевает стабильность. Однако ситуация в регионе и мире, частью которых является Таджикистан, не требует дополнительных комментариев.

Если рассматривать духовно-идеологическое состояние молодёжи в рамках указанных понятий, то сложно оценивать его в плане интересов перспективы устойчивости и проблем стабильности.

Деятельность школы, сферы образования – усилия по формированию мировоззрения населения, особенно молодых людей, должны быть направлены на осознание того, что лишь сам человек, его знания, разум и интеллект являются факторами личного счастья, благополучия общества в целом.

Необходимо осознавать, что прогрессивные народы, от которых сегодня зависят мусульмане, не выдумывают для себя небылицы, необычные, сверхъестественные представления.

Они поклоняются исключительно разуму и знанию. Ориентируются на понятия, имеющие материальное значение, направленные на совершенствование человека и общества. Ведь, по словам Абуали Сино, **масло дарит жизнь огню, а наука – человеку.**

Индивид, верящий и опирающийся на человеческий Разум и Знания, полезен для себя и общества. Как минимум – безвреден.

Ситуация, отношение и состояние

Как подчёркивалось, школа считается важнейшим звеном в цепи формирования мировоззрения, ориентированного на национальную государственность. Она закладывает основу способа и содержания функционирования общественного

мышления (1), готовит подростков и молодёжь к познанию мира (2) практическому действию – форме бытия общества и существующим в нём законам (3).

Вне всякого сомнения, Таджикистан занимает одну из ведущих позиций в регионе с точки зрения количества, темпа и качества строительства образовательных учреждений.

Иными словами, правительство выполняет свою функцию по созданию реальных условий для воспитания подростков и молодёжи.

Однако практический опыт показывает, что качество работы сегодняшних школ и знаний учащихся, соразмерность уровня их грамотности своему возрасту и ступени образования не в полной мере соответствуют созданным условиям.

По сути, речь идёт не только о фундаментальных знаниях в области точных наук. Эта проблема нуждается в отдельной дискуссии. Имеются в виду сведения, представления, понимание в рамках школьной программы темы, посвящённой комплексу мировоззрений об истории нации, её культуре, цивилизации, литературе, грамматических нормах родного языка, праве, гуманитарных науках в целом.

Именно подобные знания определяют гражданскую позицию подрастающего поколения в отношении понятий Нация, Отечество, Национальное Самопознание и Самосознание. Обеспечивают соответствие и соизмеримость мировоззрения будущих членов общества с достойной жизнью.

Такой серьёзный недостаток отчётливо наблюдается даже в учебном процессе старшекурсников вузов, которые уже должны восприниматься в качестве специалистов.

В то время, когда от учебных заведений всех уровней требуется «конечный продукт высокого качества», ведь сама **«школа составляет громадную силу, определяющую быт и**

судьбу народов и государства, смотря по основным предметам и по принципам, вложенным в систему школьного образования» (Д.И. Менделеев. Сочинения. Т.1. – М., 1934. – С.153).

Следует обратить внимание на фразу «**по основным предметам и по принципам** (*основа, закон, метод, условие*) (Русско-таджикский словарь. – М.: Русский язык, 1985. – С.854), **вложенным в систему школьного образования**».

Принцип, в том числе в сфере образования, является требованием статьи 1, первой главы Конституции Республики Таджикистан. На этой основе разрабатываются и реализуются нормативно-правовые акты. Именно в соответствии с таким требованием составляются учебники. Следовательно, содержание, процесс обучения и воспитания на всех уровнях, независимо от форм собственности и материальной принадлежности инфраструктуры образовательных учреждений, неразрывно связаны с фундаментальными вопросами государственной устойчивости.

Три элемента – закон (1), программа – (2), учебное пособие – (3) играют роль важнейшего регулятора деятельности национальной школы.

Эти элементы подтверждают соответствие логики обучения и воспитания актуальным требованиям социально-экономической, культурной и духовно-политической жизни национального государства, как основных запросов национальных интересов.

Учебники формируют человека

К сожалению, период независимости до сих пор не смог обеспечить вступление на арену научного творчества нового поколения авторов учебных программ и учебников. Представить их учителям, школьникам, работникам сферы

образования, родителям, общественности. Превратить мыслящих создателей этих книг во влиятельных и почитаемых личностей, восстановить почёт и славу авторов прежних учебников. **Более того, ряд пособий с точки зрения сути и содержания, не отличаются от суеверных учебных материалов некомпетентных (возможно, наоборот) мулл.** Отдельные учёные, которые в советское время пользовались определённым авторитетом, в период независимости своими учебниками, по сути, практически заслужили место в конъюнктурном болоте средневекового мировоззрения.

Проблема заключается в том, что ненаучное, ложное представление закупоривает, осаждаёт разум. Облегчает злоупотребление умами подростков и молодёжи со стороны антинациональных элементов.

С другой стороны, составление подобных учебников свидетельствует о национальном духовном недостатке авторов, которые любыми путями и средствами получают такое право.

В связи с этим следует напомнить, что человек наделён двумя речами: духовной, воображаемой, в форме молчания, когда он остаётся наедине, в диалоге с самим собой (1), а также **внешней, наружной, устной речью (2). Внутренняя речь человека важнее устной, наружной речи. Она сама по себе. Представляет собой отчёт Ума, Справедливости, Совести и Чести перед самим Человеком.** Хафиз, указывая на это, отмечает:

Я не знаю, кто внутри меня опечаленного,

Я ведь молчу, а он вопит и шумит.

Потому меня почитают в храме огнепоклонников,

Что огонь, который не гаснет, всегда в моём сердце.

(подстрочный перевод)

Маликушшуаро Бахор Хуросони (1886-1951) более ста раз перечитал «Шахнаме» Фирдоуси.

Он вновь и вновь склоняет голову перед шедевром соотечественника, который в эпоху правления чужеземных деспотов, подвергая жизнь опасности, посвятил её прославлению таджикско-персидской нации. Ему больно за современных сородичей, всю жизнь занимавшихся почитанием чуждых ценностей, прислужничеством. Он экспромтом, обращаясь к Фирдоуси, излагает:

**Лишь тебя прославляю, ибо из этих грубых людей,
Не знаю никого, кто достоин похвалы.
Жаль, что всю жизнь, служа Отечеству,
Не увидели мои глаза ничего, что хотелось бы сердцу.
Из-за здравомыслия чужеземцев и глупости своих,
До того горела душа моя, что задымилась.**

(подстрочный перевод)

В адрес суеверов своей эпохи намеренно говорит:

**Шахнаме, без преувеличения, есть Коран Аджама,
А мудрец из Туса занимает положение пророка.**

(подстрочный перевод)

И мужественно обобщает мысль:

**Во всех сферах проявил искусство Фирдоуси,
Ей богу, он пророк, если не бог.**

(подстрочный перевод)

Подчёркивает важность слов Фирдоуси для всех эпох и противостояния рабскому мышлению:

**О, именитый мудрец! О, чудотворный Фирдоуси,
Прославивший себя словом в любой отрасли.
Если бы сочувственно ты не стремился к возрождению
Отечества,
То чужеземные набеги истребили бы Иран.**

(подстрочный перевод)

С этой точки зрения, когда речь идёт об учёбе и воспитании, подразумевается изучение, обучение, напутствие, руководство, забота и защита Отечества. Данный процесс должен охватывать всю человеческую жизнь. Успешность нации, обеспечение её безопасности и развития связаны с ходом и результатом социализации мышления членов общества.

При составлении учебников в сфере таджикского языка и литературы уже который год ситуация не меняется к лучшему, в научную пользу.

В этом направлении не в достаточной мере наблюдается целенаправленность, полное соответствие сути и содержания учебников требованиям национального государства и, несомненно, национальная ответственность и приверженность. Хотя ежедневно по этим учебникам обучаются дети и подростки.

Разве за тридцать лет настолько сильно изменились фонетические, морфологические, синтаксические, стилистические, составные и лексические категории таджикского языка? Или же кардинально поменялось отношение к сути и содержанию гуманистических произведений наших классиков?

Верно. В политической, социальной и культурной жизни поэтапно происходят преобразования, которые должны быть отражены системно по каждой отрасли.

В то время, когда восприятие специалиста не способно оценить превосходство прежней гипотезы, разве есть необходимость отказываться от того, что разрабатывалось на протяжении долгих лет и на практике нашло своё научное подтверждение, что может быть адаптировано к требованиям мировоззрения при минимальных усилиях?

Найдутся ли сегодня учёные, способные с точки зрения теории, методологии, исторической аргументации, системного, структурного, функционального, сравнительного, сравнительно-исторического, логического анализа, на основе передового и созидательного мировосприятия написать учебники для учащихся средних школ на уровне таких известных личностей, как устод Айни, Абдуррауф Фитрат, Сайид Ризо Ализода, Туракул Зехни, Рахим Хошим, Хамид Бакозода, Хилол Каримов, Холик Мирзозода, Шарифджон Хусейнзода, Дододжон Тоджиев, Абдусалом Дехоти, Вохид Ахрори, Махмадуллох Лутфуллоев, Носирджон Маъсуми, Юрий Бобоев и многих других? В случае положительного ответа, труды и статьи таких учёных должны считаться образцовыми.

На наш взгляд, учебники упомянутых гениев необходимо взять за основу, учиться у них, «стать их соавторами».

Традиция написания учебников в таджикской науке имеет столетнюю историю. На этом поприще следует внести такой вклад, чтобы, как и прежние авторы, «вызывать изумление друзей» (*Абусаиди Абдулхайр, XI в.*), а не сожаление и недоумение.

Именно адаптация интересов каждого человека к общенациональным интересам создаёт крепкую патриотическую солидарность. Высвобождает наивных, доверчивых людей из состояния бессознательной зависимости

от явлений, которые не отвечают интересам нации и Отечества.

Национальный интерес и религиозное образование

Когда речь идёт о национальных интересах, несомненно, подразумевается **обеспечение безопасности с территориально-политической точки зрения, а также развитие, отвечающее социальным запросам, защита самобытной культуры и цивилизации, уровня и качества духовности и мировоззрения, соответствующих национальной государственности, прогнозирование, своевременное выявление и купирование вызовов, представляющих угрозу для национальной безопасности.**

В любом случае, обеспечение безопасности и прогресса государства сталкивается с трудностями, если национальное мировоззрение не приобретает первостепенную важность. Подтверждением тому является дестабилизация ситуации в некоторых странах региона.

Безусловно, культура считается первой ступенью на пути цивилизованности нации. Она является её составной частью.

Лишь лучшие, устойчивые, знаменитые образцы культуры могут заслужить звание «цивилизационные».

При изучении истории наций и народов применяются антропологические и исторические понятия. Антропология рассматривает степень процессов адаптации народов к определённым природным и культурным условиям. История же имеет широкие рамки и темы для исследования. Она изучает нации, которые вышли вперёд за границы простой адаптации к природе и обществу.

Таджики являются самодостаточной, цивилизованной нацией. Уже несколько столетий назад они иронизировали по поводу народа, «питавшегося верблюжьим молоком, мясом варана и мечтавшего захватить трон Каянидов».

Предметом изучения истории являются народы, наделённые созидательными планами, чаяниями и надеждами, осуществление которых ещё больше будет совершенствовать их цивилизацию, рассудок. Благоустраивать жизнь, направлять к мирному, спокойному существованию.

В целом, для истории важны представления, цели и намерения, способные применять нечто идеальное в пользу развития реальной, насущной жизни.

Чаяния, обеспечивающие безопасность, развитие и прогресс нации в условиях глобальной конкуренции, рост авторитета и имиджа народа в регионе и мире могут послужить своего рода верой, убеждением.

Во многих национальных религиях целеполагание во имя прогресса нации и усилия по его достижению считается обычным явлением, как вдох и выдох, кровообращение в человеческом организме.

Вместе с тем, наставникам и последователям рекомендуется думать аналитическим образом, чтобы они могли изучать, определять, какой же фактор на протяжении истории стал причиной прогресса или отсталости их нации в ходе конкуренции с представителями других народов, религий или верований. Развитие науки и расширение познаний в этих национальных религиях выявляет степень сближения с небесными верованиями.

Поэтому мы не можем согласиться с утверждением отдельных учёных, считающих развитие, прогресс и мировоззрение национального государства автономным явлением, а религиозное верование – отдельным от них.

Независимость национального государства считается священным понятием. В суверенном государстве право на существование имеют любые формы общественного сознания. Однако они должны признавать, поддерживать и практически сопровождать национальные интересы, действовать как самостоятельные этно-культурные, административно-политические понятия, осознавать, защищать фундаментальные ценности национальной культуры, тонко чувствовать внутренние и внешние угрозы, обеспечивать реальные условия для сохранения, развития основ культуры и цивилизации.

Следует принять во внимание тот факт, что национальное государство, как и живой организм в пространстве, всегда имеет свойство проходить через преграды. Такие препятствия неосознанно или, в большинстве случаев, сознательно создаются как внутри государства, так и на международной арене. В этой связи устойчивые идеи национального государства и продвигающие их субъекты должны преследовать цели общенационального института – государства.

Религиозные деятели, благодаря государственной независимости, миру, стабильности, имеют возможность соблюдать все культовые, богословские предписания, наделены прекрасными условиями и возможностями коммуникации. Важно, чтобы они были в первых рядах проповедников, пропагандистов национальных интересов – важнейшего фактора формирования национального мировоззрения. Чувствовали на этом поприще большую патриотическую ответственность. Определяли во главу угла своих убеждений чувство самопознания и самосознания. Нет ничего невежественнее, чем ставить под сомнение и различные

предлоги, лозунги, теории и мировоззрения национальные интересы – безопасность нации и развитие государственности.

Ситуация вокруг, в регионе и мире, особенно за последние пять лет, вновь подтвердила истину о том, что смышлённые нации под маской религии объединяют представителей крупных и малых народов, вместе захватывают политическую власть.

И они, добившись цели, при распределении власти действуют не с точки зрения конфессиональной принадлежности, тариката и шариата, а исходя из этнических и узконациональных интересов.

Конфессиональная, племенная, этническая, национальная и партийная наивность не должна продолжаться на протяжении тысячелетия. Глубина мысли и сила оценки заключаются в науке и просвещённости:

**Кто в мире наделён чуткостью и разумом,
Никогда не поддастся на каверзы времени.**

(Фирдоуси. Подстрочный перевод)

Заключение

Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона является историческим документом, напутствующим на развитие важнейших сфер жизни страны.

В нём в доступной форме, на понятном языке изложены проблемы формирования человека и его мировоззрения, базирующегося на основе национальной государственности, истории народа, самопознания, патриотизма, осмысления и прогнозирования.

Послание, как всегда, безупречно с точки зрения языка, является источником изучения и извлечения уроков из школы государственного управления Лидера таджикской нации.

В этом напутствующем документе для воплощения национальной идеи и строительства государственности на первом месте стоят роль и место человека, его культура, просвещение посредством системы образования.

В стране практически созданы реальные достойные условия для развития национального образования. Однако человеческий фактор, ответственность отдельных лиц в сфере формирования мышления и идеологии не до конца отвечают требованиям эпохи.

Воздействие на мировоззрение подрастающего поколения, молодёжи, различных слоёв населения должно быть не только соразмерно угрозам неприятеля, но и превзойти их.

Обучение и воспитание преследуют цель –убеждать в национальном мировоззрении, самопознании и самосознании. В противном случае, само школьное воспитание и воспитание в целом это – пустая трата времени.

Среди всех без исключения мировых идеологий, направляющих нацию на независимость, единство, мир, стабильность и спокойствие, обеспечивающих развитие страны, на первом месте, безусловно, стоит идея о национальном государстве. Этот жизненно важный факт играет определяющую роль в учении Лидера нации.

Концепция национального государства есть комплекс мировоззрений, политических, правовых, социальных, экономических и культурных инициатив, сформированных на базе национально-исторических и общечеловеческих ценностей. Это опыт, подтверждённый на практике передовых

наций мира, имеющий, как минимум, четырёхсотлетнюю историю.

Реализация концепции воспитания национального мировосприятия, самопознания и самосознания считается важнейшей задачей общества, в том числе религиозных деятелей.

В этом процессе учёные, привлекаемые к написанию учебников, должны быть не только опытными, признанными в научном сообществе, но и смелыми, с чувством самосознания и патриотизма. Они обязаны уметь донести до воспитываемых национальный дух, принципы высокой ответственности за будущее страны.

Любая книга, будь она поэтического, прозаического, научного содержания, представляет собой дух, характер, качество и природу личности автора. С точки зрения знаменитого поэта Ходжа Хусайна Хатлони (1868-1917), которую он выразил в отношении Абулкосима Фирдоуси, автор книги является создателем её героев, он – творец человеческого духа:

**Если бы промолчал поэт из Туса,
Откуда бы взялись Кайкубод и Кайковус?**

(подстрочный перевод)

Если у народа и членов общества не будет национального менталитета против идей, направленных на почитание чуждых ценностей и суеверий, чрезвычайно сильного уважения к своей прошлой истории, веры в неё, если они не будут предпочитать исключительно национальную государственность, то станут игрушкой в руках чужеземцев.

Таджики на протяжении истории более 13 раз правили собственной государственностью (Мидийское Государство, Империя Ахеменидов, Парфянское царство,

Кушанское царство, Сасанидская империя, Эфталитское царство, государства Тахиридов, Саффаридов, Саманидов, Гуридов, Куртов Герата, Сарбадаров, Музаффаридов). Этот опыт в целом включает в себя 2236 лет. Распад этих великих и небольших династий произошёл из-за ошибок нашего народа, знати и аристократии. Основная причина их падения это – невежество.

Наша нынешняя государственность также могла исчезнуть, и на сей раз уйти в небытие на сотни лет. Таджикская нация могла вновь оказаться порабощённой. И в этот раз причиной тому тоже стало бы невежество.

Однако, благодаря самоотверженным усилиям Основателя мира и национального единства – Лидера нации, наша нынешняя государственность была сохранена и восстановлена. И теперь начинается четвёртое десятилетие её бытия. Основой, фундаментом новейшей государственности провозглашены знания и просвещение.

Таким образом, суть Послания Лидера нации в сфере образования состоит в воспитании наделённого чувством самосознания, способного возродить национальную культуру и гордость, просвещённого, трудолюбивого, благородного, самоотверженного человека, преданного нашей Родине – дорогому Таджикистану.

МАВЛАВӢ ВА АЙНӢ

*Ба боғ булбул аз ин пас ҳадиси мо гӯяд,
Ҳадиси хубии он ёри дилрабо гӯяд.*

Мавлавӣ

Устод Айнӣ дар бораи Мавлоно китобу рисолаи алоҳида нанавиштааст, аммо дар осораи ин ҷо ё он ҷо аз ӯ ном бурда ва ё ишорае кардааст, аз ашъораш намуна овардааст. Лиҳозо, метавон устодро аз нахустин касоне донист, ки дар осори илмиву адабиву оммавию публитсистиаи аз ӯ ёд кардаву ном бурдааст. Чун Мавлавӣ умри худро дар Рум (Туркияи имрӯза) сипарӣ кард ва бо номи Румӣ машҳур гардид, устод Айнӣ ӯро дар осораи ба номи Румӣ ёд менамояд, ном мебарад. Воқеан, Е.Э.Бертелс, шарқшиноси маъруф, ба лирикаи Мавлоно баҳои баланд дода, онро «яке аз комёбиҳои бузург хондааст: «Лирикаи Ҷамолиддин яке аз комёбиҳои бузургтарин аст. Ва агар вай дар Фарб машҳур мебуд, бешубҳа, номи ӯ низ мисли номи шахси бузург-Шекспир, Гуте, Пушкин ва ғайра вирди забон мешуд».¹

Зимнан, агарчи Мавлоно шоири машҳур буд, аммо дар ҷаҳон ва ватанаш чеҳрае камшинохта буд, барои шиносонидани ӯ, хусусан ба ҳамватанонаш, кам саъй мешуд. Шояд устод Айнӣ аввалкасе буд, ки дар Мовароуннаҳр дар асарҳои худ аз ӯ ном бурд, ёд кард ва аз осораи мисол овард. Масалан, ӯ дар «Ёддоштҳо», дар бахши «Тайёри ба сафари Бухоро барои таҳсил», ки ба нақли ба деҳа омадани

¹ Е.Э. Бертелс. Суфизм и суфийская литература. –Москва: Наука, 1965.

Шарифчон-махдум (Садри Зиё) ва байтбараки устод Айнӣ бо Мунзим ихтисос мегирад, як байти Мавлоноро аз забони Мунзим меорад ва менависад: «Дар охирҳои тобистони соли 1889 модаркалонам (модари модарам), ки як кампири 70-солаи барҷомонда буд, ба ман хабар фиристод, ки додарҳоямро гирифта ба пеши ӯ барам ва дар охири умраш моро бинад... Дар рӯзҳое, ки мо дар он ҷо будем, дар Маҳалла ном деҳа, ки ба он ҷо наздик буд, аз Бухоро меҳмон омада будааст. Меҳмон писари қозикалон-домулло Абдушукури марҳум, Шарифчон-махдум буда, мизбон соҳиби хона Мулло Абдусалом ном домуллои кунҷакии акаам будааст. Мулло Абдусалом барои хизмат кардан ба меҳмонон акаамро аз ҷои имоматиаш ҷеғ зада овардааст ва чун аз ӯ шунидааст, ки ман дар хонаи модаркалонам дар деҳаи Маҳаллаи Боло ҳастам, маро ҳам барои хизмат ҷеғ зада бурд... Акаам дар даруни меҳмонхона ба дастархонпахнкунӣ ва чойкашӣ маъмур буда, ман дар рӯи суффа ба самоворҷӯшонӣ мағул шудам... Дар вақте ки ман дар сари самовор нишаста чойникҳоро бо латта тоза мекардам, як бача аз меҳмонхона баромада, пеши ман омад, ки ба ман ҳамқад, аммо аз ман қоқтар ва бориқтар менамуд ва ӯ дилгирона ба лаби суффа нишаста худ ба худ гуфт: -Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ гуфтаанд:

*Деҳ марав, деҳ мардро аҳмақ кунад,
Ақдро бенуру беравнақ кунад!*

Ман насиҳати Мавлоноро гӯш накарда ба саҳро омадам, саҳро ба дилам зад. Дар ин ҷо лоақал ягон кас ёфт намешавад, ки ҳеҷ набошад, одам бо вай байтбарак карда рӯзро гузаронад...».²

Воқеан, Шафеъии Кадканӣ аз рӯи ҳамин байти Мавлоно, ки устод Айнӣ дар «Ёддоштҳо» овардааст, дар китоби «Шоири

² Садриддин Айнӣ. Ёддоштҳо. –Душанбе, 2009. –С. 124-125.

оинаҳо» аз ҳузури Мавлоно дар Мовароуннаҳр (албатта, «дар гӯшае») хабар дода, чунин менависад: «Аз Ҳофиз ва Бедил, ки бигзарем, шоирони дигаре, ки бешу кам дар муҳити адабии Мовароуннаҳр ҳузури ошкортаре доранд, яке Саъдӣ аст, ки шеъри ӯро дар муҳоварот бисёр мехонанд ва дигаре Соиб аст, ки дар канори Ҳофиз ба унвони Бобо Соиб аз ӯ ном мебаранд... Фирдавсӣ ва Мавлавӣ ва Ҷомӣ ва Камоли Хуҷандӣ ва Хусрави Деҳлавӣ ҳам дар гӯшаву канор ҳузур доранд, аммо на ба вусъати Бедилу Ҳофиз».³

Дар ҳақиқат, Мавлоно дар «гӯшаву канор ҳузур» дорад, аммо бештар дар хонақоҳову масҷидҳо. Тавре ки мо инро дар ҳикояе, ки дар «Наводири Зиёия»-и Садри Зиё нақл шудааст, боздид менамоем: «Волиди мочидам ҳикоят мекарданд, ки рӯзе ба нияти адои мактуба ба масҷиде даромадам. Дидам, шахсе ба хондани «Маснавӣ»-и Мавлонои Рум машғул, ҷамъе бар ӯ гирд омада. Баъзе ба тариқи муроқаба сар дар пеш афканда, бархе аз мучозаба рӯю мӯи хеш канда. Фурсате таваққуф намудам, соате дар доираашон нишастам. Қорӣ баъд аз итмоми «Маснавӣ», чунон ки донӣ, ғазале сар кард ва тараннуме оғоз. Чун бар-ин байт расид, ки:

*Деҳқони солхӯрда чӣ хуш гуфт бо писар,
К-эй нури дида, ба ҷуз аз кишта надравӣ,*

яке аз он ҷамъ сар бардошт, пой ҳаме куфт, даст бар ҳаво мекард, фарёд бароварда мегуфт: «Хонаи ханнот сӯхт, гандум арзон хоҳад шуд. Ҳазрати Мавлавӣ ба ин байт бад-ин маънӣ ишорат кардаанд ва бад-ин атия башорат дода».⁴ Албатта, ҳамагон медонанд, ки ин байт аз Ҳофиз аст, на Мавлавӣ. Муаллифи китоб ба иштибоҳ роҳ додааст...

³ Шафеии Кадканӣ. Шоири оинаҳо. –Техрон, 1366. –С.111.

⁴ Садри Зиё. Наводири Зиёия. –Душанбе: Адиб, 1991. –С.32.

Аз ин ҳикояи «Садри Зиё маълум мешавад, ки Мавлоно танҳо дар қаламрави дину ирфону тасаввуф ва дар доираи маҳдуди хонақоҳу масҷидҳо ҳузур доштааст, на доираҳои илмиву адабию дунявӣ. Ба ин нақли Аҳмади Дониш, ки дар китоби ӯ-«Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития» мундариҷ аст, тавачҷуҳ фармояд, ки доир ба замони амир Музаффар ва давлатдории турфаю аҷиби ӯ ба истехзо изҳори ақида менамояд: «Ва замони амир Музаффар доим ид буд ва давом чашну сур. Масалан, агар соли нав шавад, то ду моҳ сайру сури он хоб намекард, пас иди азҳо ё иди фитр меомад... Ва аз чумлаи русуми тоза, ки дар асри амир шуюъ ёфт, таъзими Наврӯз буд, ки чун Офтоб ба авосити хут расад, тараддуи чашну сур намуда, асбоби масхарагию дорбозию шӯъбада чамъ менамоянд, то авосити моҳи савр ба ҳамаи деҳоту қура ва мазорот мардумро ба иҷтимоъ фармон дода, аснофи аҳли ҳарфро ба зӯру заҷр аз шаҳр бароварда, шаб ҳама шаб чароғон фармуда, қавволу мутриб ва муғаннию раққосу масхарабозро ба кор дароварда... Дар як тараф «Маснавӣ»-и Мавлавиро маърака гирифта мехонданд ва дар самте зикри чаҳр арра мекашиданд ва дар мавзеъе Қуръон мехонданду хатми салот (мекарданд) ва дар маҷмаъе масхарабозон фаҳшу луғв меғуфтанд ва ба алфозу аъмоли қуфр мардумро мехондониданд, то ки дар маҷмаи уламою содот, мисли қозиюлқузот ва раисулэхтисоб ва аълалу охунд, ду тан ба шакли қозӣ ва раиси шаҳр шуда, аз аъмою ахшои гӯсфанд аммомаҳо бар сар тартиб дода, бар болои модахаре вожагуна савор шуда, муроғиайи халқро тақлид мекарданд ва ба ҳузури қозикалон ба ҳамдигар мутоибат, ки лавотатро ҳазрати раис ҳукм ба ҳаромӣ кардаанд, шумо чӣ ҳукм

мекунед? Уламои миллат дар ин саволот меҳандиданду завқ мекарданд...».⁵

Тавре ки аз ин мисолҳо мебинем, Мавлоно, ба ҳар ҳол, дар гӯшаву канор ҳузур дорад, аммо асосан ба масобаи шахсияти диниву хонақоҳиву масҷидӣ, на дунявию илмиву адабиву миллӣ, ки, албатта, ин аз набудани давлати миллӣ шаҳодат медиҳад, ки мо баъд аз фурӯпошии Сомониён рӯ ба рӯ шуда будем. Ба қавли устод Лоиқ:

*Дареги миллати камтолеъи ман,
Пас аз Сомониён сомон надорад.*⁶

Ноғуфта намонад, ки устод Айнӣ ҳамон байти болои Мавлоно(Дех марав, деҳ мардро аҳмақ кунад, Ақдро бенуру беравнақ кунад)-ро дар китоби «Марги судхӯр» низ меорад. Онро аз забони Қорӣ-шикамба, ки ба орзую ҳавасҳои судхӯронаи ӯ иртибот мегирад, нақл менамояд. Ба қавли устод Айнӣ, «дар он вақтҳо дар деҳот судхӯрони заминдор ба деҳқонони камбағал ҳар сад тангаро ҳар моҳе то ба даҳ танга ба фоида мемонданд. Қорӣ-ишкамба ин фоидаи калонро шунида оби даҳонаш мерафт ва ба судхӯрони саҳро ҳасад бурда дар оташи рашк монанди мӯи оташида ба худ мепечид. Лекин аз саҳро рафтани ва ба бастани алоқа бо деҳқонон метарсид ва дар ҳақиқат ҳам ӯ, ки дар шаҳр, дар зери ҳимояти ҳокимони марказӣ ва бойҳои калон истода, аз ҳар кас дар шубҳа буд, наметавонист, ки ба саҳро дар байни деҳқонони пойбараҳна ва дар зери рақобати судхӯрони он чо равад. Ӯ, ки ҳар бомдод ба масҷиди Мағоқи Бухоро рафта «Маснавӣ»-и Ҷалолиддини Румиро мешунид ва ҳар гоҳ ки хисси судхӯриаш боло гирифта

⁵ Аҳмад Маҳдуми Дониш. Рисола ё салтанати хонадони манғития. – Душанбе:Сарват, 1992. –С.55-66.

⁶ Лоиқ. Фарёди бефарёдрас. –Душанбе:Адиб, 1997. –С.197.

шавқи ба деҳот рафтан дар дилаш ҷӯш занад, байти зерини «Маснави»-и мазкурро, ки:

*Деҳ мараб, деҳ мардро аҳмақ кунад,
Ақдро бенуру беравнақ кунад*

мебошад, зери лаб такрор карда ба худ тасалло меод ва «Ман аҳмақ нестам, ки ба умеди фоидаи калон ба деҳот рафта, ҳам ҷони худро ва ҳам пули худро, ки аз ҷон ҳам ширинтар аст, дар зери хавфи талаф шудан гузорам» мегуфт худ ба худ...».⁷

Устод Айни дар ҳамин асараш як бори дигар низ аз Мавлоно ва маснавихони дар масҷидҳо, аз ҷумла масҷиди Мағок, ки дар пагоҳ дар он ҷо маснавихони мешуд ва Қорӣ-шикамба ба шунидани он хӯ гирфита буд, ба хонанда хабар медиҳад, ки он қазияи ба хабари инқибро шунидану бечоба шудани ӯ, яъне рӯи кор омадани болшевикон иртибот мегирад: «Қорӣ-шикамба дар тирамоҳи соли 1917 шунид, ки «болшевик» ном касе ба сари ҳукумат омадааст... Қорӣ-шикамба барои ҳал кардани ин масъала рост ба банк рафта, то ки мудирро, ки «ягона одами ростгӯй» аст, дида ҳақиқати ҳолро фаҳмад... Қорӣ-шикамба бо ҳамин мулоҳиза аз тарҷумон пурсид: «Ба сари ҳукумати Россия болшевик омадааст» мегӯянд, ин хабар рост аст ё дурӯғ? –Рост аст! тарҷумон ҷавоб дод... Қорӣ-шикамба ба хонааш рафта ба куфтагии рӯҳи зуд дар ҷой хобаш ёзид, аммо ӯро хоб намебурд, соате сад бор аз паҳлу ба паҳлу мегашт, чун мӯи дар оташ афтада, ба худ мепечид ва монанди сори саркӯфта, талваса мекард ва ҳарчанд орзу кунад ҳам, рӯи осудагиро камедид... Вай баъд аз шунидани азони бомдод, ки як соат пештар аз баромадни офтоб гуфта мешуд, аз хавлиаш баромад, ба масҷиди Мағок рафта намози бомдодро бо ҷамоат

⁷ Садриддин Айни. Осори баргузида. –Ҷ.2. –Душанбе: Ирфон, 1978. –С.235-236.

адо кард, аммо дар ҳалқаи маснавихонӣ, ки ҳар пагоҳ дар он ҷо баъд аз бомдод ташкил меёфт ва пештар нишаста шунидани маснавии Мавлавии Румиро одат карда буд, он рӯз нанишаст ва зуд аз масҷид баромада ба пеши дари бинои банки подшоҳӣ, ки дар тими нав (дар пасажи Бухоро) воқеъ шуда буд, шитоб корона рафта, дар он ҷо ба рӯи санги мрамор нишаста аз Когон омадани мудирӣ банкрот нигарон шуд, то ки аз вай «хабарҳои хуши пухта»-ро шунда осуда гардад...».⁸

Дар воқеъ, дар он замон маснавихонӣ роиҷ будааст. Бесабаб муаллифони қисми «Эзоҳот»-и китоби дуҷумла дучилдаи устод Айни оид ба маснавихонӣ дар он рӯзгорон чунин нанавиштаанд: «Маснавии баъд аз намоз–дар баъзе ҷойҳо баъд аз намози бомдод ва дар баъзе ҷой баъд аз намози пешин қисме аз «Маснавий»-Ҷалолиддини Румиро мехонданд».⁹

Бояд гуфт, ки Мавлавӣ ва осори ӯ танҳо баъд аз ғалабаи Инқилоби Октябр дар Тоҷикистон мавриди тадқиқ қарор гирифт ва Мавлоно ва осори ӯ, ки дар асорати дину ирфону тасаввуф буд, аз асорат озод шуд ва ба мардум дастрас гардид, аз хонақову масҷид ба мактабу донишгоҳу муассисаву хонаҳои мардум роҳ пайдо кард ва дар хидмати омма қарор гирифт. То ин дам осори ӯро дар ҳавзаи дину мазҳабу тасаввуфу ирфону наъту васфи ӯро қиёмату фано ва нақлу ривояту кароматҳои ғайривоқеъ, бофтаву сохта таъбиру тафсиру барномарезиву талқин мекарданд. Мо ғазалҳои зиёдеро медонем, ки дар ҷамъомадҳо мехонданд ва дар маърақаҳо садо медоданд, ки дар онҳо аз нопадории дунё, беарзиши он сухан мерафт ва руҳи бадбинона, хушдордиҳанда аз маргро доштанд. Банди дар асри гузашта на танҳо шоҳид балки иҷрогару хонандаи ин

⁸ Садриддин Айни. Осори баргузида. –Ҷ.2. –С.299-303.

⁹ Ҳамон ҷо. –С.461

гуна ғазалҳо будам. Ғазалҳои даст ба сӯроҳ гар ниҳӣ, аз захри мор андеша кун», «Аввал бигӯям аз Худо, дуюм зи Қуръони фалак» ва ғайраро овозхонӣ мекардам, ки ба Мавлоно иртибот надоштанд, аммо аз номи ӯ суруда мешуданд. Онҳо дар доираи мардуми авому хурофотӣ нуфуз доштанд, бозорашон гарм буд ва харидоронаш зиёд. Ин ғазалҳо бо ному тахаллуси «Шамс» («Шамси Табрэзӣ туро ҷоме диҳад, андеша дор», «Шамси Табрэзӣ ҷавонмардон бирафтанд зери хок», «Агар ту Шамси Табрэзӣ в-агар сад сол бигрезӣ, ба вақти марг дармонӣ» ва ғайра) суруда мешуданд. Мо Мавлоноро сарояндаи чунин афкор тасаввур мекардем, аммо вақте ки девони ӯро (Девони Кабир, Девони Шамсро) хондем, асаре аз ин гуна ғазалу афкорро пайдо накардем, донистем, ки ин кори муридони хурофотӣ, мутаассиби ӯянд, ки ба ӯ раво дидаанд ва ба номи вай бастаанд.

Нахустин касе, ки дар кишвари мо теша ба решаи ин гуна мавҳумот ва хурофот дар мавриди Мавлоно зад, шодравон Нодир Одилов буд, ки бо тадқиқоти пурарзиши илмиаш роҳро барои мавлавишиносии воқеӣ ва шинохти осори ӯ барои ҳамватанон ҳамвор намуд. Бинобар ин, рисолаи «Ҷаҳонбинии Ҷалолиддини Румӣ»¹⁰-и ӯро нахустин тадқиқот дар бораи Мавлоно дар Тоҷикистон медонанд. Аммо қабл аз тадқиқоти Нодир Одилов, ки соли 1964 нашр шудааст, мо аввалин бор маълумотро дар бораи Мавлоно дар пешсухани китоби «Ҳикояҳои халқии «Маснави»¹¹ мебинем, ки ба қалами Расул Ҳодизода тааллуқ дорад. Аммо, ба ҳар ҳол, агар мо ишораву зикр, иқтибоси абёту ашъори Мавлоноро, ки устод

¹⁰ Н.Одилов. Ҷаҳонбинии Ҷалолиддини Румӣ. –Душанбе:Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1964. -108саҳ.

¹¹ Ҷалолиддини Румӣ. Ҳикоятҳои халқии «Маснави». –Душанбе:Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. -280саҳ.

Айнӣ дар осори илмиву адабиву мактубҳояш овардаву ҷой додааст, ба ҳисоб гирем, ӯ аз ҳамаи онҳо муқаддам аст, яъне аввалин мавлавишинос ва муҳаққиқу тарғибгари осори Мавлоно дар Тоҷикистон маҳсуб мешавад. Ногуфта намонад, ки мо ба нудрат ҳам бошад, дар осори қабл аз устоду Айнӣ низ бо зикр ва ишораҳо ба номи Мавлоно рӯ ба рӯ мешавем. Чунончи, дар ин байти шоири асри XIX тоҷик-Абдураҳими Кӯлобӣ, ки гуфта:

*Бар он шуарое, ки гузаштанд аз ин пеш,
Шамсулҳақи Табрез бувад Мавлавӣ Румӣ.*¹²

Аммо, тавре ки гуфтем, мардуми мо дар асри гузашта маҳз тавассути навиштаҳои устод Айнӣ ба Мавлоно ошно гардид. Маҳз ӯ дар бораи маснавихонӣ дар масҷидҳо ба мо хабар дод, ӯро дар қатори адибони бузург ном бурд, ба мардум муаррифӣ кард ва ғайра. Масалан, вай дар мақолаи «Назаре ба гузаштаи санъати тоҷик» яке аз аввалинҳо шуда, ӯро олими машҳури тоҷик-Балхӣ, ки то ин дам «Румӣ» мегуфтанд, ба хонандагон муаррифию ошно менамояд ва бо тасвири най оғоз шудани «Маснавии маънавӣ»-ро ба хонанда ёдрас мекунад. Албатта, ин аз хидмати бузургу ифтихор ва ҷуръату ҷасорати миллии устод Айнӣ дарак медиҳад, ки дар он замон ироа кардааст, замоне ки ҳама ӯро «Румӣ» мегуфтанд. Ба қавли устод, Айнӣ: «санъати халқи тоҷик як таърихи бисёр қадиме дорад, ки мо аз кадом аср сар шудани вайро муайян карда наметавонем. Ба мо ҳамин қадар маълум аст, ки дар навиштаҳои адабии ҳазорсола, дар шеърхое, ки ба забони форсии ҷадид-забони адабии тоҷик гуфта шудаанд, номи ҷандин соҳоро мебинем ва тасвири базмҳоро мехонем (дар шеърҳои Рӯдакӣ, Дақиқӣ, Фирдавсӣ). Машҳуртарини ин соҳо барбат, ҷанг, шаҳноӣ (сурнай) руд ва най мебошанд, ки то

¹² Ганҷи парешон.. –Душанбе:Ирфон, 1984. –С.252.

имрӯз тоҷикон ин созҳоро кор мефармоянд... Яке аз олимони машҳури тоҷикон Мавлавӣ Ҷалолиддини Балхӣ аст, ки бо унвони «Мавлавии Румӣ» шуҳрат ёфтааст (1209-1274). Ин одами бузург «Маснавӣ»-и худро ба тасвири най сар мекунад ва мегӯяд:

*Бишнава аз най чун ҳикоят мекунад
В-аз ҷудоиҳо шикоят мекунад.
К-аз наистон то маро бибридаанд,
Аз нафирам марду зан нолидаанд.
Сина хоҳам шарҳа-шарҳа аз фироқ,
То бигӯям шарҳи дарди иштиёқ.
Ман ба ҳар ҷамъияте нолон шудам,
Ҷуфти хушҳолону бадҳолон шудам.
Оташ аст ин бонги ною нест бод,
Ҳар як ин оташ надорад, нест бод!... ¹³*

Лозим ба ёдоварист, ки устод Айни дар мақолаву мактубҳояш низ аз Мавлоно ёд кардааст. Чунончи, ӯ дар мақолаи «Муносибати адабияи Осиёи Миёна бо Эрон», ки ба робитаи Осиёи Миёна ва Эрон ихтисос дода шудааст, чунин мегӯяд: «Вақте ки арабон Эронро истило карданд, дар қатори ҳамаи осори Аҷам, забон ва адабиёти Эронро ҳам аз миён бардоштанд... Пас аз дусад соли истило дар Хуросон ва Мовароуннаҳр дувумбора шеърӣ форсӣ зинда шуд ва шеърӣ форсӣ дар Хуросон дар аҳди Сомониён ба камол расид. Дақиқӣ, ки дар шоҳноманависӣ салафи Фирдавсист, ба ривояте аз Самарқанд буда, тарбиятёфтагони давраи Сомониён аст. Устод Абдулҳасани Рӯдакӣ, ки дар адабиёти форсии ҷадиди Эрон номи устодӣ ва сардафтарино бардоштааст, аз Самарқанд буда, аз тарбиятёфтагони он давра аст. Ин ҳаракати адабии форсӣ кам-кам қувват гирифта, дар

¹³ Садриддин Айни. Аҳгари инқилоб. –Душанбе:Ирфон, 1974. –С.170-173.

сайри худ Фирдавсиҳо, Амъақи Бухороиҳо, Амир Муиззиҳо, Низомии Арӯзии Самарқандиҳо, Хайёмҳо, Низомии Ганҷавиҳо, Фаридуддини Атторҳо, Саноиҳо, **Чалолиддини Румиҳо**, Хоқониҳо, Камоли Хуҷандиҳо, Саъдиҳо, Ҳофизҳо ва дигарҳоро расонидааст». ¹⁴ Ӯ дар мактуби «Ба А. Лохутӣ», ки дар таърихи 11 феввали соли 1939 иншо кардааст ва соли 1956 дар шумораи ҳатфуми «Садои Шарқ» (саҳ.54) чоп шудааст, дostonҳои Лохутиро тавсиф карда, онҳоро Саъдиёна **Чалолиддини Румиёна** медонад ва мегӯяд: «Дostonҳо Саъдиёна ва Чалолиддини Румиёнаи советӣ аст. Ҳарчанд мо инҳоро аз чиҳати услуб Саъдиёна ё ин ки **Румиёна** мегӯем, аз чиҳати мазмунҳои бикр-бериёна мегӯям, ки онҳо ба гӯяндаи ин дostonҳо нахоҳанд расид. «Шамъи бино»-ин унвон ва исботи ин унвон бо мисоли ҳаётии ҳақиқӣ-дар фикри ҳеҷ классик нарасида буд...». ¹⁵

Хулоса, устод Айни аввалин касест, ки дар адабиётшиносии мо дар асри гузашта аз вучуди Мавлоно, китоби «Маснавии маънавӣ», маснавиҳои дар масҷидҳои Осиёи Миёна, дар силки шоирони бузурги адабиётамон қарор гирифта, «олими бузург» будан, Мавлавӣ Чалолиддини Балхӣ ном доштан, аммо бо унвони «Мавлави Румӣ» шуҳрат ёфтани ӯ ва ғайра ба хонанда дарак медиҳад, ки ин, албатта, кори андаке нест. Бад-ин маънӣ, ӯ пешрави мавлавишиносон дар кишвари мо маҳсуб мешавад. Дигар, аз ихотаи васеи ӯ дар адаби гузашта хабар медиҳад. Агар ӯ Мавлавиро намешинохт, ба осораш, ба вижа «Маснавии маънавӣ», ошно намебуд, ҳаргиз аз ӯ ба ин бузургию азамат ёд намекард, осорашро ба масобаи мисол намеовард. Ҳамин далелҳо нишон медиҳанд, ки устод

¹⁴ Садриддин Айни. Мунтахаби асарҳои илмӣ. – Ҷ.2. – Душанбе: Дониш, 2008. – С.270-271.

¹⁵ Садриддин Айни. Мунтахаби асарҳои илмӣ. – Ҷ.1. – Душанбе: Дониш, 2008. – С.147.

як нобиғаи миллати мост, ки дар як даврони муҳимми ҳаёти халқи мо нақши пешвоӣ бозидааст ва моро бо мо, бо гузаштамон, адабиётамон, таърихамон, фарҳангамон, адибони бузургамон, аз ҷумла Мавлавӣ, ошно сохтааст. Назири ӯ дар тамаддуни мо, фарҳанги мо, адаби мо ягон-ягон, яъне ба нудрат пайдо мешаванд. Гӯӣ, шоир ин байтро дар ҳаққи ӯ гуфта:

З-ин қарн қарини ту кай ояд кас,

*То чун ту яке ба сад қирон ёбад!*¹⁶

Зимнан, Мавлоно тарафдори фақирон (тоҷикҳо) буд. Аз ин рӯ, нишастан бо эшонро дастур меод:

Ҳар ҷо фақир ёбӣ, бо вай нишаст бояд,

*Ҳар ҷо амир бинӣ, аз вай бурид бояд!*¹⁷

Албатта, Мавлоно озодии фақиронро надид, аммо устод Айнӣ на танҳо дид, балки дар озод кардани онҳо иштирок намуд ва суруди озодиро ҳамроҳашон хонд:

Эй ситамдидагон, эй асирон!

Вақти озодии мо расид.

Муждагонӣ диҳед, эй фақирон!

*Дар ҷаҳон субҳи шодӣ дамид...*¹⁸

¹⁶ Девони Анварӣ. –Душанбе:Ирфон, 1971. –С.51.

¹⁷ Фарҳанги забони тоҷикӣ. –Ҷ.1. –Москва, 1969. –С.214.

¹⁸ Ахгари инқилоб. –С.9.

Исомиддин ШАРИФЗОДА

номзади илмҳои фалсафа

АГАР ТАҒЙИРЕ ДАР АНДЕШААТ НЕСТ

Воқеият ва чигунагии муносибат, рафтор ва тарзи тафактури инсонҳо ҳамеша ба навъу тарзи андешаашон бастагӣ дорад. Як фард аз замони тавлид дар доираи хонаводае ва муҳити иҷтимоие тарзи баррасӣ ва қолабҳои фикрии он ҷомеаро қабул менамояд. Худӣ ва шахсияти фард ҳам он замон ошкор мешавад ва аз худ дарак медиҳад, ки дар фикр ва андешаи худ мустақил мешавад ё ба истилоҳ соҳиби назар мегардад. Соҳиб наз будан ба он маъно нест, ки дар мавриди ҳаводис назари содаву омиёна ва ғайриилмӣ дошта бошад, балки баръакс ҳар ҳарфу ҳиҷояш бо далел, собитшаванда ва бо асоси мантиқӣ бошанд.

Тафаккури хурофотӣ ҳамеша аз инсонҳои заминӣ инсони фарозаминӣ месозад. Он инсонро мансуб ба сифатҳои мекунад, ки аз воқеият хеле дуранд. Муқаддасозӣ аз ҳамин навъи тафаккур маншаъ мегирад ва дар дарозии таърих шахсиятҳои қудсӣ гардонида шуда, мисли тамоми одамиёнанд. Онҳо ҳеҷ бартарии вучудӣ аз дигар инсонҳо надоранд. Яъне ба ин маъно, ки онҳо ҳама хусусиятҳои инсонӣ ва физикии ҳар фардро доранд. Ҳеҷ фазилати аз назари сохтмони баданӣ бо инсонҳои дигарро надоранд. Вале вақте пайваста барои афрод таблиғ мешавад, ки онҳо на мисли дигарон заминианд ва дорои муъҷизот ва хусусиётеанд, ки дигарҳо чунин хусусиятро надоранд, ҳамин тавр зехнияти муқаддасозӣ ба миён меояд. Яъне боварҳо тафаккур ва хувияти фардии фардро ба занҷири ҳамоқати худ қуфл мекунад. Ҳеҷ инсоне наметавонад қудсӣ бошад. Ба маънии инсоне аз осмон омада, танҳо дар дарозии таърих вобаста аз

боварҳояшон бахусус баргирифта аз манфиатҳои гурӯҳию сиёсӣ афроди муайян ба тарзи афсонагун ниҳоят фарозаминӣ нишон дода шудаанд. Чунин амалкард баъдан дар дарозии таърих ба образҳои муқаддас табдил ёфта, наслҳои баъдӣ онро бидуни таҳлил ҳамчун айни воқеият қабул намудаанд.

Гохҳо гурӯҳҳои муайяни манфиатбардор чихати расидан ба ҳадафҳои хеш он қадар сохтаву бофтаҳои таҳайюлии худро бар сари образҳои офаридашон бор намудаанд, ки онҳо аз воқеияти инсонӣ ба шахсияти афсонагуни фарозаминӣ табдил меёбад. Дар дарозии таърих ҳазорон навъи дурӯғу бофтаҳоро бар сари шахсиятҳои муайян бор карда, онро чун ҳақиқат дар мағзи мардумон ҷо додаанд, ки фард дигар қодир нест ҳақиқати худ ва муҳити атрофро дарк намояд.

Вақте фард дар ҷомеае зиндагӣ мекунад, ки ҳақиқати маъноро қурбонии мусолиҳаи тудай ҳосе мекунад, калимаҳои калидие ҳамчун инсон, ҳунар, адолат, шарофат, наҷобат ва ба ин монанд мафҳумҳоро бисёр осебпазир ва фаҳму таърифи онҳо ғайри қобили фаҳм мегардад. Тақия задан дар мафҳумҳои муҳамму норӯшани ин калимаҳо махсусан дар ҷомеае, ки дар он тафаккури илмию таҳқиқӣ нест, ҳеҷ самаре надорад.

Ҳар гоҳ ки аз ҳунар ба унвони як мафҳуми калидии робитаи айнии рӯҳи инсон ба падидаҳои хориҷи суҳан меравад, агар муҳотаб соҳиби донишҳои муътабари илмӣ набошад, фаҳму идрок ва исбот аз падида ё мавзӯю ноғузир бар асоси салиқаҳои тарбиятӣ ва боварҳои иҷтимоию фарҳангӣ хоҳад буд. Чунин тарзи баррасӣ ва фаҳмиш ҳеҷ рабте ба мазмуни асосии ҳунар надорад.

Фаҳм аз ҳунар дар ҷомеаи баста ва мазҳабӣ наметавонад аз ин фаротар бошад. Дар чунин навъи ҷомеа аксаран ба падидаю равандҳо гуё ҳеҷ таъсире надоранд ва бештар ҳамчун як тамошогар баромад мекунад. Ба ибораи дигар ҳунарро на

ҳамчун як офаринандагӣ, балки ҳамчун тамошо ё тамошогарӣ нишон медиҳанд. Ҳунар аслан ба маънавияти инсон ва моҳияти инсон ҳамбаста аст. Ҳунар ва офаринандагӣ бо шуури инсон ҳамбаста аст ва он наметавонад берун аз шуур ё фарошуур вучуд дошта бошад. Ҳар касе ки ҳувияти инсонияш танҳо бо боварҳояш рабт дорад, чи гуна метавонад фарди навгаро ва суннатшикан бошад. Ин ба он маънист, ки ҳунар ва ҳунарманд касе аст, ки дар баробари чизҳои мавҷудаи маъмулӣ чизи наву беҳтареро ба миён меоварад, ки он метавонад мушкили инсонҳоро соддатар кунад ва зиндагии онҳоро бо саодат намояд. Ҳунарманде, ки маълумот ва бинишу шинохти илмӣ надорад, қодир нахоҳад буд, маънавияти ҳақиқии худ ва падидаҳои атрофро фаҳм кунад. Ҳунари чунин ҳунарманд бисёр сатҳӣ авомписанд ва омиёна хоҳад буд.

Ҳар касе дар баробари ҳар навъи воқеият бахше аз ҳақиқатҳоро мебинад ё ба баёни дақиқтар он бахши аз ҳақиқатҳоро, ки маъное барои ӯ дорад, мебинад ва интиҳоб мекунад. Дидан танҳо нигоҳ қардан нест, балки фаҳмидан низ ҳаст. Фард бар асари таъсири печидаи ҳолатҳост, ки он бахше аз воқеиятҳоро маъно медиҳад ё онҳоро интиҳоб мекунад. Ин ҷо низ пеш аз ҳама бармегардад ба тақвияти шинохт ва ҳувияти фард. Зеро стереотипҳои (қолабҳои) тарзи андешаву тафаккур маҳз бар чигунагии қабули ашёву падидаҳои нигаронида мешаванд. Фарзи мисол агар қолаби фикрии фард бовармандона бошад, вай дар оддитарин падида як муъҷиза ва як неруи фарозаминиро мебинад. Вале вақте як зистшинос дарахт ё рустаниеро мавриди омӯзиш қарор диҳад, он ҳатман бо усулу методҳои илмии ин самт онҳоро мавриди омӯзиш ва маънобахшидан қарор медиҳад.

Мо инсонҳо бештар ба он чизе тавачҷуҳ мекунем, ки ба муҳтавои ҳувиятиямон созгор бошад. Ин як механизми оддӣ,

сода ва комилан шинохташудаи идрок аст. Афроде, ки дарк, фаҳм ва андешаи таҳлилӣ доранд ҳамеша кушиш ба харҷ медиханд, то фаҳмиши ҳақиқати худ ва муҳити атрофро пайваста мавриди мутолеа қарор диҳанд. Яъне ин ба он маънист, ки онҳо ҳеҷ гоҳ ба дониستاني чузъ кифоят намекунанд ва ҳамеша дар ҷустуҷӯӣ ва навшавии андешаи худ кушиш ба харҷ медиханд. Баръакс инсонҳое ки тарбиятёфтаи қолабҳои бовармандианд, аз ҷустуҷӯгарӣ парҳез меварзанд, тарс доранд қолабҳои тарбиятиашон шикаста нашаванд. Онҳо ҳамон як ақида ё фаҳмро ҳамчун воқеияти бебаҳси тағйирнопазир қабул менамоянд. Ин ҷо бояд як ҳолатро зикр кард, ки ҷаҳон ҳамеша дар ҳоли таҳаввулу дигаршавӣ аст. Андеша ва шинохти инсонҳо ҳам бояд ҳамеша дар ҳоли таҳаввул ва нав шудан қарор бигирад. Вақте шинохту андеша ба догма табдил меёбад, он дигар наметавонад моҳияти созиандагиро барои инсон анҷом диҳад. Баръакс ба омили боздорандаи инсон ва ҷомеаи инсонӣ табдил меёбад. Бояд инсонҳо ҳам ҳамеша дар шинохту баррасии худу ҷаҳон дар ҳоли нав шудани андеша бошанд. Мутаассифона, умдатарин нуқси асосии инсонҳо дар баҳши ҳувийятии онҳо аст, ки на аз таҳаввули ҷаҳон огоҳии чандоне доранд ва на андешаи худро ба тарзи пайваста нав месозанд.

Иддае аз инсонҳо ончунон боварҳои худро айни воқеият қабул намуда, ба он ҷанг задаанд, ки гӯё то абадиат ҳамон чизе ки онҳо медонанд, ҳақиқати маҳз аст ва ғайр аз он дар олам назару андешаи дигар вуҷуд надорад.

Инсоне ки қодир аст, боварҳои худро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор диҳад, ӯ инсони вораста аст. Вақте инсон тавонист боварҳояшро таҳлилу баррасӣ намуд, он ҳатман ба тафаккуру андешаи илмии падидаю ҳодисаҳо даст меёбад. Ҳар қадар фаҳму дарки айниву воқеии инсонҳо боло равад, ҳамон андоза андешаҳои нав дар ҷунин зехният русух мекунанд. Аз

чунин фард ҳамеша андешаи нав ва дарки наве аз ҷаҳон ба вучуд меояд. Аслан инсонҳое, ки кашфиёте анҷом медиҳанд, маҳз нафаронеанд, ки ҳамеша навгиро будаанд. Баръакс вақте фаҳми инсонҳо дар қолабҳои бовар маҳдуд мешавад, дигар неруҳои мағзии инсон фаъол намешаванд ва ӯ дар як маҳдудаи фикрӣ боқӣ мемонад. Агар ба таҳқиқ нигарем инсонҳо фаҳмро маҳдуд ба он месозанд, то худро роҳат эҳсос кунанд ва аз тариқи арзишҳои содда ва бозмонда аз гузаштагон худро дар партави онҳо ҳифз кунанд. Дар чунин шароит дигар ҷойе барои нав шудани андеша боқӣ намемонад. Аксаран тарс аз он доранд, ки агар қолабҳои бовармандиро аз даст дтҳанд ҳама чиз аз онҳо меравад. Аммо аслан ин як фиреби назар аст, зеро инсон бо расидан ба марҳилае, ки бовару руъёҳои худро мавриди бознигарӣ ва таҳлилу баррасӣ қарор мегриҳад, ӯ ба марҳилаи дигаре аз рушду такомилӣ худ ворид мегардад, ки диди навро дар сатҳи шинохт аз ҳуду ҷаҳон ба миён меорад. Ба гуфтаи Мавлоно:

Ҳар замон нав мешавад дунё ва мо,

Беҳабар аз нав шудан андар бақо.

Ин ба он маъниест, ки то замоне одамҳо бахше аз андеша ва иқтисоботе, ки ба дардашон намехурад, онҳоро канор намеандозанд ва бо диди наву беҳтаре ба ҳастиву ҷаҳон назар намеафкананд, пешрафте дар зиндагиву ҷомеаашон ба вучуд намеояд. Моро ҳоло зарур аст, ки бештар рӯйи ҳақиқатҳое така кунем, ки онҳо ба дарди инсоният меҳуранд ва мушкилоти зиндагияшро саҳлу сода мекунанд. Он даста аз фаҳму ақоидеро, ки бар замони гузашта марбутанду дигар наметавонанд ҷойгоҳе барои ҳалли мушкили инсонӣ дошта бошанд, бояд ба фаромӯшӣ супурда шаванд. Зеро мусаллам аст, ки ҳар миллате, ки ба навгироии ақидаву дониш майл дорад, он миллати офаринанда ва соҳибтамаддун аст. Ҳар қадар афроди миллат навгиро, офаринанда, пӯё ва

донишманд бошанд, ҳамон қадар ҷомеа пешрафт мекунад ва кашфиётҳои наву тоза ба миён меояд. Ин ҷо бояд меъёри асосӣ дар анъанаву навоарӣ сатҳу сифати зиндагии инсонӣ бошад. Яъне ҳар андеша тафаккур ва ё ақидае, ки ба дарди инсонҳо меҳӯрад, он дорои арзиш ва қобили идомат аст. Баръакс ҳар фикр, ақида ё андешае, ки барои пешрафти ҷомеаи инсонӣ монеа эҷод мекунад, он дигар қобили идомат нест ва бояд амалқард дар доираи он мансуху ғайри қобили истифода бошад. Ба ин маънӣ:

*Агар тағйире андар решаат нест,
Ба ҷавлони наве ҳам бешаат нест.
Либоси нав дигар кардат ба зоҳир,
Навӣ афсус дар андешаат нест!*

Ниёзӣ Ёрмаҳмад БОБО
Директори Институти омӯзиши
масъалаҳои давлатҳои Осӣ ва
Аврупои АМИТ

МЕТОДОЛОГИЯ ВА РАҲЁФТҲО ДАР ТАҲҚИҚИ ТАМОҶЛОТИ МУОСИРИ ИСЛОМӢ

Муқаддима

Дар раванди дифференсатсия ва интегратсияи илм, илмҳои байнисоҳавӣ фаросоҳавӣ (трансдисциплинарӣ) ва чандсоҳавӣ (мултидистциплинарӣ) дар илмҳои гуманитарӣ¹ ташаккул ёфтанд, ки аз ҷумлаи онҳо шарқшиносӣ мебошад. Илмҳои шарқшиносӣ дар дохили худ низ ба ҷандин самтҳо ташаккул ёфта истодааст, ки пеш аз ҳама ба рӯйкардҳо ва методологияи худ, масъалаҳои кишварҳои шарқиро мавриди таҳқиқу пажӯиш қарор медиҳад. Гарчанде методҳои анъанавӣ дар таҳқиқотҳои шарқшиносӣ истифода мешуданд, мисли методҳои забоншиносӣ, адабиётшиносӣ, таърихшиносӣ, ҷуғрофияшиносӣ, мардумшиносӣ ва ғайраҳо,² аммо раҳёфтҳо³ бештар дар заминаи идеологияи шуравӣ маҳдуд боқӣ монда буд. Дар назди илмҳои шарқшиносии навин олимони соҳа консепсияи худро бо раҳёфтҳои нав дар заминаи тамоҷулоҳ ва

¹ Шозимов П.Д. Философия как методологическая основа для междисциплинарных исследований в 21 веке: вызовы и перспективы \ Материалы серии открытых лекций Проекта Ага Хана «Человековедение» Университета Центральной Азии. – Д.: Ирфон, 2013. - С.14-29.

² Введение в востоковедение: Общий курс. – СПб.: КАРО, 2013. - С. 503.

³ Маънои ин истилоҳ, ки дар забони русӣ “подход” ва забони англисӣ “an approach” мебошад, дар матнҳои илмӣ забони тоҷикӣ ба маъноҳои муносибат, бархурд, роҳбурд, раҳёфт, роҳкор, дастбӣ дида мешавад, ки аз ин вожаҳо мо калимаи раҳёфтро бештар дар ин матн муносиб медонем.

арзишҳои миллию диние, ки мероси андӯхтаи чандинасраи Шарқ буданд, коркард ва аз нав барои ҷомеа пешниҳод мекунанд, то фарҳангу тамаддуни ҳар миллат ба дурустӣ шинохта шавад. Ин раванд аз назари мо як раванди кулӣ дар илмҳои шарқшиносӣ мебошад, ки то ба ҳол идома дорад. Ҳадаф аз навиштани ин мақола низ баррасии методҳо ва раҳёфтҳои гуногун дар таҳлили тамоюлоти муосири исломӣ мебошад.

Таърифи раҳёфтҳо дар тамоюлоти муосири исломӣ

Дар зарфи 70 соли мавҷудияти собиқ Иттиҳоди Шуравӣ марксизм-ленинизм идеологияи ҳамабину ҳамагири давлатӣ буд. Ҳамаи бахшҳо ва самтҳои тамоми соҳаҳои илму фанро ба унвони ҷаҳонбинӣ ва методологияи универсалӣ фаро гирифта буд, ки то ҳол ҳамчун парадигма ё рӯйкарди форматсионӣ дар илм боқӣ мондааст. Раҳёфт, принцип ва методҳо бештар дар асри XX бар асосҳои идеологӣ нисбатан устувор буданд, лекин ин маъёрҳои арзишгузорӣ аз охири асри XIX ва XX тағйир ёфта, раҳёфтҳои нав ташаккул ёфтанд. Дар ин матн бештар дар мавриди раҳёфтҳо дар пажӯҳишҳои муосир оиди тамоюлоти муосири исломӣ мавриди таҳқиқу баррасӣ ҷарор мегирад. Чи тавре ки медонем, дар замони Иттиҳоди Шуравӣ раҳёфте, ки бисёр маъмул ва “арзиши мутлақ” ҳисобида мешуд раҳёфти форматсионӣ буд. Дар баробари ин раҳёфт боз раҳёфтҳои дигаре низ мисли раҳёфти модернистӣ, тамаддунӣ, постмодернистӣ маъмул ҳастанд, ки камтар мавриди истифодаи ҳавзаҳои илмии мо қарор гирифтаанд.

Раҳёфти модернистӣ бештар анъанаҳои гузаштаи таърихию дар асоси биниши реалистӣ (воқеиятгарой) тағйир дода, тафсиру таъвилҳои диниро бо така ба сарчашмаҳои таърихӣ, на устуравии ривоятӣ, мавриди таҳқиқу пажӯҳиш

қарор медиҳад. Ин раҳёфт ё бархурде мебошад, ки дар он таърих дар раванди ташаккул, такомул ё навсозӣ қарор мегирад. Аз ҷиҳати аҳаммияти таърихӣ протсессии гузариш аз чомеаи анъанавӣ ба чомеаи ҳозира ё аз чомеаи кишоварзӣ ба саноатӣ ҳисобида мешавад. Бештари модернистон ба он бовар буданд, ки бо гузаштан ба чомеаҳои саноатӣю техникаӣ суннатгароиро маҳдуд карда, аз анъанаҳои “пӯсидаи гузашта” раҳо мешавем. Аммо ин раванд натиҷаи мусбат ба бор наоварда, баръакс дар кишварҳои шарқи исломӣ анъанагарой бештар авҷ гирифта, ҳамчун хувияти миллию динӣ меҳвари ҷаҳонбинию худшиносӣ қарор гирифт.

Раҳёфти постмодернистӣ гардиш ва падидаи наво дар фарҳанги муосир мебошад, ки мавқеи хоси фалсафиро дар бар мегирад, ки зиддitezиси (ғайрирасмӣ) раҳёфти модернистӣ мебошад ва инчунин фарҳанги оммавии давраи муосирро ифода мекунад. Ин мафҳум баъди солҳои 60-уми асри XX ташаккул ёфта, баёнгари анҷоми ҳукмронии тамаддуни Ғарб дар дин ва фарҳанг мебошад. Авҷ гирифтани ҳаракатҳои гуногуни миллию динӣ дар кишварҳои шарқи исломӣ гувоҳи он аст, ки бештари ин ҷараёнҳо хусусияти ғарбсitezӣ ё зидди ҳукмронии низомҳои таҳмили Ғарб мебошанд. Ин раванд на танҳо ба кишварҳои шарқи исломӣ, балки ба тамоми кишварҳои Осиё хос аст.

Раҳёфти тамаддунӣ омӯзиши тамаддунҳои маҳаллиро бо маҷмуи хусусиятҳои муҳими онҳо пешбинӣ менамояд. Олимони гуногун шумораи гуногуни тамаддунҳои маҳаллиро тақсимбандӣ мекунанд. Тамаддунҳои маҳаллӣ минтақаҳои бузурги фарҳангиро бо якҷанд давлатҳо фаро гирифта ва фаро хоҳад гирифт. Дар ташаккули тамаддунҳо динҳо (аз қабилӣ насроният, ислом ва ғ.) нақши муҳим бозиданд. Равиши тамаддунӣ ба омӯзиши вижагиҳои тамаддунҳои маҳаллӣ диққати махсус дода, гуногуншаклии раванди таърихи

таъкид мекунад. Ин як манзараи тасвири гуногунранг аст, ки дар он ҳама унсурҳо ҳамдигарро пурра мекунад. Дар баробари ин, омӯзиши тамаддунҳо низ ба мо ба саволи қонунҳои инкишофи тамоми чомеаи башарӣ ҷавоби пурра дода наметавонад.

Раҳёфти форматсионӣ марҳилаҳои пайдарпайи рушди инсониятро баррасӣ мекунад. Дарвоқеъ, ин раҳёфт рушди мустақими марҳила ба марҳилаи таърихи башарият ва ташаккулёбии онро тавзеҳ медиҳад.

Дар замони Иттиҳоди Шуравӣ, рӯйкарди форматсиониро марксистони Шуравӣ ба шакли догма ҳамчун кори назорати идеологии худ қарор дода, ба дараҷае расонида буданд, ки ҳаққу ҳуқуқи эпистемологии соҳаҳои ҷудогонаи илму фан дар ихтиёри фалсафаи марксистию ленинӣ воғузур шуда буд. Ҳама масъалаҳои гетиро аз зовияи материализм ва идеализм ҳаллу фасл мекарданд. Чунончӣ, соҳаҳои гуногун: кибернетика, физикаи Коиноти том (космология) ва генетикаи классикӣ, дар як давра аз ҷумлаи илмҳои идеалистӣ эълон шуда, олимони соҳаҳои мазкур ба хатари таъқиб рӯ ба рӯ шуданд, ки боиси ақибмонӣҳои илмҳои мазкур аз сатҳи илми ҷаҳонӣ гардид. Ин ҷо бояд зикр кард, ки ҷаҳонбинӣ ва методологияи ҳуди марксизм-ленинизм моҳиятан сирату сурати аврупомехварӣ дошта, идомаи ҳаракати модернистии аврупой мебошад, ки ниҳодҳои илмии дигар минтақаҳоро ҳамчун илм наметавонанд.

Масалан, мавҷудияти илмро дар дигар минтақаҳои ҷаҳон, махсусан кишварҳои Шарқи исломӣ анъанавӣ (традиционный) дониста, дастовардҳои илмии шарқиро ночиз ҳисоб мекард. Ин яке аз масъалаҳои муҳиме ба ҳисоб меравад, ки натиҷаи илмии воқеие ба даст наовард, ки дурнамои рушду тавсеаи худро таъмин кунад. Таҳқиқи ин масъала моро водор месозад, ки ба омӯзиши таъриху

фарҳанги гузашта ва дурнамои он дар имрӯзу ояндаи хеш таваҷҷуҳ карда, дастовардҳои илмии гузаштагонанро бо назардошти мушкилоту низоъҳо ва талаботу манфиатҳои имрӯзу ояндаи давлату ҷомеа мавриди омӯзиш қарор диҳем.

Моҳияти тамоюлоти муосири илмӣ

Гарчанде ки дар замони Иттиҳоди Шуравӣ мо шоҳиди дастовардҳои назарраси илмӣ будем, лекин аз як тараф идеологизатсияи илмҳои гуманитарӣ ва аз тарафи дигар аҳкомпарастона маънидод кардани ақидаи марксистӣ илмҳои инсоншиносӣ ва иҷтимоии Шуравиро ба бунбасти оварда расонид, - то дараҷае, ки мо дар бораи фаро расидани марҳилаи пасомодернии рушди инсоният дар ғафлат мондем.

Яке аз омилҳои муассири дигаре, ки боиси қафомонии илми ҷомеашиносии Шуравӣ аз сатҳи тараққиёти илми ҷаҳонӣ гардид, ҷудоичӯйиҳои идеологӣ буд, ки бо ғурури беасоси методологӣ ҳамроҳ омада, ба провинсиализми тафаккури илмӣ сабаб шуд.

Чунин муносибат дар илмҳои шарқшиносӣ низ вучуд дошт. Ба назари мо яке аз масъалаҳои методологие, ки дар илми шарқшиносии тоҷик барои таҳлили масъалаҳои кишваршиносию минтақашиносӣ ва дигар соҳаҳои он имрӯз бисёр муҳим мебошад, таърихи хронологии ҳодисаҳоро, на танҳо бо раҳёфти форматсионӣ, ки аксари муҳаққиқони замони Шуравӣ таҳлилу баррасӣ менамуданд, балки бо раҳёфтҳои модернистӣ, тамаддунӣ, постмодернистӣ аз нав мавриди таҳқиқ қарор дод, то равандҳои воқеии минтақа ба дурустӣ шинохта шаванд. Махсусан, барои ба вучуд овардани замина ва бо низоми илмӣ овардани иттилоот дар мавриди масъалаҳои шарқшиносӣ, пеш аз ҳама ба таҳлилу таркиб ва нишон додани роҳҳои мавзуи мавриди таҳқиқ, ба тавзеҳи мафҳуму категорияҳо ва рӯйкардҳои илмӣ ниёз дорем.

Илмҳои шарқшиносӣ чи хеле ки зикр кардем яке аз илмҳои байнисоҳавие мебошад, ки таҳқиқоти худро дар заминаи илмҳои гуногуни гуманитарӣ ба роҳ мемонад. Яке аз масъалаҳои муҳим дар илми шарқшиносӣ шинохти дини ислом на ҳамчун дин, балки ҳамчун фарҳанг мебошад, ки мавзӯи таҳқиқи шарқшиносон дар ҳар марҳилаи таърихӣ шудааст. Масъалаи дигари байнисоҳавие, ки дар таҳқиқоти имрӯзи шарқшиносон бисёр муҳим мебошад робитаи байни ислом бо сиёсат аст. Пеш аз он, ки моҳияти масъалаи мазкурро мавриди таҳқиқ қарор диҳем, ба назари мо муайян кардани раҳёфтхое, ки моро ба шинохти масъала роҳ нишон медиҳад муҳим мебошад. Чи тавре, ки дар боло зикр кардем, баъди аз байн рафтани идеологияи марксистию ленинӣ дар Иттиҳоди Шуравӣ дар шинохти масъала метавонад раҳёфтҳои зиёд бошад, ки мо наметавонем ба ҳамаи онҳо дастрасӣ пайдо кунем. Баъзе аз муҳаққиқони имрӯза ду рӯйкарди асосӣ барои арзёбӣ ба идеология ва амалияи исломгароёни муосир истифода мекунанд: яке он ҳодисаҳои иҷтимоие, ки дар кишварҳои мусулмоннишин мегузарад, “эҳёи ислом” меноманд ва раҳёфти дигар он аст, ки сабаби фаъол шудани ҳаракатҳои исломӣ манфиатҳои мушаххаси иқтисодӣ ва сиёсӣ, вазъияти ноодилона дар муносибатҳои байналмилалӣ нисбат ба кишварҳои мусулмоннишин, тезутунд шудани мушкилоти ҳалношудаи иҷтимоию иқтисодии кишварҳои рӯ ба тараққӣ мебошанд⁴.

Аз назари шарқшиноси рус В. В. Наумкин дар шинохти масъалаи радикализми исломӣ назарияҳо ва раҳёфтҳо (рӯйкардҳо)-и иқтисодӣ, сиёсӣ, идеологӣ, рафторӣ, психологӣ,

⁴ Ланда Р. Г. Политический ислам: предварительные итоги. М., 2005. -С. 7.

функционалистӣ мавҷуд мебошанд, ки амнияти иҷтимоиро дар асоси нақши фард ё ниҳодҳои он муайян менамояд.⁵

Раҳёфтҳо ё тавзеҳоти иқтисодӣ шароити иҷтимоиву иқтисодиро ҳамчун омили барангезанда ва боиси пайдоиши ифротгароии исломӣ медонад, ки онро камбизоатӣ, ақибмондагӣ, бекорӣ ва дигар падидаҳои ба ин монанд ташкил медиҳад. Зимни таҳлили ин масъала тавзеҳоти иқтисодӣ ба статикӣ ва динамикӣ тақсим мешаванд.

Муносибати статикӣ, ки шароитҳоро дар як лаҳза ва доимӣ ба назар мегирад, бо як қатор сабабҳо боварибахш нест. Аввалан, он наметавонад тавзеҳ диҳад, ки чаро радикализм танҳо дар як қисми кишварҳое, ки вазъи иқтисодии онҳо яксон бад аст, рӯ ба афзоиш аст. Сониян, ҳамзамон ифротгароии исломӣ дар ҷомеаҳое, ки аз лиҳози иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар муқоиса бо дигарон хеле ободтаранд, пайдо мешавад. Гузашта аз ин, таҳлилҳои оморӣ тасдиқ мекунанд, ки сатҳи муайяни зиндагӣ мустақиман ба афзоиши ифротгароии исломӣ оварда намерасонад. Арабистони Саудӣ яке аз давлатҳои пешрафтаи Ховари Миёна аст, аммо маҳз дар ҷомеаи Саудӣ пояи пуштибонии радикализи исломӣ мавҷуд аст, ки таҳдид ба ҳуди давлати Шохигарии Арабистони Саудӣ дорад. Аз сӯйи дигар, Мавритания яке аз фақиртарин давлатҳои минтақа аст, аммо то ба наздикӣ наметавон гуфт, ки ифротгароии мазҳабӣ дар он мавқеъи хеле қавӣ касб кардааст. Илова бар ин, бисёре аз раҳбарони ифротитарин гурӯҳҳои исломгаро аз хонаводаҳои сарватманд дар зинаи болоии ҷомеа қарор доранд. Идеологи асосии «Ал-Қоида» Айман ал-Завохирӣ на танҳо як шахси таҳсилкарда ва табиб аст, балки аз оилаи ректорони донишгоҳҳои Миср низ мебошад. Худи Усома бин

⁵ Наумкин В. В. Ислам и мусулмане: культура и политика. Статьи, очерки, доклады разных лет. – М. Н. Новгород: ИД “Медина”, 2008. -768 с. С. 459.

Лодан, тавре маълум аст, ба яке аз сарватмандтарин хонаводаҳои Арабистони Саудӣ тааллуқ дошт⁶.

Бо назардошти ин номувофиқатии падидаҳо ва воқеиятҳо, баъзе муҳаққиқон тавзеҳоте пешниҳод карданд, ки нисбат ба раҳёфти статикӣ иқтисодӣ бархурд ё раҳёфти динамикӣ ба воқеият мувофиқтар аст, равиши статистикӣ ба маҳрумияти нисбии иқтисодӣ диққат медиҳад. Ба ибораи дигар, ифротгароӣ дар натиҷаи хеле паст шудани сатҳи зиндагӣ, афзоиши мушкilotи иҷтимоӣ иқтисодӣ ба вучуд меояд. Ин равиш бешубҳа боварибахштар аст, аммо ҳатто он афзоиши пайвастаи радикализми диниро дар як қатор кишварҳо дар тӯли чанд даҳсола наметавонад муайян созад.

Идеяи адолати ӣғтимой бевосита бо ин тавзеҳот алоқаманд аст. Чейсон Берк, коршиноси барҷастаи амрикоии Ал-Қоида навиштааст: “Дар ҷаҳони ислом эҳсоси амиқӣ беадолатӣ ва таҳқир вучуд дорад. Дар ислом беадолатӣ аҳамияти махсуси динӣ дошта, дар баҳси ифротгароён ҷои аввалро ишғол мекунад”⁷.

Фарзияи алтернативӣ ё раҳёфти фаҳмиши радикализми исломӣ, маҳдуд на ба раҳёфти иқтисодӣ, балки ба маҳрумияти сиёсӣ низ тамаркуз мекунад. Норизоятӣ аз набудани имкони иштироқи сиёсӣ дар корҳои ҷомеа, ҳукмронии режимҳои репрессивӣ (сарқубгар), фасоди густурда ва бартарияти сохторҳои қабилавӣ ба ифротгароӣ ангега мебахшад. Аммо ин бархӯрд низ ба гуфтаи муҳаққиқ боварибахш нест, зеро дар кишварҳои дорои низомҳои шадидтарини авторитарӣ, мисли

⁶ Ҳамон ҷо, С. 460.

⁷ Burke, Jason. Al Qaeda Today and the Real Roots of Terrorism / Jason Burke // Terrorism Monitor. - 2004. - February 12. - P. 2.

Туркманистон, исломи радикалии исломӣ реша нагирифт ва омили норизоятӣ ва эътирозӣ нагашт.⁸

Равиши идеологӣ бошад, пас аз ҳодисаи 11 сентябр дар Ғарб махсусан маъмул шуд. Ислом ҳамчун дин ва баҳусус баъзе мазҳабҳои исломие, ки маъмулан ҳамчун фундаменталистӣ ё салафӣ тавсиф мешаванд, нисбат ба ғайримусулмонон таҳаммулнопазир ва нафрат доранд. Зеро ба назари мусулмонони бунёдгаро ғайри мусулмонҳо гуё қонунҳои исломро вайрон мекунанд.

Аммо бисёре аз пажуҳишгарон бар ин бовар ҳастанд, ки Салафия ҷангҷӯ нест. Масалан, яке аз донишмандони барҷастаи амрикоии ислом Ҷон Эспозито бар ин назар аст: “Модернистҳо ва ҷунбишҳои исломӣ, ба монанди Ихвонулмуслимини Миср ё Ҷамоати Исломии Покистон, саъй мекарданд, ки ислоҳоти диниро бо сафарбаркунии сиёсӣ муттаҳид кунанд”⁹. Бояд гуфт, ки сафарбаркунии сиёсӣ ҳатман фаъолони исломиро ба омил ё таблиғгари хушунат табдил медиҳад.

Аксари шарқшиносони ғарбӣ ва русӣ бар ин назаранд, ки ақидаҳои террористони ҷиҳодӣ, аз қабили Усома бин Лоден, дар воқеъ, ҷуз “каҷравӣ аз ислом” чизе беш нест. Эспозито ҳатто иддао дорад, ки террористон “таълимоти классикии исломии ҷиҳодро” нодида мегиранд.¹⁰

Аксари рӯҳониёни исломӣ низ ҷиҳодиёни шабақаҳои террористии байналмилалиро дар нақзи аҳкоми аслии ислом муттаҳам мекунанд. Онҳо таъкид мекунанд, ки “ҷиҳоди

⁸ Наумкин В. В. Ислам и мусулмане: култура и политика. Статьи, очерки, доклады разных лет. – М. Н. Новгород: ИД “Медина”, 2008. -768 с. С. 460.

⁹ Esposito, John. Unholy War: Terror in the Name of Islam / John Esposito. - Oxford: Oxford University Press, 2002. - P. 49.

¹⁰ Esposito, John. Unholy War: Terror in the Name of Islam / John Esposito. - Oxford: Oxford University Press, 2002. - P. 49.

бузург”, яъне мубориза бо истифода аз силоҳ алайҳи душманони ислом, дар муқоиса бо “чиҳоди кӯчак”, ки талоши фардии мусалмон барои таҳкими имонаш мебошад. Аммо вақте ки ба мавҷудияти мусулмонон таҳдид карда мешавад ё ҳуқуқи онҳо поймол мешавад ва ё ҳудуди онҳо гирифта мешавад, мусулмонон барои дифоъи худ ва ҳуқуқи манфиатҳояшон ба чиҳод даъват мешаванд. Раҳёфтҳои рафторӣ, психологӣ, функционалистӣ низ нишон медиҳад, ки ин падида бояд ба таври системавӣ омӯхта натиҷагирӣ шавад.

Дар асоси раҳёфти фарҳангию тамаддунӣ ва модернистӣ посмодернистӣ ҳодисаҳои иҷтимоию сиёсиро, ки дар ҷомеаҳои мусулмоннишин таҳдиду хатарҳо ва нигарониҳоро ба вуҷуд овардааст, исломшиносон дар энциклопедияи «Ислом» ба се тамоюл ҷудо кардаанд, ки анъанатарой ё суннатгарой, бунёдгарой ё фундаментализм ва модернизм ё навгарой мебошанд¹¹. Ин ҷараёнҳо аз тарафи муҳаққиқи рус Степанянц М. Т. ҳамчун шуури динӣ шинохта шуда, ба ортодокс (традиционалист), модернизм, ислоҳотгарон, (реформаторство), эҳғарон (возрожденчество).¹² Аммо аз назари мо бештри ин тамоюлот, ки дар баробари таҳаввулоти кишварҳои аврупоӣ ташаккул ёфтанд, суннатгароён, бунёдгароён ва модернистонро метавон ҳамчун падидаи мустақил ва тамоюл ном бурд. Албатта марҳила ба марҳила ин тамоюл бо таҳаввулоти минбаъда аз тарафи муҳаққиқон ба тарзи дигар таъбир шуданд.

Таҳаввулоти минбаъда сабаб шуд, ки кишварҳои мусулмоннишин ва ғайриисломӣ ҷараёни наво дар асоси рӯйкарди посмодернистӣ неофундаментализм ё ҷаҳонватанӣ

¹¹ Ислам: Энциклопедический словарь. – М.: Наука. Гл. ред. вост. лит., 1991.

¹² Степанянц М. Т. Мусулманские концепции в философии и политике (XIX-XX). Издательство «Наука», Москва. 247 с. С. 7.

ташаккул ёфта истодааст. Ба назари муҳаққиқи исломшиноси фаронсавӣ Оливер Руа, ки дар асари хеш “Фурӯпошии исломи сиёсӣ” (Фаронса, 2016) баён карда буд, “неофундаментализм ин як фаҳмиши пӯшида, таҳтуллафзӣ ва муҳофизакоронаи Ислом аст, ки ҷанбаи миллӣ ва давлатиро ба нафъи уммат ва ҷомеаи ҷаҳонии тамоми мусалмонон, ки бар асоси шариат (қонунҳои исломӣ) ташаккул ёфтааст, рад мекунад. Дар назари аввал, неофундаментализм нисбат ба ҷунбишҳои исломгарой камтар сиёсӣ шудааст, зеро он бештар ба татбиқи шариат машғул аст, на ба ташаккули идеали як давлати ҳақиқии исломӣ.

Ба ривояти Оливер Руа неофундаментализм бештар дар миёни муҳочирони ҷавони насли дуюм ва сеюми мусулмон, ки ба Ғарб ҳиҷрат кардаанд ташаккул ёфтааст. Ақаллияти ками мусалмонон ба он пайравӣ мекунад, аммо ин падида ба шаклҳои нави радикализатсия, аз ҷумла пуштибонӣ аз Ал-Қоида ва инчунин як гуфтугӯи нави ҷамъиятии мазҳабӣ, ки аз бисёрфарҳангӣ (мултикултурализм) ҳамчун василаи канорагирӣ аз ҳамгирӣ (мутобиқшавӣ) ба ҷомеаи Ғарб ҳимоят мекунад, афзоиш ёфта истодааст. Мусулмонони муҳочир бо ягон давлати миллӣ худро вобаста намедонанд ва бештар ба паҳн кардани меъёрҳои исломӣ дар байни ҷамоатҳо ва ақаллиятҳои мусулмонӣ, инчунин мубориза барои эҳёи ҷомеаи ҷаҳонии мусулмонӣ ё уммат машғуланд”¹³.

Ғарҷанде ин назар аз як ҷониб дуруст бошад, аз ҷониби дигар метавонад, ҳақиқати воқеии кишварҳои мусулмоннишинро ифода накунад, махсусан табаддулоти сиёсии Толибон дар Афғонистон, ки моҳи августи 2021 аз роҳи инқилоб ба сари қудрат омада низоми аморатии асрҳои

¹³ «Крах политического ислама» (Roy, 1952). <http://islamoved.ru/2016/olivier-roy-krah-politicheskogo-islama/>. Санаи мурочиат: 16. 01. 23

миёнаро аз нав эҳё намуданд ва арзишҳои имрӯзаи фарҳанги аврупоиро ба пуррагӣ маҳдуд карданд,¹⁴ ки ғолибияти бунёдгароиро ба низомҳои дунявӣ нишон медиҳад.

Имрӯз дар аксари кишварҳои Осиёи Марказӣ сиёсат аз дин ҷудо буда, дар баробари суннатҳои миллии урфу одатҳои диние, ки ба таҳдиду хатарҳои ифротигарии ҷомеаи тоҷик мусоидат намекунад ҳамчун муносибатҳои иҷтимоӣ пазируфта шуда мебошанд. Яке аз муҳаққиқони шинохтаи тоҷик Олимов К. бар асоси далелҳои муътамади илмӣ собит кардааст, ки “усули дунявият, ки яке аз аслпояҳои конституционии ҷомеаи моро ташкил медиҳад, ба фарҳангу анъанаи гузаштаи ҳам динӣ ва ҳам давлатдорӣ мо бегона нест ва ҳаққу ҳуқуқи динии қишри эътиқодманди ҷомеаро маҳдуд намесозад”¹⁵. Аммо исломи сиёсӣ ва неоиқломизм, то ба ҳол густариши ақидаҳои худро на ба таври бевосита, балки ба воситаи шиорҳои фиребандаи “озодӣ ва демократия” паҳн карда истодааст. Неофундаментализм дар раванди муҳочирати мусулмонон бо фарҳангзудӣ ва инфиродӣ кардани ислом, баракс таҳдиду хатарҳои ифротигароиро дар ҷаҳон густариш медиҳад.

Исломиносони муосир бо истифода аз чунин раҳёфтҳо дар шинохти исломи сиёсӣ бештар падидаҳо, ҳодисаҳо, тамоюлҳо ва ҳаракату ҷунбишҳо ва ҳизбҳои исломиро ҳамчун объекти таҳқиқи худ мавриди таҳқиқ қарор медиҳанд. То ба ҳол таърифи ягона ва комили ин мафҳум вучуд надорад. Ба гуфтаи Андрей Марч «исломи сиёсӣ» бояд дар густираи

¹⁴ Семенов К. Роль и место движения «Талибан» на карте мирового исламизма, его вызовы и угрозы. <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/rol-i-mesto-dvizheniya-taliban-na-karte-mirovogo-islamizma-ego-vyzovy-i-ugrozy/>. Санаи муруҷиат: 25. 08. 22.

¹⁵ Олимов К. О. Мулоҳизаҳо пиромуни баҳси “дунявӣ” ва “теократӣ”. // Рӯзномаи “Ҷунбиш”, №4 феввали соли 1999.

васеътар аз ҳадди мумкин ба унвони маҳдудаҳои (диапазони) ҳаракатҳои сиёсии муосир (модерн), тамоюлҳои идеологӣ (равандҳо) ва сиёсати давлатие, ки ислом ҳамчун статуси (мақоми) муътабар (авторитет) ва писандидашуда дар ҳаёти сиёсӣ мебошад, бояд шинохта шавад»¹⁶.

Дар шинохти исломи сиёсӣ мо пеш аз ҳама ба раҳёфтҳои ниез дорем, то дар иттилооти бисёр сардаргум наафтем. Раҳёфтҳо дар илм гарчанде нақши асосиро надошта бошанд ҳам, аммо дар ба даст овардани ҳадафҳо метавонанд зуд ба мақсад моро расонанд. Раҳёфтҳо, ки имрӯз дар исломшиносӣ барои таҳқиқи тамоюлҳои исломи сиёсӣ, чи тавре, ки зикр кардем, инҳо традиционализм, (анъанавароӣ ё суннатвароӣ) фундаментализм (бунёдвароӣ), модернизм (наввароӣ), неоисломизм ё секуларизми исломӣ мебошанд, ки тамоюлу ҳаракату ҷунбишҳо, гурӯҳҳо ва ҳизбҳои характери сиёсиро иҷтимоидоштаро муайян месозад.

Моҳияти анъанавароӣ ба гуфтаи И.П. Добаев он аст, ки (баъзан онҳоро ортодокс ё муҳофизакор низ меноманд) муҳолифи ҳама гуна ислоҳот дар ислом, барои ҳифзи ислом аз тағйиротҳо, ки дар давраи буржуазӣ ва масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва муассисаҳо ва идеяҳои сиёсиро мадания, ки баъдан дар кишварҳои аврупоӣ ташаккул ёфтанд, доништа мешавад. Онҳо пешниҳод мекунанд, ки маҳз ба ҳолати ибтидоии ислом баргарданд ва муқобил бо ҳар гуна дигаргуниҳое, ки чи дар соҳаи дин ва чи дар ҳаёти ҷамъиятӣ

¹⁶ Андрей Ф. Марч. Исломи сиёсӣ: Назария. Andrew F. March. Political Islam: Theory. Department of Political Science, Yale University, New Haven, Connecticut 06520-8301; email: andrew.march@yale.edu. с 17.2., THE FUTURE OF POLITICAL ISLAM. Copyright © Graham E. Fuller, 2003. С . 4.

ба вучуд омадааст, мебошанд¹⁷. Яъне он догмаҳое, ки ба шакли тақлидӣ аз тарафи пайравони ин ё он дин, ҳизбу ҳаракатҳои сиёсии динӣ пайгирӣ мешавад анъанагарой, суннатгарой ё ба истилоҳи муосири илмӣ традиционализм меноманд. Муҳаққиқи маъруфи исломшиноси рус А. В. Малашенко қайд мекунад, ки ташаккули исломи анъанавӣ бо вижагиҳои этнофарҳангии маҳаллӣ омехта ва алоқамандӣ дорад¹⁸.

Дар ин маврид И. П. Добаев таъкид мекунад, ки тафовутҳои иҷтимоию фарҳангии давлатҳои исломӣ ва минтақаҳои мусалмоннишин аз тариқи «ҳуқуқи урфӣ», «одат» амалӣ мешаванд. Чунин ҳуқуқи урфу одат то андозае раво аст, ки ҳилофи ислом набошад, пеш аз ҳама ба таълимоти бунёди исломи тавҳидии мутлақ муҳолифат надошта бошад. Аз ҷараёнҳои мазҳаби суннат ва ҷамоат, ҳанафиён одатҳои миллию қавмиеро, ки ба бунёди ягонагии ислом муҳолифат надорад, мепазиранд. Аммо равияҳои моликӣ ва ҳанбалӣ бунёдгари буда, ба урфҳои суннатӣ муҳолифат дошта, дар иҷрои аҳкоми исломӣ қатъӣ мебошанд ва шофеиён дар байни намояндагони ин равияҳо мавқеи миёнаро пайгирӣ мекунанд¹⁹.

Ба анъанагароён намояндагони исломи расмӣ (идороти маънавии мусулмонон ва сохторҳои мусулмонӣ, ки ба онҳо нигаронида шудаанд, мисли масҷидҳо, мазорҳо ва дигар муаасисаҳои расмӣ) ва пайравони сӯфиҳо, тариқатҳо

¹⁷ Добаев И.П. Исламский радикализм: социально-философский анализ. Отв. Редактор А. В. Малашенко – Ростов-на-Дону: Издательство СКНЦ ВШ, 2002. – 120 с. С. 9.

¹⁸ Малашенко А.В. Исламские ориентиры Северного Кавказа. – М.: «Гендальф», 2001. – С. 64.

¹⁹ Добаев И.П. Исламский радикализм: социально-философский анализ. Отв. Редактор А. В. Малашенко – Ростов-на-Дону: Издательство СКНЦ ВШ, 2002. -С. 9.

(нақшбандӣ, қодирӣ, мавлавия ва дигар ҷараёнҳои исломии суннатӣ) ва бародарони вирд (мурид) ва оммаи бузурги мусулмононе, ки дастурҳои диниро чун қоида, дар сатҳи хонавода риоя мекунанд, дохил мешаванд²⁰. Анъанагароён чунин принсибро бо далел аз ояти Қуръон тарғиб мекунанд: «Дар дин маҷбури нест. Ба дурусти, ки роҳи рост аз гумроҳӣ ошкор шудааст.»²¹

Яке аз масъалаи асосии тамоюлоти муосири исломӣ, ки вижагии бисёр муҳим ва фарқкунандаи ҳизбу ҳаркатҳои исломи сиёсиро муайян месозад, ин масъалаи талаби ҷиҳод ва куфр мебошад. Дар 16 сураи Қуръон дар масъалаи ҷиҳод зикр шудааст, аз ҷумла дар сураҳои Бақара (дар 8 оёт), Оли Имрон (дар 24 оёт), Нисо (дар 23 оёт), Моида (дар 2 оёт), Анфол (дар 39 оёт), Тавба (дар 25 оёт), Наҳл (дар 1 оят), Ҳаҷ (дар 2 оёт), Фурқон (дар 1 оят), Анкабут (дар 2 оёт), Аҳзоб (дар 16 оёт), Муҳаммад (дар 4 оёт), Ҳучурот (дар 1 оят), Саф (дар 1 оят), Таҳрим (дар 1 оят) масъалаи ҷиҳод зикр шудааст.²² Ҷамъ, ҳамагӣ дар 150 ояти Қуръон оид ба мавзуи ҷиҳод зикр шудааст, ки ҳар мазҳаб ва ҳизбу ҳаракатҳои сиёсии исломӣ ба таври худ таъбир мекунанд. Аз назари аксари гурӯҳҳо ва ҳизбу ҳаракатҳои бунёдгари исломӣ ва даҳшатафкан «ҷанги муқаддас» (ҷиҳод) ҳамчун вазифа ё уҳдадорӣ мусулмон эътироф шудааст, ки бар асоси он инсонҳо ба солеҳ – мусалмон ва носолеҳ – беимон тақсим мешаванд ё кишварҳо ба дорулислом ва дорулҳарб ҷудо мекунанд. Масъалаи дигар ин кофир ё мусалмон будан аз кадом роҳ шинохта мешавад.

²⁰ Ҳамон ҷо. -С. 10.

²¹ Коран. Перевод Крачковский И. Ю. 1963. Сура ал-Бақара, ояти 256.

²² Фарҳанги мавзӯии Қуръони маҷид (Алфихристи –л- мавзуи лил Қуръони –л- Карим). Тадвини Комрони Фонӣ ва Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ. Интишороти Ал – худо – хиёбони Вали Аср болотар аз Амир Акрам; Хиёбони Шаҳид Ҳошимӣ. Чопи аввал – 1364; Чопи дуюм – 1369. -С. 420.

Радикалҳо мехоҳанд аз роҳи зӯроварӣ ва бо ҳар роҳе, ки бошад дигарон (кофирон)-ро ба ислом даъват намоянд. Аммо ҷиҳод дар исломи суннатӣ (ҳанафӣ), бар хилофи фундаменталистҳо, бештари кӯшиш барои ислоҳи нафси саркаш ва гуноҳкунанда дониста мешавад, ки ба истилоҳи динӣ онро «ҷиҳоди акбар» меноманд. Ҷиҳод дар шакли шамшерзанӣ, ё ғазавот - ҳамчун ҷанги дифоӣ алайҳи зулм аз назари анъанাগароён фаҳмида мешавад, ки “ҷиҳоди асғар” номида мешавад. Суннатгароён одатан дар назди худ ҳадафҳои сиёсӣ намегузоранд, онҳо омодаанд, ки бо ҳама дар сулҳу оромӣ зиндагӣ кунанд ва метавонанд бо ҳукумат ва дигар намоядагони гуногуни системаҳо ва режимҳои сиёсӣ ҳамкорӣ дошта бошанд. Бо вучуди ин, ба эътиқоди анъанাগароён, мероси ислом наметавонад мавзӯи илмӣ ва таҳқиқоти таърихӣ бошад. Онҳо қатъиян риоя намудани усулҳое, ки дар асрҳои миёна ташаккул ёфта буданд талаб мекунанд, равишҳои илмӣ (танқидӣ) дар матнҳои муқаддас бояд истифода нашавад, дахлнопазирии урфу одатҳои гузашта ва баҳснопазир будани афкори динро таъкид мекунанд²³.

Фундаментализм (ё эҳғароӣ ё бунёдгароӣ) тарафдорони барқарорсозии принципҳои исломи “ноб”, «пок» ва раҳой аз тағйиру иловаҳои баъдӣ, ки анъанাগароён ҳимоят мекунанд мебошанд ва ба татбиқи пурраи (ҳамгирии) меъёрҳои исломӣ (бинобар ин онҳоро баъзан интегрисҳо меноманд) таъкид мекунанд. Онҳо дар ҳаёти муосири мусулмонон ҷонибдори барқарор намудани институтҳо ва меъёрҳои ҳоси исломи ибтидоӣ, замони паёмбари ислом Муҳаммад ва чор халифаи аввали (одил) ислом назарияҳои худро мехоҳанд татбиқ намоянд. Маҳз дар замони хичрати Пайғамбар

²³ Добаев И.П. Исламский радикализм: социально-философский анализ. Отв.

Редактор А. В. Малашенко – Ростов-на-Дону: Издательство СКНЦ ВШ, 2002. -С. 11.

Муҳаммад ба Мадина чамъияти мусулмонӣ ва нусхаи ибтидоии давлат ташаккул ёфт, ки Пайғамбар дорои қудрати комили дунявӣ, рӯҳонӣ ва судӣ буд ва ин давра барои бунёдгароён идеал ё тамсилаи муҳим мебошад, ки асоси онро адолати иҷтимоӣ ё баробарӣ ва бародарӣ ташкил мекард²⁴.

Шарқшиноси рус К. И. Поляков бар ин назар аст, ки фундаментализми исломӣ дорои хислатҳои ба худ хос мебошад: а) баргашт ба асли пайдоиши асосҳои исломӣ, бо мақсади азнавсозии муносибатҳои чамъиятӣ дар асоси арзишҳои меҳварии динӣ (эҳёи исломи "ҳақиқӣ"); б) қӯшишҳои таъхирнопазир барои истиқрори мақомоти («ҳақамия») исломӣ дар мувофиқат ба қонунгузорӣ ва муқаррароти Қуръон ва суннат («шариат»), инчунин тарғиби меъёрҳо дар тамоми соҳаҳои ҳаёти чамъиятӣ ва ахлоқие, ки дар замони паёмбар ва наздиктарин асҳобаш вучуд дошт; в) бештар хусусияти идеологияи радикалӣ доштан, нисбат ба таҳаввулотии сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ (ё Исломи инқилобӣ); г) ба амал баровардани сиёсати ғайбӣ фаъолонаи беруна дар самти ба даст овардани ягонагӣ бо ҳаракатҳои шабеҳ дар хориҷа ва фаъолияти густурдаи байналмилалӣ оид ба паҳн кардани ғояҳои «эҳёи ислом»²⁵. Яъне бунёдгароён мехоҳанд фарҳанги асри VII-ро ба асри XXI татбиқ созанд, дар ҳоле, ки модернистон аз роҳи ислоҳот мехостанд фарҳанги асри миёнагиро ба ҳаҷони пешрафта мутобиқ намоянд.

Донишмандон ва сиёсатмадорони ғарбии имрӯза истилоҳи "фундаментализми исломӣ"-ро маҷмуи андешаҳои ҷараёнҳои иҷтимоии мусулмононе, ки барои таҳкими эътиқод ба

²⁴ Массэ А. Ислам. Москва, 1961. С.88-89.

²⁵ Полонская Л. Р. Современный исламский фундаментализм: политический тупик или альтернатива развития // Азия и Африка сегодня. – 1994. – 11; Jansen J.J.G. The dual nature of Islamic fundamentalism. – L.: Hurt, 1997. Vol. XVII. – P. 198.

сарчашмаҳои бунёдии ислом, риояи қатъии талаботи Қуръон ва шариат, ҷорӣ намудани муассисаҳои анъанавии мусулмон ҳамчун меъёрҳои ҳатмӣ барои ҳама ҷанбаҳои ҳаёти онҳо муқаррар шудааст, мефаҳманд²⁶.

Хусусияти хоси ин раҳёфт ба масъалаи эҳёи ислом дар он аст, ки мафҳуми «исломи пок», ки бунёдгароён (фундаменталистон) таблиғ мекунанд, бисёре аз суннатҳои маҳаллиро, ки аллакай ба сифатҳои чудонашавандаи анъанаҳои динии гурӯҳҳои мусулмонони миллатҳои гуногун дар саросари ҷаҳон табдил ёфтаанд, рад мекунад²⁷. Барои ҳамин бунёдгароён дар муқобили анъанাগароён (традиционалистон) ва модернистон мебароянд.

Мафҳуми бунёдгароӣ ё фундаментализм дар матни исломӣ бештар дар мафҳуми “ас-салаф ас-солах” ё аҳли салаф (гузашта), ки баъдан ҳамчун ҷараёни салафизм шинохта мешавад. Салафиҳо бо шеваи хушунат, даҳшатафканӣ, исломизми ҷанганда, ҷисман аз байн бурдани рақибони сиёсии худ, сиёсӣ кардани ислом ва аз нав исломикунонии чомеаҳои мусулмоннишин ба мисли кишварҳои мусулмоннишин ва давлатҳои исломӣ, Ҷумҳурии Исломии Эрон, Покистон, Афғонистон (Толибон Ҷумҳурии Исломии Афғонистонро сарнагун карда, Аморати исломӣ барпо карданд) қадам ба қадам мехоҳанд, бо суистифода аз тамоми роҳҳои қонунӣ ва ғайриқонунӣ, пеш аз ҳама кишварҳои мусулмоннишин, баъдан тамоми ҷаҳонро ба асли исломи ибтидоӣ баргардонанд.

²⁶ Сажин В.И. К вопросу о цивилизациях, исламе и войнах // Ближний Восток и современность. Институт изучения Израиля и Ближнего Востока. – М., 1998. – С. 207.

²⁷ Добаев И.П. Исламский радикализм: социально-философский анализ. Отв. Редактор А. В. Малащенко – Ростов-на-Дону: Издательство СКНЦ ВШ, 2002. -С. 13.

Асоси ин таълимот аз равияи суннии Ҳанбалия Аҳмад ибни Ҳанбал (вафот с.855м.) ва шогирду пайрави ӯ Абу Муҳаммад ал-Барбаҳарӣ (вафот с. 941м.), Ибни Баттӣ ал-Уқбар баъдан ба таври комил Ибн ал- Ҷавзӣ (вафот с.1200) ва Ибни Таймия (вафот с. 1328) ташаккул ёфта, баъдан дар асри XVIII аз тарафи ҷараёни Ваҳобия идома ёфта, асоси идеологии давлати Арабистони Саудӣ гардид. Назарияи ҷараёни Ҳанбалияро ҷонибдорони бунёдгароёни имрӯза амалӣ мекунанд. Чи тавре ки дар боло зикр намудем, салафиҳо низ ба муътадил ва ифротӣ тақсим мешаванд, ки давлати Арабистони Саудӣ ба ҷиноҳи муътадили исломӣ дохил мешавад.

Салафиҳо ё фундаменталистҳо дар таълимоти худ ба ду ҷизи ҳатмӣ таъкид мекунанд, ки моҳияти фарқкунандаи онҳо аз дигар тамоюлҳои муосири исломӣ мебошад: тақфир ва ҷиҳод. Тақфир иттиҳомӣ куфр (куфр) барои ҳамаи онҳое, ки ғайримусулмон буда, кофир (кофир) эътироф мешаванд, доништа мешавад. Аммо салафиҳо куфрро нисбат ба ҳамаи мусулмононе, ки ба тафсири мушаххаси салафии ифротии исломӣ пайравӣ намекунанд, мансуб медонанд. Салафиҳо тақфирро ба намояндагони ҳокимияти давлатҳои исломӣ ва ғайриисломӣ, органҳои ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои қудратӣ ҷоиз медонанд. Принсипи дигари ин гурӯҳ мафҳуми ҷиҳод доништа мешавад. Ҷиҳодро онҳо ҳамчун муборизаи мусаллаҳона бар зидди кофирон маънидод мекунанд, ки вазифаи ҳар як мусалмон аст. Аммо боз маънои ин мафҳумро онҳо маҳдудтар карда, чунин тафсир медиҳанд: он касоне, ки бо таъбири салафиҳо муҳолифанд, кофир эълон мешаванд, пас ҷиҳод пеш аз ҳама бар зидди мусулмононе, ки ба таъбири

салафӣ мухолифанд раво мебошад²⁸. Албатта дар байни салафиҳо гоҳо ҷонибдорони муътадил низ ба назари коршиносон мавҷуд аст, ки аз доираи баҳси мо берун мебошад.

Тамоюли навбатии исломи муосир модернизм аст, ки тарафдорони он (онҳоро ислоҳотгароён низ меноманд) партофтан ё қатъ кардани баъзе муқаррарот ё мансук кардани баъзе аз фармоишҳои шаръӣ ва таҳияи баъзеи дигар роҳҳои беҳтар сохтани ҷомеаи мусулмоннишинро ҷустуҷӯ мекунанд ва кушиш мекунанд аз роҳи ислоҳот, догмаҳои мусулмониро ба талаботи замони муосир мутобиқ созанд. Ҳамзамон он догмаҳо ва ақидаҳои, ки дар раванди солҳо тағйир кардаанд, муосирӣ ё модернизм номида мешаванд. Онҳо талош мекунанд имкони синтези ислом бо арзишҳои ва ниҳодҳои либерализми муосири ғарбиро (қаблан – сотсиализм) дар ҷомеаҳои мусулмоннишин омезиш дода, барои пешрафти кишварҳои мусулмонӣ мусоидат намоянд. Раванди аз нав исломишавӣ махсусан дар кишварҳои мусулмоннишин дар таърифи муҳаққиқон модернизм номида мешавад, ки бештар хусусияти (трансформатсионӣ) тағйирпазирии суннатҳои исломӣ дар назар дошта мешавад, ки барои пиёда кардани ҳадафҳои идеологӣ ҳамчун васила истифода мешавад, ки ин яке аз назарҳои дар бораи раванди исломишавӣ мебошад. Ҷунбиши навсозии ислом аз мавқеи ратсионалистӣ (ақлонӣ) дар давраҳои нав ба вучуд омад, яъне солҳои 70-80-уми асри XIX дар Миср ва баъдан дар тамоми кишварҳои мусулмоннишин паҳн шудааст. Ба таври расмӣ ислоҳотгароён аз мавқеҳои консервативӣ таҳти шиори эҳёи ислом дар аслу покии худ ва озодии догмаҳои исломӣ аз таҳрифу қабатҳои

²⁸ Игантенко А.А. Эндогенный радикализм в исламе // Центральная Азия и Кавказ. – 2000. - № 2 (8). – С. 124 - 125.

дар тӯли садаҳои гузашта ҷамъшуда низ баромад мекунанд, ки шабоҳат ба бунёдгароён доранд.

Раванди аз нав исломшавӣ дар кишварҳои Шарқи Наздик ва Миёна гарчанде аз солҳои 1920 зидди низомҳои дунявӣ, мисли сотсиализму капитализми ғарбӣ бисёр ба шакли пушида шуруъ шуда бошад ҳам, аммо баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон баъзе кишварҳои ғарбӣ ва Амрико ин ҳаракатҳои зидди истеъмориро барои барангехтани низоъҳо зидди низоми сотсиалистии шуравӣ ва аз байн бурдани он истифода карданд.

Барандагони ин намуди шуури динӣ тарафдорони «сотсиализми исломӣ» мебошанд. Модернистҳо пайравони таҳаввулоти ислом буда, тавассути ислоҳот ва "навсозӣ" талош мекунанд Қуръону суннат, дастурҳои шариат ва фикҳ аз нав дида баромада шуда мехоҳанд, дари иҷтиҳод ва наовариро боз кунанд.

Ислоҳотгарон ҷустуҷӯ мекунанд дар догма, таълимоти иҷтимоӣ, мазҳаб, шариат, «тозакунии» навъҳои гуногуни элементҳои архаикӣ (қадима), маҳдудиятҳои аз ҳад зиёд ва маҳдудиятҳои нолозим дар тамоми соҳаҳои ислом гузаронда шавад.

Модернистон, бо фарқ аз фундаменталистон, бештар барои бартараф кардани мушкилоти ақибмонии иҷтимоию иқтисодии миллатҳои мусалмон, тавассути бозгашт ба "давраи тиллоӣ"-и замони Паёмбар ва ҷаҳор халифа буданд. Онҳо тарафдорони навсозии ислом аз роҳҳои дарёфти пешрафти иҷтимоӣ ва расидан ба ҳадафи табдил додани ҷамъияти анъанавӣ, асосан феодалӣ ба ҷамъияти муосир ва

дохил намудани кишварҳои мусулмоннишин ба олами мутамаддин буданд²⁹.

Аввалин шахсиятҳои асосии ҳаракати ислоҳотхоҳони муосир, мутафаккири маъруфи мусалмон Саид Ҷамолудин ал-Афғонӣ (1838-1897) ва шогирди ӯ, ки баъдан муфтии Миср, профессори университети Ал-Азҳари шаҳри Қоҳира шуд, Муҳаммад Абду (1849-1905) буданд.

Онҳо асоси таълимоти идеологии худро аз мактаби ақлгароии муътазилиҳои асримиёнагӣ гирифта, мехостанд тамоми осори динию ирфониро аз нав бознигарӣ ва шарҳу тавзеҳ диҳанд ва ҳамагуна дари иҷтиҳодро барои олимону донишмандон боз ниғаҳдоранд. Кушиши онҳо бар ин буд, ки Худоро аз роҳи ақл маърифат карда, ҳамагуна маърифатҳои ҳадсию зоҳирие, ки анъанагароёну орифон ва бунёдгароён пайравӣ мекарданд, зеро суол гузоранд. Бар хилофи таълимоти анъанагароён ва махсусан фундаменталистоне, ки эътиқодро бе фаҳмиши оқилонаи худ қабул мекарданд, ислоҳотгароён эҳёи ҳуқуқ ба озодона тафсири мероси муқаддаси мусалмонон (иҷтиҳод) ва мустақилият дар муҳокимаҳо оид ба моҳияти матнҳои диниро пешниҳод мекарданд. Барои намуна тафсири ратсионалистии китоби муқаддаси мусулмонон асари Муҳаммад Абду «Тафсири ул-манор» мебошад. Баъдан ин чараён ба шаклҳои гуногун зухур карда, озодии инсонро асоси таълимоти хеш қарор додааст. Яке аз ин ислоҳотхоҳони баъдӣ Муҳаммад Иқбол мебошад, ки меғӯяд: “ аз тамоми офаридаҳои Худо, танҳо ӯ (инсон) қодир

²⁹ Добаев И.П. Исламский радикализм: социально-философский анализ. Отв. Редактор А. В. Малашенко – Ростов-на-Дону: Издательство СКНЦ ВШ, 2002. – С. 17.

аст, ки дар фаъолияти созандаи он (Худо) огоҳона иштирок кунад”³⁰.

Дар концепсияи ратсионалии ислохотхоҳон масъалаи имон ва дониш муҳим доништа шуда, манбаи асосии онҳо натиҷаи ваҳйи илоҳӣ мебошад. Ислом аз назари онҳо дини гуманистӣ буда, инсониятро ба баробарии бародарӣ даъват менамояд ва таҳамулгарой дар баробари дигар мазҳабу равияҳоро принсипи муҳимми худ мешуморад.

Дар масъалаи ҷиҳод бошад онҳо бар ин назар ҳастанд, ки «ҷиҳод» ҳамчун ҷанги истисноии мудофиавӣ, “ҷиҳоди ақлонӣ” ё ҳамчун «мубориза» барои рушду нумуи иқтисодиёт, ё ҳамчун мубориза барои азнавсозии маънавиёти башар таъбир мешавад³¹.

Ҷараёнҳо ва тамоюлоти исломӣ рӯз то рӯз вобаста ба равандҳои гуногуни сиёсӣ иҷтимоӣ зухур карда аз таълимоти исломӣ бардоштҳои гуногунеро доранд. Аз ҷумла муҳаққиқи ватанӣ Шерзот Абдуллозода мегӯяд: “Аммо дар мавриди рӯшанфикрии муосир ва ҷараёни секуляризми исломӣ, бояд гуфт, ки дар ду садаи гузашта ва оғози садаи ҷорӣ ба тадриҷ дар олами ислом як тамоюли назариявии нави исломӣ бо номи «секулорализми исломӣ» ба истилоҳи мо «дунявияти исломӣ» зухур карда, алалхусус баъд аз мушоҳидаи зоеъот ва поймолшавии ҳаққу ҳуқуқҳои демократии мардум, ки Инқилоби исломии Эрон ба бор овард, фаъол гардида аст. Агар дар охири асри XIX намояндагони маъруфи ин ҳаракат: Аҳмади Дониши Бухорӣ, Алӣ Абдурузиқ ва Абдурахмон Кавокибии Мисрӣ буданд ва

³⁰ Добаев И.П. Исламский радикализм: социально-философский анализ. Отв. Редактор А. В. Малашенко – Ростов-на-Дону: Издательство СКНЦ ВШ, 2002. С. 18. Iqbal M. Ibid. - P. 72.

³¹ Rahman F. Islam and Modernity. - Chicago, London, 1982. - P. 7.

дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI сафи онҳо афзуд ва афзуда истодааст. Имрӯзҳо маъруфтарин намояндагони он: Юсуфии Ашкурӣ, Абдулкарими Суруш, марҳум Маҳдии Бозаргон, Муҳаммад Мучтаҳид Шабистарӣ, Мустафо Малакиён аз Эрон ва Муҳаммад Обирди ал-Ҷобирӣ, Муҳаммад Саъид ал-Ашмовӣ, Шокир Анноблусӣ ва Абду Филонлӣ Ансорӣ аз мамолики арабӣ ва Зиёуддин Сардар покистонӣ-британиёӣ, Иршад Манджи ва дигарон ҷонибдорӣ мекунанд³².

Ин ҷараён ба тадриҷ аз як ҷузъи таълимоти ислохталабон (реформаторон)-и исломӣ ба яке аз ҷараёнҳои фикрии мӯътадил ва ба муҳимтарин назария ва дидгоҳи сиёсии рӯшанфикрӣ ва навгароии динӣ табдил гардидааст. Аз ҷумла яке аз муҳаққиқони ин ҷараён оқои Мансури Мираҳмадӣ, ки нисбат ба ин ҷараён назари интиқодӣ дорад, дар китоби «Секуляризм исломӣ: нақде бар дидгоҳи рӯшанфикрони мусалмон» ин ҷараёнро чунин арзёбӣ намуда: «Секуляризм исломӣ, ба вижа дар даҳаҳои ахир, ба унвони ҷараёни фикрии бадил ва нисбатан пурқудрат дар баробари дигар ҷараёнҳои фикрии исломӣ, аз ҷумла ислохталабии динӣ ва радикализи исломӣ зоҳир шуда ва ба тури аҳас дар маҳофили илмӣ ва рӯшанфикрии ҷаҳони ислом тарафдороне касб карда аст...³³» Ин ҷараён ошкоро ҷудоии дин аз давлат ва ҳокимиятро пуштибонӣ карда мегӯяд, ки “давлати дунявӣ (секулярӣ), ки дар ҷомеаи исломӣ бояд пиёда шавад, бояд қобиди қабул – марҷаъият доштани диниро дар умур-корҳои арзишӣ ахлоқӣ қабул доранд, вале марҷаъияти динро дар умури сиёсӣ

³² Шерзот Абдуллозода. Рӯшанфикрии динӣ аз сиёсатгароӣ то секуляризм дар кишварҳои исломӣ. // Маҷалли Осие ва Аврупо №1, (5) 2021. С. 91.

³³ منصور میراحمدی، سکوالریسم اسلامی، نشر پژوهشگاه علوم و قرهنگ اسلامی، ص 1387، ص 122. <http://www.almuslih.org/index.php?>، с. 92. Мурочият: 30.08.23.

қабул надоранд, инкор мекунад. Ин назари секуляристони исломист.³⁴ Ин ҷараён дар таҳқиқоти Ғаффор Мирзоев ҳамчун постисломизм, авруислом, исломи либералӣ, демократияи исломӣ таъриф шудааст³⁵. Ин ҷараён дар муқобили исломизм ё исломи сиёсӣ кушиш ба харҷ медиҳад миёни фарҳангҳо ва динҳо муколама ва гуфтугӯро ба роҳ монад.

Натиҷагирӣ

Ҳамин тавр ислом дар ҷаҳони муосир бо доштани тамоюлоти зиёде, аз ҷумла бунёдгарой, анъанагарой, навгарой, навбунёдгароён ва секуляристони исломӣ муборизаҳои фикрию ақлонии худро барои пешрафти худ идома бахшида истодааст. Аммо ин тақсимот ба назари И. П. Добаев характери шартӣ ва норавшан дошта, аксар вақт дар шинохти таълимоти ҷараёнҳои исломӣ ва фаҳмиши таърифҳо ва тадқиқоти илмии онҳо метавонем ба иштибоҳ рӯ ба рӯ шавем. Ҳамзамон наметавонем иддао кунем, ки барои ҳама кишварҳои исломӣ ё ҳамаи мусулмонон, то ҳол ягона роҳе вучуд дорад, баръакс моделҳои зиддиятнок дар ҷомеаҳои мусулмоннишин вучуд дошта, роҳи ягонаи шинохти ислом вучуд надорад³⁶.

- Натиҷагирии мо зимни таҳқиқ нишон медиҳад, ки методология ва раҳёфтҳо дар таҳқиқи тамоюлоти муосири исломӣ яке аз мавзӯҳои муҳим дар илмҳои шарқшиносӣ буда, барои дарёфт ва коркарди мушкилот ва масъалаҳои кишварҳои шарқӣ, аз ҷумла исломӣ мусоидат менамояд.

³⁴ Шерзот Абдуллозода. Рӯшанфикрии динӣ аз сиёсатгарой то секуляризм дар кишварҳои исломӣ. // Маҷалли Осие ва Аврупо №1, (5) 2021. С. 91.

³⁵ Мирзоев Г. Дж. Реформаторские тенденции в исламе (особенности, проблемы и перспективы). Душанбе. 2022. – 328 с. С. 192.

³⁶ Добаев И.П. Исламский радикализм: социально-философский анализ. Отв. Редактор А. В. Малашенко – Ростов-на-Дону: Издательство СКНЦ ВШ, 2002. С. 19.

- Тамоюлотии кишварҳои исломӣ ва мусулмоннишин гарчанде ба самтҳои нав ҳаракат карда истодаанд, лек ҳамзамон ба бархурду воқунишҳои дохилию беруна дучор гардида, ба пешрафти кишварҳои исломӣю мусулмоннишин таъсири назаррасе надоранд.

- То ба ҳол кишварҳои исломӣ ва мусулмоннишин модели рушди худро дар самти сиёсат, иқтисод ва фарҳанг наметавонанд пешниҳод намоянд, то суботу оромӣ ва рушду шукуфоии онҳоро таъмин намояд.

- Зиддиятҳои ақидавию иҷтимоӣ дар ҷомеаҳои исломӣю мусулмоннишин, то ба ҳол аз роҳи инқилобу даргириҳо ва даҳшату тарсафканӣ печидатар гашта, роҳҳои мусолимати гуфтугӯ ва ҳамбастагиро душвор месозад.

Нозим НУРЗОДА

пажухишгар

МУРУРЕ МУҚАДДИМОТӢ БА АҒҶОНИСТОНИ САДАИ БИСТИ МЕЛОДӢ

Вақте ки дар бораи Афғонистон ҳамчун як кишвари алоҳида бо паҳнои ҷуғрофиёӣ ва густараи таърихӣю хувиятию фарҳангӣ ҷустуҷӯву тафаҳхус мекунем, қабл аз ҳама, фазою муҳити мағшуши ин қаламрави чангзада, ки бар асари даргирию муноқишаҳою кашмакашҳои бардавом тобу тавон аз даст додааст, пеши назар меояд. Аз ин ҷост, ки шинохти таърихи Афғонистон ва дарки ҳаводиси сиёсӣю иҷтимоӣ ва фикрию маданияи ин минтақаи барои мо тоҷикон азиз дар авлавияти кори пажухишию омӯзишӣ қарор мегирад. Илова бар ин, омӯзиши мантиқии ҷараёни ҳаводис ва руҳдодҳои садаи бистум, ки дар таърихи Афғонистон бозтоб ёфтаанд, шинохти моро дар ростои ин кишвари ҳамзабону ҳамфарҳанг дақиқтар мекунад ва домони тасаввуроту маълумоту иттилоотамонро тавсеаву густариш мебахшад.

Афғонистони имрӯзӣ густараи ҷуғрофиёӣ, таърихӣ ва маъмурию фарҳангиеро фаро мегирад, ки бо хувиятҳои таборӣ, иҷтимоӣ чандинниҳодӣ, фарҳангҳою такфарҳангҳои мутафовит маъруфият дорад. Афғонистонро, ҳамчунин сарзамини ақаллиятҳои қавмӣ низ мегӯянд, чаро ки дар ҳудуди он бештар аз 30 қавму гурӯҳҳои этникию таборӣ зиндагӣ мекунанд. Ақвоме чун тоҷикҳо, паштунҳо, ҳазораҳо, узбакҳо, туркманҳо, балучҳо, нуристонӣҳо, қирғизҳо, қазокҳо, арабҳо ва амсоли инҳо дар кишвар зиндагӣ мекунанд ва ҳар кадоме аз лиҳози мавқеияти ҷуғрофиёӣ, фарҳангӣ, забонӣ мазҳабӣ ва ғайра мутафовит буда, танаввуи зебои маънавиеро дар муҳиту қаламрави Афғонистон ба вучуд овардаанд (ниг.:

Муродӣ, Соҳибназар. Афғонистон дар садаи бистум: аз Абдурахмонхон то Карзай. Кобул: Интишороти Саид, 1394. С.21). Ин ақвому миллиятҳо ба лиҳози дараҷоти рушду такомули иҷтимоӣ, таърихӣ ва фарҳангӣ дорои мавқеиятҳои мухталифи иҷтимоӣ низ мебошанд. Умдатарин қавмияту миллияти кишварро тоҷикон, паштунҳо, узбаку туркманҳо ва ҳазораҳо ташкил медиҳанд.

Таърих исбот кардааст, ки тоҷикон яке аз қадимтарин ақвоми ориёӣ дар қаламрави ин сарзамини бсотонӣ ҳастанд, ки дар таҳаввулоти ҳазорсолаҳои таърихии ориёиёни бостон ва Хуросони таърихӣ саҳми бевоситаю мустақими таърихӣ фарҳангӣ доранд. Ин аст, ки тоҷикон дар матни ақвоми тахорӣ, қушонӣ ва яфталӣ хеле барвақт ба марҳилаи ташаккулу рушди иҷтимоӣ расида, дар даврони исломӣ дар қиёму хезишҳои милли алайҳи аҷнабиён дар қаламрави Хуросон ва ташкили давлатҳои миллие назари Тоҳириён, Саффорӣён, Сомониён ва Ғуриён саҳми асосӣ доштаанд. Дар қаламрави Афғонистони кунунӣ низ тоҷикон дар созиши давлатҳои милли ва ба вучуд овардани фазаи давлатсозӣ саҳми назаррас доштаанд. Ба ин маъно, қавми тоҷик, ки ба лиҳози нуфусу нуфуз дар Афғонистон соҳибмақом аст, дар садри феҳристи таърихсозону давлатмадорони кишвар қарор дорад.

Мусалламан, зербинои кишваре, ки имрӯз дар нақшаи ҷуғрофӣ бо номи Афғонистон шинохта шудааст, соли 1747 аз тарафи Аҳмадшоҳи Дурронии Абдолӣ дар Қандаҳор гузошта шудааст. Аммо Афғонистон бо марзу ҳудудҳои сиёсӣ маъмури ва ҷуғрофӣ дар охири қарни нуздаҳуми мелодӣ тавассути амир Абдурахмонхон (1880- 1901) пайрезӣ гардид.

Албатта, барномарезии як давлат ва ҳукумати фарогир ва муназзаму систематик, ки минбаъд бо номи Афғонистон арзи

ҳастӣ кардааст, дар бастагӣ бо тавофуқоти императориҳои давр сурат гирифтааст. Ин буд, ки Абдурахмонхон дар тафоҳуму тавофуқи ду императории минтақа: яке Русияи подшоҳӣ дар шимол ва дигаре, императории Англия бо Ҳинди Британиёӣ дар ҷануб ба таъсиси як ҳукумати марказиятёфта ноил гардид. Амир Абдурахмонхон дар сиёсати дохилӣ истиқлол дошт, аммо сиёсати хориҷии худро бидуни дастуроту пешниҳодот ва муҳимтар аз ҳама, назорати Англия ва гумоштағони он дар минтақа пеш бурда наметавонист. Ба ин маъно, блоки сиёсӣ ва мафкуравии Британиёӣву англисӣ ҳамеша сиёсати хориҷии амир Абдурахмонхон ва дар маҷмуъ, ҳукумати Афғонистонро таҳти назар ва мудирӣ мегирӣфт.

Муҳаққиқу муаррихи маъруфи афғонистонӣ доктор Соҳибназар Муродӣ бар ин нуқта тавачҷуҳ мефармояд, ки Афғонистон минҳайси як ҳукумати минтақай дар имтидоди садаҳои нуздаҳуму бистум дар лобалои рақобатҳои императориҳои бузурги ҷаҳонӣ ва гирудорҳои геополитикӣ арзи ҳастӣ кардааст. Ба ин маъно, дар ташаккулу рушди Афғонистон ҳамчун давлат ду раванди мусаллати таърихӣ -- рақобатҳои пешини ду императории бузург ва ҳаводиси муртабит ба поёни ҷанги сард дар ҷаҳон асароти боризе гузоштаанд. Мунтаҳо, ин сарзамин нуқтаи буриш ё тақотеъи Осиёи Марказӣ, ғарбу ҷанубу шимолу шарқ бар қулли Осиё ва овардгоҳи қудратҳои муҳолифи қавитар аз хеш дар минтақа будааст (ниг.: Муродӣ, Соҳибназар. Афғонистон дар садаи бистум: аз Абдурахмонхон то Карзай. Кобул: Интишороти Саид, 1394. С.Алиф). Ба сухани дигар, бозиҳои геополитикӣ дар ин минтақа бо дарназрдошти манофеи қудратҳои ҷаҳонӣ ва императориҳои минтақай сурат бастааст. Мутаассифона, дар ин кашмакашу даргириҳои геополитикӣ ва бозиҳои сиёсӣ

мардуми Афғонистон, ки аз қавмиату миллиятҳои мутааддиде таркиб ёфтааст, зиёд зарар дидаанд.

Афғонистон, бо ин ки хатсайри ҳаракатҳои бузурги низомии ҷаҳон аз даврони бостон, замони Искандари Мақдунӣ то ҳучуми Чингизхону амир Темури Курагон ҷониби шибҳиқораи Ҳинду Чин буд, дар қарни бистум манбаи бузурги танишу муборизоти низомии ду абаркудрати муосир, яъне Иттиҳоди Ҷамоҳири Шуравии Сотсиалистӣ ва Иёлотҳои Муттаҳидаи Амрикои капиталистӣ (блоки Шарқ ва Ғарб) гардид, ки барои татбиқи барномарезиҳои стратегӣ ва геополитикии худ дар минтақа талош мекарданд. Ин воқеият барои Афғонистон тайи таърихи мавҷудияташ фоҷеаофарин будааст ва баҳои онро дар ҳар фасла аз руҳдодҳои минтақавӣ ба қимати гарон пардохтааст (ниг.: Муродӣ, Соҳибназар. Афғонистон дар садаи бистум: аз Абдурахмонхон то Карзай. Кобул: Интишороти Саид, 1394. С. Алиф). Аммо заминаи бархурди сиёсӣ низомии ду қудрати ҷаҳонӣ, ки дар қолиби блоки капиталистӣ сотсиалистӣ дар набарди доимӣ қарор доштанд, ҳанӯз дар асри нуздаҳум дар қаламрави Афғонистон пайрезӣ шуда, дар доираи барномарезии “Бозии бузург” миёни Британияи Кабир ва Русияи подшоҳӣ роҳандозӣ гардида буд (ниг.: Искандаров, Косимшо. Политические партии и движения Афганистана во второй половине XX века. -Душанбе: Ирфон, 2004. С.5-6). Ин аст, ки бархурди манфиатҳо ва ниёзҳои геополитикию иқтисодии қудратҳои ҷаҳонии вақт заминаи бозигузорӣ баъдинаи минтақавӣ шудааст.

Мардуми Афғонистон ҳамеша бар он кӯшидаанд, ки ҷабри таърих ва руҳдодҳои замониру бурдборона таҳаммул намуда, алайҳи муҳочимину истилогарону аҷнабиён мубориза баранд. Ҳарчанд ки талошу муборизаҳои мардум дар ростои ҳифзи марзу бум ва арзишҳои ватанӣ хеле гарон афтадааст, руҳи муборизаву муқовимат пойин нарафтааст ва то имрӯз руҳи

муқомиматпазири ақвоми Афғонистон дар баробари тавтеаву иғвою дасисачиниҳои худихову бегонагон шикаста нашудааст.

Ба ин тартиб, дар даҳаҳои аввали қарни бистум ҳамон сенарияи қаблии геополитикӣ, ки асри нуздаҳ тарҳрезӣ шуда буд, бо тарзу усули нав таҳия гардида, қудратҳои ҷаҳонӣ бар мабнои манофеи сиёсӣ иқтисодӣ нақшабандихоеро дар қиболи кишварҳои минтақаӣ, аз ҷумла Афғонистон амалӣ намуданд. Аз сӯйи дигар, эҷоди системаи ҷаҳонии сотсиализм таҳти шиори интернационализи коргарӣ зери раҳбарии Иттиҳоди Шуравӣ дар қолиби Паймони низомии Варшава созмоне таъсис дода, аз ин тариқ стратегияи расидан ба обҳои гарм дар ҷануби Осиё, яъне шибҳиқораи Ҳиндро ҳадафмандона дунбол кард. Дигар, тамаркузи блоки империалистии кишварҳои Аврупо ва Амрико ба сардамдории Иёлоти Муттаҳидаи Амрико созмони қавии низомиро таҳти унвони Атлантикаи Шимолӣ (НАТО) таъсис дод ва ҷаҳони дуқутбӣ дар симои Иттиҳоди Шуравӣ ва ИМА падида омад, ки бар мабнои боду ҳавои созмондодаи ду императорӣ (Иттиҳоди Шуравӣ ва ИМА) кишварҳои минтақа ва ҷаҳон ба истилоҳ, нафас рост мекарданд ва таҳти тасаллут ва пуштибонии онҳо ба сар мебуданд.

Тағйироти асосие, ки пас аз Ҷанги Дувуми Ҷаҳонӣ (1939-1945) дар ҷаҳон рух дод, аз ҷумла заиф шудани қудратҳои истеъморӣ, пирӯзиҳои ҷашмгири ҷунбишҳои озодихоҳи миллӣ ва инқилобҳои коргарию деҳқонӣ дар бархе аз кишварҳои Осиё ва Африқо ҳамагӣ дар минтақа ва Афғонистон таъсиргузор будаанд.

Пас аз Ҷанги Дувуми Ҷаҳонӣ империализм ва истеъмор қисман заиф гардид ва иддае аз кишварҳои истеъморӣ, бахусус кишварҳои қораи Осиё ва Африқо озод шуданд. Шибҳиқораи Ҳинд низ дар соли 1947 аз истеъмори Англия озод ва ба ду бахш -- Ҳинд ва Покистон таҷзия гардид. Дар ин

миён Эрон ҳам аз қувваҳои хориҷӣ ва даҳлати берунӣ озод шуд. Ин тағйироти кулӣ дар бархе аз кишварҳои қораи Осиё ва Африқо наметавонист ба аҳволи сиёсӣ иҷтимоии Афғонистон бетаъсир бошад. Дар ин замина, Афғонистон низ бо таъба сиёсатҳои императорӣҳои ҷаҳонӣ ба тағйирот дар низомии сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маданӣ даст ёфт. Аммо табақаи ҳоким ва сарватманд ба ҳеҷ вачҳ, намехост, ки тағйироти сифатӣ дар умури сиёсӣ, давлатӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маданӣ ворид гардад ва кишвар, ки асрҳои солҳо дар дасти тоифаи ҳокиму давлатманд буд, дар шакли наву модерн зуҳур намояд. Ин буд, ки ин тоифа, ки дар адабиёти шуравӣ аз онҳо ба унвони “аъёну ашроф” ёд мешуд, монеи барномарезӣҳои модерну нав ва замонавӣ мешуд ва намегузашт, ки элитаи сиёсӣ мадания Афғонистон бар мабнои барнома ва стратегияҳои озмудаду илмию ихтисосӣ пеш равад. Ба дунболи ин, миллатҳои, ки ба лиҳози ақлонӣ, зеҳнӣ ва фикрӣ пешрафт накардаанд, ҳамеша мавриди истифода ва муҳимтар аз ҳама, суъистифодаи дигарон қарор мегиранд ва дар раванди давлатсозӣ нақши камранг ва беранге доранд. Ба ин маъно, миллати бадбахт он аст, ки ба василаи давлаташ ба авомфиребӣ кашонида мешавад ва онҳо на аз садоқат хабаре ҳасту на аз лаёқат. Дигар ин ки ин наву давлатҳо аз сӯйи манфиатдорони хориҷӣ ҳамвора бар мардум таҳмил шудаанд ва мардуми Афғонистон худ кучактарин нақше дар гузинуши ин давлатҳо надоштааст. Аз тарафи дигар, низомҳои сиёсии Афғонистон, чи пеш аз истиқлоли соли 1919 ва чи аз даврони ҳокимияти Нодирхон ва аслофи вай аз ҳакин гуна давлатҳои таҳмилӣ таркиб ёфта буданд (ниг.: Муродӣ, Соҳибназар. Афғонистон дар садаи бистум: аз Абдурахмонхон то Карзай. Кобул: Интишороти Саид, 1394. С. Бо).

Ин аст, ки бар асари фурсатталабӣ, беҳавсалагӣ, худхоҳӣ, мановиатҷӯӣ ва худбохтагии давлатмардони минтақа тарҳҳои инқилобие, ки роҳандозӣ гардидаанд, зери таъсири бегонагон мудирият ва иҷро шудаанд. Аз ҷумла, кудетои 7 саври соли 1357 (1978), ки бо номи “инқилоби савр” маъруф аст, оғози даргириҳои хашини низомӣ дар кишвар гардид. Ба дунболи ин, ақибнишинии артиши Шуравӣ дар соли 1989 ва сукути давлати доктор Начибуллоҳ минҳайси охириин посдори низоми сотсиалистию коммунистӣ дар минтақа (соли 1992) роҳро барои низоми сиёсии дигаре ҳамвор намуд. Натиҷаи ин таҳаввулот барои Шуравӣ ва Афғонистон ғоҷеабор буд ва дар имтидоди салтанати шуравӣ (1878-1992) Афғонистон аз назари низомӣ, ҳарбӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маданӣ ба мушкилоти ҷиддӣ мувоҷеҳ гардид. Аз сӯйи дигар, таҳти пӯшиш ва пуштибонии кишварҳои империалистӣ ва тарафдорони он дар минтақа гурӯҳҳои ҷиҳодӣ алайҳи давлати Начибуллоҳ мубориза бурданд ва дар ин муддат кишвар аз лиҳози таслиҳотӣ ва ҳарбию низомӣ заиф гардид. Кишварҳои судҷӯӣ минтақа дар ҳамкорӣ бо нерӯҳои бухронсози ғарбӣ барои бароварда сохтани ниёзҳои геополитикӣ ва иқтисодии худ дар бухронӣ шудани авзои Афғонистон саҳм гирифтанд. Ин буд, ки Афғонистон ба майдони гирудорҳои навбатии геополитикӣ табдил ёфта, иқтисоди мамлакат варшикаста шуда, руҳияи мардумӣ батамом хароб гардид.

Пирӯзии муҷоҳидин дар Афғонистон дар соли 1992 баёнғари ҳаракати дигар, яъне ҳаракат ба сӯйи шимол буд. Дар ин миён, гурӯҳҳои дигари ҷиҳодӣ, ки таҳти пуштибонии ҳимояти молиқу маънавии ҳадамоти таҷассусии бархе кишварҳои минтақа ва доираҳои манфиатҷӯӣ хориҷӣ барномарезиҳои худро амалӣ мекарданд, авзои бе ин ҳам бади Афғонистонро муташанниҷтар карданд. Қашмақаш ва даргирию низоъҳои хашин миёни гурӯҳҳои гуногуни ҷиҳодӣ

ва фурсатталаби низомӣ дар охири садаи бистум Афғонистонро ба як кишвари бесубот ва пурмочарои минтақай табдил дод. Ҳар як аз гурӯҳҳои ҷиҳодӣ, ки тахти сарпарастии ин ё он доираҳои ғарбӣ ва хадамоти иттилоотии кишварҳои ҳамсоя бедод мекарданд, мамлакатро ба харобазор бадал намуданд. Гурӯҳҳои табаҳкор ва фурсатталаб бо кашмакашу бедоде, ки дар минтақа “фароҳам” оварданд, боиси пойин рафтани ва билохира таҳриб шудани институтҳои иҷтимоию маданӣ ва ниҳодҳои сиёсӣю давлатию маданӣ гардида, пояҳои иҷтимоиёт, сиёсат, низомиёт, иқтисодиёт, маориф ва маданияти минтақаро сусту заиф сохтанд. Дар натиҷаи шикасту варшикастҳои сиёсӣю фикрӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ, як Афғонистони ҷангзада, хурофотӣ, таассубӣ, мазҳабӣ, қафомонда, вопастаро, ҷаҳолатписанд ва дур аз тамаддун буруз кард. Дастгоҳи давлатӣ, қудрати низомӣ, пойгоҳҳои фикрию омӯзишӣ, ниҳодҳои фарҳангию ҳунари фалаҷ шуд ва мардуми минтақа дар ҳоли ҷаҳра нотавонӣ ва яъсу навмедӣ қарор гирифт. Падидаву зухуроти ахлоқӣ, хувиятӣ, ақлонӣ ва зеҳние назари меҳрпарастӣ, инсонгаройӣ, ватандӯстӣ, фарҳангсолорӣ, ҷуръатмандӣ, тавонмадӣ, маърифатгустарӣ, доной, огоҳӣ, ташаббусу ибтикороти фардию ҷамъӣ, тамаддунофарӣ, ки дар ҷомеа ва давлатҳои мутамаддину пешрафта амри зарурӣ ва меъёри ҳаётӣ маҳсуб меёбанд, дар Афғонистон харидор наёфтанд ва натиҷатан, кишвар ба гирдоби беинзиботию бесаранҷомӣ мубтало шуд.

Бо зуҳури Толибон (1996-2001) дар сахнаи сиёсӣю низомии Афғонистон, ҳамчунин нуфузи таассубу бадбинӣ дар баробари тамоми мазоҳири тамаддун дар охири садаи бист ҷаҳолатро бо тамоми маъно дар минтақа тасаллут бахшид. Ин гурӯҳи табаҳкору мутаассиб дар баробари ҳама дастовардҳои тараққиву тамаддуни башарӣ ба мубориза бархоста, кишварро ба ҷазираи дурафтода аз масири корвони тамаддун

эълон кард. Толибон занонро ба ҳайси инсонии дасти аввал ва вочиди ҳуқуқу эътибори инсонӣ намешинохтанд ва ба омӯзиши илму камол барои эшон ичоза намедоданд. Барнома ва стратегияҳое, ки Толибон дар садри давлатдорӣ худ қарор дода буданд, бар асоси дастуроти куҳнаву фарсудаи асримиёнагӣ созмон ёфта буданд. Ин буд, ки Афғонистон ба фаромӯшхонаи таърих супурда шуд.

Муҳимтар аз ҳама, ҷанг бо кулли тамаддуну фарҳанги башарӣ, таҷаддуду навгароӣ ва ба истилоҳ, модернита Толибонро ба сифати як гурӯҳи муташаккили ҷиноӣ ва террористию экстремисти баиналмилалӣ ба ҷомеаи ҷаҳонӣ шиносонд. Хидматҳои шоистае, ки дар ибтидои асри бист Амонуллоҳон дар умури омӯзишӣ, беҳдоштӣ, шаҳрсозӣ, низомии иқтисоди миллӣ, фарҳангу маданияти наву замонавӣ анҷом дода буд, дар замони Толибон бақуллӣ аз байн бурда шуд (ниг.: Муродӣ, Соҳибназар. Афғонистон дар садаи бистум: аз Абдурахмонхон то Карзай. Кобул: Интишороти Саид, 1394. С. Ҷим).

Албатта, он чи ки Амонуллоҳон (1892-1960) дар доираи барномарезиҳои давлатӣ барои Афғонистон анҷом дод, ҳамагӣ муваффақ набуданд, чаро ки ҷомеаи суннатии минтақа, ки тибқи оморҳои вақт, 80 дар сад дар русто ба сар мебуд, натавонист бақуллӣ тағйироту таҳаввулоти маданияи Амонуллоҳонро ба таври бояду шояд дарк намояд ва дар амри татбиқи он талош варзад. Аз тарафи дигар, гурӯҳҳои муҳофизакор ва руҳониёни мутаассиби минтақа намехостанд, ки пружаҳои омӯзишӣ, парваришӣ, низомӣ, маърифатӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ, мафкуравӣ ва маданияи Амонуллоҳон роҳандозӣ гарданд ва ҷомеаи суннатӣ ба ҷомеаи модерну пешрафта табдил ёбад. Дар зимн, қавммеҳварӣ ва қабиласолорӣ, чи дар замони Амонуллоҳон, чи қабл аз ӯ ва чи дар даврони раҳбарони баъдӣ минтақа ба масобаи абзори

таъсиррасонию фишанги сиёсию мафкуравӣ миллияту қавмиятҳои минтақаро дар инзиво қарор дода буд. Ба ин маъно, қавмиятмехварӣ ва қабиласолорӣ (дурусттараш, паштунмехварӣ ва паштунволигарӣ) дар барномарезиҳои сиёсию давлатӣ ба як ҳақиқати яктарафаи таборӣ бадал шуда буд, ки то имрӯз ин ҳақиқат ва воқеияти талхи Афғонистон роҳро барои пешрафту шукуфӣ ва рушду тараққиӣ саросарӣ бозмедорад.

Маҳз қавмгаройӣ ва қабиламехварӣ дар Афғонистон боиси он гардид, ки нобоварӣ ва суъитафоҳумот миёни соири ақвоми минтақа тасаллут пайдо кард ва роҳи ислоҳоти ҷиддии фарогирро барбаст ва руҳияи ислоҳотхоҳию таҷаддудгаройиро заиф сохт. Ба ин иллат ҳукуматҳои пайиҳами Сардор Муҳаммад Ҳошимхон, Шоҳ Маҳмудхон, доктор Муҳаммад Юсуфхон, Муҳаммад Довудхон, Муҳаммад Ҳошими Майвандвол, доктор Абдузоҳир Нураҳмад Ётимодӣ ва Муҳаммад Мусо Шафиқ натавонистанд дар матни ҳукумати ҷиҳилсолаи Муҳаммад Зоҳиршоҳ (1933-1973) раванди ислоҳотро ба гунаи лозим таҳкиму тақвият бахшанд ва пойгоҳи дурусту муназзами иҷтимоӣ барои давоми бақои худ фароҳам биоваранд (ниг.: Муродӣ, Соҳибназар. Афғонистон дар садаи бистум: аз Абдураҳмонхон то Карзай. Кобул: Интишороти Саид, 1394. С. Дод).

Чунин фазои носолим ва сустӣ то низоми ҷумҳурии Муҳаммад Зоҳиршоҳ (1973-1978) идома ёфт ва шахси раисҷумҳур натавонист ниёзи шадиди кишварро ба ҳамгиройӣ дар маҷмаи кишварҳое, ки Афғонистон бо онҳо равобити сиёсӣ, иқтисодӣ ва маданӣ дошт, дарк намояд. Ин руқуд ва исту таваққуф бо ба қудрат расидани ҳизби демократии Афғонистон ва бо роҳандозии қудетои саврмоҳи 1357 дар ҳам шикаста шуд. Ин қудето, дар канори ин ки интизороти давлати Шуравиро дар қиболи мамлақати

Афғонистон бароварда месохт ва дар татбиқи стратегияи сиёсӣ, мафкуравӣ, низомӣ ва ҳарбии императории Шуравӣ комёбии бузург ба ҳисоб мерафт, мавриди хашму ғазаби гурӯҳҳои муҳофизакору суннатписанди чомеа, ки ба лиҳози нуфус хеле зиёд буданд, қарор гирифт. Ва, табиист, ки гурӯҳҳои суннатӣ ва муҳофизакор, ки зидди таҳаввулу инкишоф ва рушду тараққӣ буданд, алайҳи қудето ва пуштибонони пасипардагию алани он (шуравиҳо) қад алам намуданд. Фармону дастурҳое, ки ба гунаи ислоҳот тавассути низоми чапгароии демократӣ аз тариқи режими Нурмуҳаммади Таракӣ (1917-1979) ва Ҳафизуллоҳ Амин (1929-1979) содир гардид, ислоҳоти бисёр шитобзада ва иҷборӣ буд. Ба ин далел, ислоҳоте, ки тавассути машинаи давлатӣ иҷборан роҳандозӣ гардид, на танҳо мавриди қабулу пазиرويҳои чомеаи миллӣ ва байналмилалӣ нагардид, балки норизоиятӣ ва нобовариро дар муҳитҳои иҷтимоӣ ва фазои сиёсӣ фикрӣ ба вучуд овард. Дар натиҷа, режими сиёсии вақт аз сахнаи бозиҳои сиёсӣ берун кашонида шуд.

Бояд тазакурр дод, ки бофти печидаи иҷтимоии кишвар, ки ғолибан бар мабнои низоми қавмию қабилай устувор шуда буд, татбиқи барномаи ислоҳотии давлатро мушкил намуд. Аз ҷониби дигар, дар натиҷаи иштибоҳоти давлати қудето миёни давлат ва мардум шикӯфи ҷиддие ба вучуд омад ва усулан, давлат назди чомеаи маданияи мамлакат эътимоду эътиборашро аз даст дод. Бо он ки артиши сурхи шуравӣ соли 1979 барномаи ишғолгарию худро амалӣ намуд, бо фишори саҳти чомеаи миллӣ, ҳавзаҳои мазҳабӣ, ниҳодҳои муҳофизакори суннатӣ рӯбарӯ ва саранҷом ба шикаст мувоҷеҳ гардид. Ба ин тариқ, режиме, ки пушташ шуравӣ ва артиши сурхи шуравӣ қарор гирифта буд, соли 1991 бо пирӯзии муҷоҳидин аз сахнаи сиёсӣ берун карда шуд.

Баъди шикасти режими доктор Муҳаммад Начибуллоҳ, ки аз соли 1986 то соли 1992 таҳти сарпарастии шуравӣ Афғонистонро мудирӣ мекард, дар минтақа марҳилаи дигари қудратхоӣ, даргирӣ ва тохтутозҳои минтақавӣ шуруъ гардид. Бо пирӯзии муҷоҳидин мушкilotи Афғонистон кам нагардид, балки рӯ ба афзоиш ёфт. Бо он ки муҷоҳидин бар ҳукумати дастнишондодаи шуравӣ пирӯзӣ ба даст оварданд, миёни онҳо тухми нобоварӣ, ки бар мабнои манофеи қавмию қабилай парвариш ёфта буд, афзуд. Махсусан, даргирию нофаҳмиҳо миёни Гулбидин Ҳикматёр, ки аз паштунтаборон маҳсуб меёфт ва Бурҳониддин Раббонӣ, ки тоҷик буд, авҷ гирифт. Ҳарчанд ки муҷоҳидин бо раҳбарии Бурҳониддин Раббонӣ дар низоми муборизавӣ ва раҳбарии сиёсӣ бартарияти қавмию қабиларо сарфи назар карда буд, ҳариф-оппоненти сиёсӣ миллии ӯ Ҳикматёр бар асоси манофеи қавмӣ тасмим мегирифт ва бо ҳукумати муҷоҳидини Раббонӣ сари созиш намекард. Барои пиёда кардани ҳадафи асосӣ -- касби қудрат ва ғасби ҳокимият Гулбиддин Ҳикматёр бо рақибон ва ба истилоҳ, оппонентҳои сиёсӣ мафкуравии худ (Бурҳониддин Раббонӣ ва ҷабҳаи Аҳмадшоҳи Масъуд мадди назар аст) бо забони тире туфанг суҳбат мекард (ниг.: Муродӣ, Соҳибназар. Афғонистон дар садаи бистум: аз Абдурахмонхон то Карзай. Кобул: Интишороти Саид, 1394. С. Ҳо).

Ин буд, ки ҷангу даргириҳои қавмию қабилавӣ дар Афғонистон дар имтидоди ибтидои солҳои навадум, бавежа соли 1992 бӯҳрони ҷиддии сиёсӣ бо худ оварда, минтақаро ба майдони ҳузуру нуфузи қудратҳои қабилавию қавмӣ табдил дод. Дар натиҷа, сохтори давлати миллий, низоми давлатдорӣ ва таркиби ҳукумати аз байн рафта, мамлакат ба минтақаҳо ҷудо гардида, ҳукумати кучаке дар ин ва ё он минтақа бо дарназардошти манофеи қабилавию қавмӣ шакл гирифтанд. Ба сухани дигар, бар асари мунозеот, муноқишот

ва муборизоти қавмию қабилай ва мазҳабию ақидатӣ давлат ба маънии машина ва ташкилоти муқтадири сиёсӣ, ки тамоми умурро мудирят мекунад, дар Афғонистон зери суол бурда шуд ва дар гӯшаву канори минтақа ҷангу даргириҳо ба вуқӯъ пайваста, марказу музофотҳо дар ихтиёри гурӯҳҳои сиёсӣ, ки манофеи қавмию қабилай ва ақидатию мазҳабии хешро дунбол мекарданд, қарор гирифтанд. Ба ин маънӣ, парешонию суъитафоҳумот дар минтақаҳои гуногуни кишвар тасаллут пайдо карда, Афғонистон миёни гурӯҳҳои силоҳбадасту зӯрманди қабилаиву қавмӣ тақсим гардид.

Ба назари муҳаққиқон, мушкилоти қавмӣ, бартариятҷӯйӣҳои қабилавӣ, ихтилофоти идеологию мафкуравӣ ва тазодҳои ақидатӣ дар Афғонистон, чи дар гузашта ва чи имрӯз вучуд доштанду доранд. Ин силсилаи мушкилот масоили шинохти ҳайсиату ҳувият, фаҳми эътибору эҳтироми миллат, дарки сиёсату давлат ва механизми муътадили расидан ба қудратро дар минтақа фаро мегирад. Мардум ва чомеаи Афғонистон ҳамеша дар баробари интиҳоби ду роҳ -- ду гузина ва ба истилоҳ, алтернативаи сиёсӣ қарор гирифтанд: яке, интиҳоби тарзи давлатдорӣи ғарбӣ, ки бо пароканиши сиёсату мафкураи сармоядорӣю капиталистӣ ва сотсиалистию коммунистӣ дар минтақа нуфуз пайдо кард ва дигаре, интиҳоби низоми давлатдорӣи суннатӣ, ки бо тарзи зиндагии феодалию исломӣ машруиат ёфтааст. Ҳар ду гузина ва алтернатива дар Афғонистон тарафдор доштанду доранд ва баръакс, теъдоди нафароне, ки зидди ин ду тарзи давлатдорӣ ва шеваи рӯзгордорӣ мебошанд, низ дар минтақа зиёданд.

Таъкиди ин нукта ҳам муҳим аст, ки бесаводӣ, ноогоҳӣ, ҷаҳолат, нодонӣ, камсаводӣ, қашшоқӣ, нодорӣ, бенавой, фақри моддию маънавӣ, ки солҳост дар Афғонистон чун вабои ҳамагиру воғир бедод мекунад, иллат ва сабаби хурофаписандӣ ва таассуби ақидатию мазҳабӣ мебошад.

Афзун бар ин, бар асари тасаллоти ҷаҳлу нодонӣ, фасоди идорӣ, қабилагаройиву қавммеҳварӣ ва зулму истибдоди маҳаллӣ, дар Афғонистон теъдоди гурӯҳҳои, ки ҷонибдори як давлат ва ҷомеаи модерну пешрафта, ки ҳуқуқу озодиҳои тамоми қавмиату миллиятҳои минтақаро таъмин месозад, мебошанд, хеле кам будаву ҳаст. Ҳанӯз ҳам суннатгароёну таҷаддудхоҳон дар Афғонистон сари як нуктаи калидӣ -- ба вучуд овардани низоми давлатдорие, ки ҳуқуқу мановфеи тамоми қавмиятҳои минтақаро таъмин созад ва илму маорифро барои ҳама табақоти иҷтимоӣ, новобаста аз мақому ҷойгоҳи иҷтимоӣ, тааллуқоти миллию наҷодию мазҳабии динӣ дастрас гардонад, тамаркуз накардаанд. Ин аст, ки мардуми Афғонистон дар дуруҳаи фано ва бақои миллат қарор дорад ва саранҷом бояд барои эҷоди як давлати фарогири миллӣ бо фарохонию ҳамиштирокии тамоми ақвому милал ва ақаллиятҳои миллию этникӣ талош варзад.

Мардуми Афғонистон (муҳаққиқону коршиносон Афғонистонро ба феҳристи “ҷаҳони сеҳум” шомил кардаанд) ҳанӯз ба ҳамзистии мусолимамомези ақидатӣ, миллӣ, мазҳабӣ ва динӣ одат накардаанд ва дар партави ҳамдигарфаҳмию ҳамбастагӣ барои ободу зебо ва шукуфо намудани минтақа ҷаҳду талош намесозанд. Агар дар Аврупову Амрико сотсиалист бо демократ ва демократ бо масеҳӣ дар ҳолати ҳамзистии ақидатию фикрию маданӣ қарор дошта бошанд, дар як қатор мамолики Шарқи мусулмонӣ, аз ҷумла Афғонистон ҷунин вазъ тасаллут наёфта, дар ин замина озмоишу таҷрибаҳо то ҳол самараи лозима наодоанд. Ҳарчанд ки дар ибтидои садаи бистум Бритониё, баъдан Шуравию Амрико дар заминаи бозсозию навсозии инфрасохторию Афғонистон барномарезиҳо кардаанд, вазъи беҳдоштӣ, низоми маърифатӣ, ҳолати омӯзишӣ-парваришӣ дар манотиқи гуногуни кишвар беҳбуд наёфт. Бар илова,

масъалаи баҳамойӣ, тафохуми миллию мазҳабӣ ва ҳамзистии ақидатӣ дар авлавияти барномарезиҳои ҳукуматҳои вақти Афғонистон қарор нагирифт, ки паёмадҳои номатлуберо ба дунбол дошт (хузури фарогири Толибон (1996-2001) ва ба чолиш кашидани ҳама гуна навсозию таҷаддуд ва рушду тараққӣ дар Афғонистон аз намунаҳои боризи паёмади номатлуби сиёсатгузориҳои нодурусти элитаи сиёсӣю давлатии вақти минтақа будааст).

Муҳаққиқону коршиносони умури Афғонистон бар ин назаранд, ки ин қитъа, ки аз ҷумлаи кишварҳои “ҷаҳони сеум” ба шумор меравад, бо бисёре аз масъалаҳои тавсеанаёбандагӣ дасту панҷа нарм менамояд: гуруснагӣ, бесаводӣ, заъфи омӯзишӣ, қонуншиканӣ, фасоди фарогири идорӣ, ришвахорӣ, қочоқи маводи муҳаддир, бекорӣ, факр, беамниятӣ, нифоқи сиёсӣ, ихтилофоти қавмию ақидатӣ ва набуди адолати иҷтимоӣ дар миёни ақвоми кишвар. Ин силсилаи мушкилот бар сутунмуҳраи давлат ва ҷомеаи Афғонистон садама ворид сохта, роҳи давлатсозии миллиро дар садаи бист банд намуд. Дигар ин ки даҳолати хориҷӣ дар умури сиёсӣю иқтисодии Афғонистон ва барномарезиҳои ғайримақсадноки манфиатхоҳони берунӣ дар имтидоди садаи бист минтақаро ба як макони беамну субот табдил дод.

Ба назари муаррихи афғонистонӣ доктор Соҳибназар Муродӣ, сабабу иллати нобасоминию беинзоботӣ ва ноқомию нопойдории давлатҳои милли дар Афғонистон ба ҳаводиси дар кишварҳои ҳамҷавору ҳамсоия минтақа ба вуқӯъпайваста низ бастагӣ дорад. Махсусан, ҳаводиси инқилоби октябри соли 1917, сарнагун кардани амирсолорӣ Бухоро дар соли 1920 аз ҷониби болшевикон ва соири руҳдодҳои минтақавӣ дар сохтусозии ҳаводиси Афғонистон ва бурду бохтҳои таърихӣю сиёсӣ таъсиргузор буданд (ниг.: Муродӣ, Соҳибназар. Афғонистон дар садаи бистум: аз Абдурахмонхон то Карзай.

Кобул: Интишороти Саид, 1394 (2015). С. Ҳо). Бинобар ин, ҳар гоҳ ки масоили таърихи садаи бисти Афғонистон матраҳ мегардад, ҳатман сари ҳаводису руҳдоди минтақа ва таъсирпазирии равандҳои сиёсӣ мафкуравӣ, ки дар даври бари Афғонистон иттифоқ афтадаанд, таваққуф бояд кард, то ин ки дидгоҳи мукамал ва густардае дар заминаи шиноҳти таърихи садаи бистуми минтақа ироа гардад.

Ба ҳар сурат, Афғонистони садаи бист, чи дар ибтидои қор ва чи дар охири аср бо мушкилоту хатароте рӯбарӯ шуд, ки низомӣ давлатдорӣ, фазои сармоягузорӣ, танаввуи ҳувиятию таборӣ, ҳамзистии фарҳангӣ, муҳити беҳдоштию маърифатӣ ва роҳкорҳои инфрасохториро ба чолиш кашид. Толибон дар нимаи дувуми садаи бист ба унвони гурӯҳи муҳофизакору суннатписанди қавмӣ ба майдони сиёсат ворид гардида, дастовардҳои ҳукуматҳои пешинро зерӣ суол бурданд ва бо ҳар чи тамаддун, таҷаддуд ва медренита ба ҳисоб мерафт, ба ҷанг пардохтанд. Бо рӯйи қор омадани салтанати Толибон дар соли 1996 Афғонистон ва мардуми ранҷидаю ҷангзади он ба маҳдудии асрҳои миёна баргардонида шуданд ва ба дунболи ин, стратегию ва тактикаи бозиҳои геополитикӣ вобаста ба шароити фазои сиёсӣ иҷтимоӣ тағйир пазируфтанд. Ба ин маънӣ, формати даҳлати хоричӣ ва бозиҳои сиёсӣ бо таваҷҷуҳ ба шакли андозаи мановеи геополитикӣ дар кишвар тағйир дода шуд.

Феҳристи адабиёт:

- 1.Искандаров, Косимшо. Политические партии и движения Афганистана во второй половине XX века. -Душанбе: Ирфон, 2004. -500 с.
- 2.Назаров, Ҳақназар. Мақоми тоҷикон дар таърихи Афғонистон. Техрон, 1379.

3. Нессар, Омар. Современный Афганистан: факторы нестабильности – манбаи интернетӣ: <https://afghanistan.ru/doc/149625.html> санаи дастрасӣ 10.02.2023.

4. Муродӣ, Соҳибназар. Афғонистон ҷуғрофиёи бӯҳрон. Кобул: Интишороти Саид, 1390.

5. Муродӣ, Соҳибназар. Сайри тафаккури милли дар Афғонистон. Кобул: Матбааи Афғон, 1390.

6. Муродӣ, Соҳибназар. Афғонистон дар садаи бистум: аз Абдурахмонхон то Карзай. Кобул: Интишороти Саид, 1394.

7. Паҳлавон, Чингиз. Афғонистон: асли муҷоҳидин ва баромади Толибон. Техрон, 1377.

8. Панҷшерӣ, Ҳабиб. Хостгоҳи маршрутият дар Афғонистон – манбаи интернетӣ: <https://8am.media/the-fall-of-the-republic-according-to-the-narrative-of-the-immigrant-soldiers/> санаи дастрасӣ 13.02.2023.

9. Регистонӣ, Солеҳ. Масъуд ва озоӣ. Кобул: Бунёди Масъуд, 1382.

Ҳошимӣ, Саид Саъдуддин. Ҷунбиши маршрутаҳои дар Афғонистон (дар рубъи аввали қарни бистум). Дар ду муҷаллад. Кобул: Интишороти Майванд, 1387.

10. Сайкс, Перси. Таърихи Афғонистон. Тарҷумаи Абдулваҳҳоб Фаной. Кобул, 1382.

11. Таърихи Афғонистон дар як нигоҳ – манбаи интернетӣ: <https://herat.mfa.ir/portal/generalcategoryservices/12570> санаи дастрасӣ 15.01.2023

12. Фаррух, Сайид Маҳдӣ. Таърихи сиёсии Афғонистон. Нашри Эҳсонӣ, Чопи дувум. Қум: Исмоилиён, 1371.

13. Ҳазратӣ, Шабнам. Аз суқут то муқовимат; ҷанги ривоятҳои қудрати сиёсӣ дар Афғонистон – манбаи интернетӣ: <https://ariapress.org/-از-سقوط-تا-مقاومت-؛-جنگ-روایت-های-قدرت-سی> санаи дастрасӣ 20.03.2023

РАВШАНФИКРӢ ВА МАВҚЕЪГИРИИ МИЛЛӢ

Меҳр СОБИРИЁН

иқтисодшинос

ИНДИКАТОРҲОИ МУҲИТИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА ҶОЙГОҲИ КИШВАРҲОИ ОСИЁИ ШАРҚӢ ДАР ОНҲО

Дар чанд даҳсолаи охир раванди ҷаҳонишавӣ дар соҳаи иқтисод, махсусан молияву сармоягузорӣ, суръати баландеро касб карда, тамоми ҷаҳонро дар бар гирифтааст. Дар воқеъ, ҳеҷ як кишваре наметавонад худро аз ин раванд канор гирифта, рушду пешрафти устувор дошта бошад. Сармоя, воситаҳои молиявӣ ва донишҳои нави технологӣ ҳамеша майл ба кишварҳое доштанд, ки дар онҳо муҳити мувофиқи сармоягузориву фаъолияти соҳибкорӣ вучуд дошта бошад. Дар рақобат барои дастрас кардани сармоя ва технологияҳои нав давлатҳои муосир иштироки фаъол дошта, мекушанд, ки дар дохили худ як муҳити бартаре созанд ва бо ҷалби сармояву технологияҳо аз саросари ҷаҳон ватани худро обод ва аҳолии онро дорову хушбахт созанд.

Албатта, ҳар як ҳукумат бо тарзу усули хос муҳити сармоягузорию худро арзёбӣ мекунад. Онҳо метавонанд пешдоварӣ карда, то дараҷае дар арзёбиҳои худ ба инҳироф роҳ диҳанд. Ин аст, ки аксари давлатҳои сарватманд, созмону ширкатҳои бузурги байналмилалӣ ва сармоягузорони инфиродӣ ба чунин арзёбиҳои худ давлатҳо тавачҷуҳи кам доранд. Онҳо бештар ба тадқиқотҳои созмонҳои ғайридавлатӣ ва байналмилалӣ муроҷиат мекунанд, то маълумоти ба ҳақиқат наздиктареро чиҳати вазъи муҳити сармоягузорӣ дар кишварҳои гуногун ба даст биёранд. Дар асоси ин маълумоти

дастрасшуда онҳо тасмим мегиранд, ки дар кучо сармоягузорӣ кунанд ва аз сармоягузорӣ дар кадом кишвар худдорӣ намоянд.

Дар миқёси байналмилалӣ чандин индикаторҳои муҳити сармоягузорӣ вучуд доранд. Бонки ҷаҳонӣ яке аз ташкилотҳои асосие мебошад, ки муҳити сармоягузорию кишварҳои ҷаҳонро бо роҳи усулҳои гуногун меомӯзад. Ду индикатори ин бонк аз ҳама бештар муаррифӣ шуда, кишварҳои зиёдеро дар бар мегиранд. Яке аз онҳо Doing Business (Соҳибкорӣ кардан) буда, таҷаҷҷуҳи худро рӯйи масъалаҳои қонунгузорӣ ва талаботи қушодан, фаъолият ва бастанӣ бизнес дар кишварҳои ҷаҳон мутамарказ мекунад. Дуюмин, Enterprise Survey (Таҷқиқоти корхонаҳо) буда, маълумот дар бораи муҳити сармоягузорӣ аз ҳуди ширкату корхонаҳо, тариқи назарпурсиҳои махсус ҷамъоварӣ шуда, дар асоси он муҳити сармоягузорӣ арзёбӣ мегардад. Яъне индикатори Doing Business ҷойгоҳи як кишварро дар ин арзёбии худ аз рӯйи омӯзиши қонуну қоидаҳои фаъолияти соҳибкорӣ муайян мекунад ва индикатори Enterprise Survey бештар сари таҷрибаи амалии ҳуди ширкату корхонаҳо дар дохили як кишвар таваҷҷуҳ намуда, дар асоси назарпурсиҳо ва маълумоти гирдоварда тавассути онҳо, муҳити сармоягузорию кишварҳоро меомӯзад. Бонки Ҷаҳонӣ дигар индикаторҳо низ дорад, ки бо ҳадафҳо ва усулҳои дигар муҳити сармоягузориву соҳибкориро дар кишварҳои гуногун арзёбӣ мекунад. Ба монанди Investing Across Borders (Сармоягузорию фаромарзӣ) ва Business Environment Snapshots (Тасовири муҳити касбу кор). Вале чуноне ки қайд карда шуд, ду индикаторҳои аввалӣ нисбат ба инҳо хеле васеътар истифода мешаванд.

Дигар созмону ташкилотҳои ҳастанд, ки муҳити сармоягузорӣ дар кишварҳои ҷаҳонро арзёбӣ мекуунанд. Масалан, индикатори Global Competitiveness Index (Шохиси

рақобатпазирии ҷаҳонӣ), ки аз ҷониби Маркази ҷаҳонии форуми иқтисодии рақобатпазирӣ ва самаранокии байналмилалӣ (The World Economic Forum's Centre for Global Competitiveness and Performance) роҳандозӣ шудааст, ки муҳити сармоягузорӣ дар як кишварро аз рӯйи 12 сутуни рақобатпазирӣ муайян мекунад. Онҳо ниҳодҳо, инфрасохтор, муҳити макроиқтисодӣ, тандурустӣ ва маориф, макотиби олий ва таҷрибаомӯзӣ, самаранокии бозори маҳсулот, самаранокии меҳнат, рушди бозори молиявӣ, омодагии технологӣ, андозаи бозор, печидагии соҳибкорӣ ва навоарӣ мебошанд. Дигаре индикатори BizClim мебошад, ки аз ҷониби Иттиҳоди Аврупо роҳандозӣ шуда, муҳити сармоягузорию дар кишварҳои маҳдуд тавассути он арзёбӣ карда, бо расонидани кумакҳои техникӣ вазъияти онро беҳтар месозад. Дар ин ҷустор мо ба ду индикатори асосии Бонки Ҷаҳонӣ тавачҷуҳ карда, ҷойгоҳи кишварҳои мувафақи Осиёи Шарқӣ ва Тоҷикистонро дар он муайян хоҳем кард.

Doing Business (Соҳибкорӣ кардан)

Индикатори Doing Business соли 2002 роҳандозӣ шуда буд, ки ҳадафи он андозагирии таъсири қонуну қоидаҳо ва иҷроиши онҳо ба воҳидҳои соҳибкорӣ буд. Ҳисоботи аввалини индикатори Doing Business соли 2003 мунташир шуда буд, ки он 5 нишондиҳандаро барои 133 кишвар дарбар мегирифт. Охири тадқиқот дар ин самт соли 2020 гузаронида шуда буд, ки дар он 12 нишондиҳанда барои 190 кишвари ҷаҳон ҷой дода шуда буд. Тариқи ин пажӯҳишҳо ва маълумотрасониҳо Бонки Ҷаҳонӣ ба давлатмардон барои тасмириҳои огоҳона ва саманок кумак карда, ба сармоягузoron раҳнамоӣ кардааст, то ки як бардошти умумӣ дар бораи вазъи муҳити сармоягузории кишварҳои алоҳидаро дошта бошанд ва дар сармоягузориҳои худ хатари камтар дошта бошанд. Инчунин, ин тадқиқотҳо барои доираҳои васеъ дар бахши хусусӣ,

чомеаи шахрвандӣ, олимону пажухишгарон ва таҳлилгарону рӯзноманигорон муфид арзёбӣ мегарданд.

“Индикатори Doing Business абзори арзишмаңде аст, ки давлатҳо метавонанд аз он барои тарроҳии сиёсатҳои назоратии худ истифода баранд. Бо ироаи меъёрҳои пешрафт ба давлатмардон ҳам тариқи муайян кардани чолишҳои дарпешистода ва ҳам тариқи пешкаш кардани роҳҳои беҳтарини бартараф сохтани онҳо, ки дар таҷрибаи кишварҳои муваффақ санҷида шудаанд, дар тасмимгириҳо кумак мекунанд. Қайд кардан зарур аст, ки индикатори Doing Business як роҳнамои мушаххаси сармоягузори нест, балки як арзёбии умумии осонии фаъолияти соҳибкорӣ мебошад” [6-p.vii]. Албатта, сармоягузoron аз ин индикатор дар тасмимгириҳои худ истифода мекунанд, лекин илова бар он “сармоягузорони эҳтимолӣ омилҳои зиёди дигарро низ ба назар мегиранд, аз ҷумла сифати куллии муҳити соҳибкорӣ дар иқтисод ва рақобатпазирии миллӣ, суботи макроиқтисодӣ, рушди низоми молиявӣ, ҳаҷми бозор, ҳокимияти қонун ва сатҳи сифати нерӯи корӣ” [6-p.vii].

Ҳадафи асосии Бонки Ҷаҳонӣ ба пайроҳаи рушди устувор ворид кардани кишварҳои ҳамкор мебошад ва новобаста аз он ки тавсияҳои он ҳамчун раҳнамои асосӣ аз ҷониби сармоягузорони эҳтимолӣ истифода намешаванд, дар доираи лоиҳаи Doing Business кӯшиш карда мешавад, ки дар ҳамкорӣ бо ҳукуматҳо маҳз барои соҳибкорону сармоягузoron шароити мусоидро барои фаъолият ба вуҷуд оварад. “Бо дар даст доштани ин ҳадафҳо Doing Business равандҳоеро, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ пайваستاгӣ доранд мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Аз ҷумла кушодани бизнес, дарёфти иҷозат барои сохтмон, пайваस्तшавӣ ба шабакаҳои барқӣ, бақайдгирии молу мулк, дастрасӣ ба қарзҳои бонкӣ, ҳифзи сармоягузoron, андозбандӣ, тичорати хориҷӣ, иҷроиши

қарордодҳо ва ҳаллу фасли варшикастагӣ” [6-р.2]. Ин дах нишондиҳанда дар муайян кардани осони фаъолияти соҳибкорӣ истифода мешавад, ки дар асоси он имтиёзҳои ҳар кишвар муайян мегарданд ва дар асоси ин имтиёз ҷойгоҳи ҳар як кишвар дар радабании индикатори Doing Business мушаххас карда мешавад. Илова бар ин ду нишондиҳандаи дигар ҳам дар соҳаи охир ворид карда шудаанд, ки дар муайянсозии осони фаъолияти соҳибкорӣ то ҳол истифода нашудаанд ва онҳо истиҳдоми коргарон ва қарордодҳо бо давлат мебошанд. Рӯйхати пурраи нишондиҳандаҳои истифодашуда дар индикатори Doing Business ва тағйирёбандаҳои истифодашуда дар онҳо дар ҷадвали зерин оварда шудааст:

	Нишондиҳанда	Тағйирёбандаҳо
	Кушодан (пушидан)-и бизнес	Шумораи амалиётҳои зарурӣ, Вақти сарфшуда(рӯзҳо), Хароҷот(фоизи даромади сарона) Сармоияи минималӣ(фоизи даромади сарона)
	Дарёфти иҷозат барои сохтмон	Шумораи амалиётҳои зарурӣ, Вақти сарфшуда(рӯзҳо), Хароҷот(фоизи даромади сарона)
	Истиҳдоми коргарон	Ҳуҷҷатгузорӣ, Соатҳои корӣ, Мавҷудияти кофии коргарон
	Пайвастшавӣ ба шабакаҳои барқӣ	Шумораи амалиётҳои зарурӣ, Вақти сарфшуда(рӯзҳо), Хароҷот(фоизи даромади сарона)
	Бақайдгирии молу мулк	Шумораи амалиётҳои зарурӣ, Вақти сарфшуда(рӯзҳо),

		Хароҷот(фоизи даромади сарона)
Дастрасӣ ба қарзҳои бонкӣ		Индекси ҳифзи ҳуқуқҳо, Индекси умқи иттилооти қарзӣ
Ҳифзи сармоягузoron		Мизони шаффофият дар амалиётҳо, Дараҷаи даҳолати сармоягузор ба фаъолияти мудирон, Дараҷаи дастрасии сармоягузoronи хурд ба ҳуҷчатҳои корхона
Андозбандӣ		Шумораи амалиётҳои зарурӣ, Вақти сарфшуда(соатҳо), Меъёри умумии андозҳо(фоизи фоида)
Тиҷорати хориҷӣ		Ҳуҷчатҳо барои содирот(шумора), Вақт барои содирот(рӯзҳо), Хароҷот барои содирот(долл. ИМА/контейнер), Ҳуҷчатҳо барои воридот(шумора), Вақт барои воридот (рӯзҳо), Хароҷот барои воридот (долл. ИМА/контейнер)
Қарордодҳо бо давлат		Шумораи амалиётҳои зарурӣ, Вақти сарфшуда(рӯзҳо)
Иҷроиши қарордодҳо		Шумораи амалиётҳои зарурӣ, Вақти сарфшуда(рӯзҳо), Хароҷот(фоизи қарз)
Ҳаллу фасли варшикастагӣ		Вақти сарфшуда(рӯзҳо), Хароҷот(фоизи қарз), Натиҷа(барҳам хурд ё наҷот ёфт)

Барои ҳар як нишондиҳанда имтиёз муайян карда мешавад. Бо ин ҳадаф миёни коршиносони ҳар соҳаи дахлдор пурсишномаҳо гузаронида мешавад ва барои ҳар як тағйирёбанда имтиёз муқаррар мегардад. Дар навбати худ аз рӯи ин имтиёзҳои нишондиҳандаҳо имтиёзи умумӣ барои як кишвар бароварда мешавад. Маҳз ҳамин имтиёзи умумӣ дар раддабандии осонии фаъолияти соҳибкорӣ ҷойгоҳи ҳамон кишварро муайян месозад. Онҳо дар ҳисоботҳои худ ин равандро чунин муаррифӣ мекунад: “Doing Business натиҷаҳо барои ду арзёбии кулӣ ироа месозад: имтиёзи осонии фаъолияти соҳибкорӣ ва раддабандии осонии фаъолияти соҳибкорӣ, ки дар асоси имтиёзи осонии фаъолияти соҳибкорӣ муайян мегардад. Радабандии осонии фаъолияти соҳибкорӣ кишварҳоро бо ҳамдигар муқоиса мекунад. Имтиёзи осонии фаъолияти соҳибкорӣ аз рӯи дараҷаи наздикии қонуну қоидаҳои онҳо ба меёрҳои беҳтарини ҷаҳонӣ дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ муайян карда мешавад, ки дар он 10 нишондиҳанда мавриди омӯзиш қарор мегирад. Ҳангоми муқоисаи замонӣ имтиёзи осонии фаъолияти соҳибкорӣ нишон медиҳад, ки муҳити соҳибкорӣ то чӣ андоза дар солҳои гузашта дар як кишвар тағйир ёфтааст, дар ҳоле ки радабандии осонии фаъолияти соҳибкорӣ мавқеи як кишварро нисбати кишварҳои дигар нишон медиҳад” [6-р.77].

Тариқи муайян кардани таҷрибаҳои беҳтарин дар ҷаҳон ва ошкор сохтани камбудӣҳо дар қонуну қоидаҳои вобаста ба сармоягузориву соҳибкорӣ дар кишварҳои муайян, дастандаркорони индикатори Doing Business кӯшиш мекунад, ки дар кишварҳои муайян ислоҳот роҳандозӣ шуда, вазъият беҳтар гардад. Ҳамасола дар ҳисоботҳои худ кишварҳое, ки тайи як соли охир ислоҳоти назаррас кардаанд, муаррифӣ мегарданд. Барои мисол, дар ҳисоботи охирини

онҳо Тоҷикистон ба гурӯҳи кишварҳое, ки вазъи худро беҳтар кардаанд, ворид шудааст. Дар ҳисоботи мазкур омадааст, ки “кишварҳои Арабистони Саудӣ, Урдун, Того, Тоҷикистон, Покистон, Кувейт, Чин, Ҳиндустон ва Нигерия дар як соли сипаришуда бештарин пешрафтро дар шохисҳои Doing Business доштаанд” [6-р.1]. Албатта, ин маъно надорад, ки ин кишварҳо дар радабанди кишварҳои ҷаҳон ҷойҳои аввалро касб карданд. Ин ба он маъно аст, ки онҳо нисбат ба як соли гузаштаи худ муҳити сармоягузорию дар дохилашон беҳтар сохтаанд. Он ҳам бошад на дар ҳамаи нишондиҳандаҳои зикршуда, балки дар баъзе нишондиҳандаҳо пешравӣ доштаанд ва дар баъзе онҳо тағйирот нест ва ё вазъ бадтар шудааст. Масалан Тоҷикистон дар ҳамон ҳисоботи соли 2020-уми онҳо танҳо дар се нишондиҳанда пешравӣ доштааст (кушодани бизнес, дастрасӣ ба қарзҳои бонкӣ, тиҷорати хориҷӣ). Ин дар ҳолат, ки аз ҳамин рӯйхат Ҷумҳурии Мардумии Чин дар ҳашт нишондиҳанда пешравӣ доштааст (кушодани бизнес, дарёфти иҷозат барои сохтмон, пайвастишавӣ ба шабакаҳои барқӣ, тиҷорати хориҷӣ, андозбандӣ, ҳифзи сармоягузорию, иҷроиши қарордодҳо, ҳаллу фасли варшикастагӣ).

Ҳамин тариқ, Бонки Ҷаҳонӣ муҳити сармоягузорию кишварҳои ҷаҳонро пайваста мавриди омӯзиш қарор дода, бо меъёрҳои муайян ва бо истифодаи нишондиҳандаҳову тағйирёбандаҳои вобаста ба онҳо ду нишондиҳандаи умумиро барои ҳар як кишвар муайян месозад, яке имтиёзи осонии фаъолияти соҳибкорӣ ва дигаре ҷойгоҳи кишварҳо дар радабандии осонии фаъолияти соҳибкорӣ. “Индикатори Doing Business меъёрҳои худро аз рӯйи ҷанбаҳои махсуси танзими фаъолияти соҳибкорӣ ва таҷрибаҳои мувафақи ҷаҳонӣ дар ин ҷода, муайян менамояд. Сатҳу сифати муҳити соҳибкорӣ дар асоси амалкарди як давлат дар 10 самте, ки дар

меъёрҳои муайянсозии дараҷаи осонии фаъолияти соҳибкорӣ ворид шудаанд, муайян карда мешавад. Ин тарзи кор муқоисаи муқарратору қонунҳои вобаста ба фаъолияти соҳибкорӣ миёни кишварҳоро осон месозад. Имтиёз дар осонии фаъолияти соҳибкорӣ асосест барои муайян кардани ҷойгоҳи кишварҳо дар радабандии муҳити сармоягузорӣ. Ин радабандӣ бо роҳи ба тартиб даровардани кишварҳо аз рӯйи имтиёзҳои онҳо сохта мешавад. Имтиёзи осонии фаъолияти соҳибкорӣ, мавқеи қонуну қоидаҳои вобаста ба фаъолияти соҳибкорӣ дар як кишварро нисбат ба таҷрибаҳои беҳтарини ҷаҳонӣ дар ин самт нишон медиҳад, дар ҳоле ки радабандии осонии фаъолияти соҳибкорӣ нишондиҳандаи ҷойгоҳи як кишвар нисбат ба кишварҳои дигар мебошад” [6-р.3].

Раванди кор камбудиву бартарии ҳар як фаъолиятро муайян месозад ва зарурати тақвият додан ва дигаргун кардани роҳу равиши корӣ ба миён меояд. Аз ҷумла, индикатори Doing Business низ дар ин ду даҳсола тағйироти зиёде доштааст ва беҳтар гардидааст. Бо вучуди ин, соли 2021 Бонки Ҷаҳонӣ ба хулосае омад, ки индикатори нав зерини Business Ready (B-READY)-ро, бо ҳадафи арзёбии муҳити сармоягузориву соҳибкорӣ дар кишварҳои ҷаҳон роҳандозӣ карда, онро ҷойгузини Doing Business гардонад. Мусаллам аст, ки ин индикатори нав ҳам нишондиҳандаҳои истифодашудаи қаблро дар бар хоҳад гирифт ва беҳтар сохтани онҳо барои ҳар як кишвар аҳамияти худро нигоҳ медорад. Дар воқеъ, беҳтар гардонидани муҳити сармоягузорӣ дар ҳама ҳолат барои як ҳукумати солим яке аз ҳадафҳои асосӣ мебошад. Дар ин ҷода беҳтар гардонидани ҳамаи нишондиҳандаҳои овардашуда дар индикатори Doing Business як амри зарурӣ аст.

Enterprise Surveys (Тадқиқоти корхонаҳо)

Индикатори Enterprise Surveys низ лоиҳаи Бонки ҷаҳонӣ буда, барои муайян кардани муҳити сармоягузорӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ дар кишварҳои ҷаҳон равона шудааст. Дар фарқият аз индикатори Doing Business ин индикатор бештар ба корхонаҳо таваҷҷуҳ дошта, миёни корхонаҳои хусусӣ пурсишҳои оморӣ мегузаронад. Агар индикатори Doing Business ба қонуну қоидаҳо таваҷҷуҳ дошта бошад ва ба коршиносону донишмандони соҳаҳои муайян таъяс кунад, индикатори Enterprise Surveys маълумоти лозимаи худро аз раҳбарони сатҳи болои корхонаҳо ва соҳибони бизнес ҷамъоварӣ мекунад. Ин тадқиқотҳо миёни тақрибан 130 000 корхона дар 135 давлати дунё гузаронида мешаванд. “Маълуман дар кишварҳои бузург 1200-1800 мусоҳиба, дар кишварҳои миёнаҳаҷм (аз ҷумла Тоҷикистон) 360 мусоҳиба ва дар кишварҳои хурд 150 гузаронида мешавад” [5-р.5]. Бо усулҳои оморӣ дар ҳар як кишвар аз миёни ҳамаи корхонаҳои мавҷуда як қисмро бо таври тасоддуфӣ интиҳоб карда, бо раҳбарони онҳо мусоҳиба меороянд ва пурсишномаҳои худро пур мекунад. Ҷавобҳои аз ин корхонаҳо ҷамъшударо ҳамчун намунаи оморӣ истифода бурда, вазъи соҳибкориро аз забони ҳуди соҳибкорон дар як кишвар муайян месозанд.

Бонки Ҷаҳонӣ ташкилотҳои хусусии муайяноро интиҳоб менамояд, ки онҳо назарпурсиҳоро миёни корхонаҳо мегузоранд. Бо назардошти ин ки муносибати давлат ва баҳши хусусӣ ва фасодкорӣ масъалаҳои ҳассос мебошанд, онҳо тарҷеҳ медиҳанд, ки ин корро ташкилотҳои мустақили хусусӣ анҷом диҳанд. Махфияти ин маълумоти ҷамъшуда ниғаҳ дошта мешавад. Бонки ҷаҳонӣ ба хотири ҷалби корхонаву ширкатҳои гуногун дар пажӯҳишҳои худ махфиятро ҷиддӣ мегирад ва аз шарикони худ ҳам махфиятро ба таври қатъӣ талаб менамояд [10].

Enterprise Surveys секторҳои истеҳсолот, хизматрасонӣ ва тиҷоратро ососи пажӯҳишҳои худ қарор додааст. Соҳаи кишоварзӣ ба он ворид намешавад. Корхонаҳое, ки 5 ва ё зиёда аз он коргар доранд, ба рӯйхати онҳо ворид мегарданд. Аз рӯйи меъёрҳои ин индикатор, корхонаҳое, ки 5-19 коргар доранд, хурд, бо 20-99 коргар миёна ва бо 100 ва зиёда аз он коргар бузург шуморида мешаванд. Агар корхона 100 дарсад моликияти давлат бошад, ба назар гирифта намешавад. Дар ин индикатор маълумот барои кишварҳо барои ҳар сол дастрас нест. Одатан дар як кишвар дар се ё чор сол як маротиба омӯзиш гузаронида мешавад. Барои як қатор кишварҳо аслан маълумот нест, ба монанди Ҷопон ва Кореяи Ҷанубӣ. Барои баъзеи дигар як сол тадқиқот гузаронида шудааст, масалан Чин ва он ҳам 11 сол пеш, яъне соли 2012-ум. Барои як қисми калони кишварҳои рӯ ба рушд бештар маълумот дарёфт кардан мумкин, масалан дар Тоҷикистон се маротиба (солҳои 2008, 2013 ва 2019) тадқиқотҳои омории индикатори Enterprise Surveys гузаронида шудаанд.

Корхонаҳо дар ин индикатор ба се бахш тақсим мешаванд - истеҳсолот, хизматрасонӣ ва тиҷорат. Саволномаҳо барои ин бахшҳо каме аз ҳам фарқ мекунанд. Масалан аз корхонае, ки ба бахши тиҷорат дохил мешавад дар бораи коргарони иловагӣ, ки дар ҷараёни истеҳсоли маҳсулот бевосита иширок намекунанд пурсида намешавад, аммо аз корхонаҳои бахши истеҳсоли пурсида мешавад. Бо вучуди ин, мавзӯҳои меъёрие вучуд доранд, ки тақрибан аз ҳамаи корхонаҳо доир ба онҳо маълумот ҷамъоварӣ мешавад. Онҳо вижагиҳои корхона, мушорикати гендерӣ, дастрасӣ ба манобеи молиявӣ, фуруши солона, арзиши қувваи корӣ, таркиби нерӯи кор, ришвахорӣ, иҷозатномагирӣ, зерсохтор, тиҷорат, рақобати солим, истифода аз зарфиятҳо, замин ва иҷозатномаҳо, андозу андозбандӣ, фаъолиятҳои ғайрирасмӣ, муносибати давлат ва

соҳибкорон, навоарӣ ва технологияҳо, андозагирии самаранокӣ мебошанд. Дар доираи ҳар як мавзӯ чандин савол омода карда шудааст. Масалан, дар баҳши андозу андозбандӣ 9 савол меояд, ки пурсишҳои зерин аз ҷумлаи онҳо мебошанд:

- ҳиссаи корхонаҳое, ки фоизи андозхоро маҳдудияти вазнин арёбӣ мекунад;

- ҳиссаи корхонаҳое, ки равиши андозбандиро маҳдудияти вазнин мешуморанд;

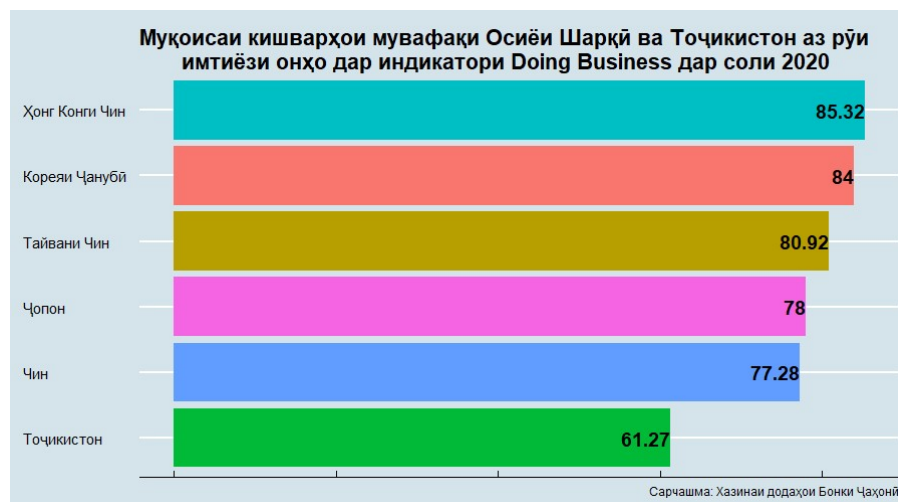
- шумораи рӯзҳои сипаришуда барои дарёфти иҷозати фаъолият...

Дар индикатори Enterprise Surveys имтиёздихии муайян ва ё радабандии давлатҳо вучуд надорад. Мавҷуд набудани додаҳо барои ҳар сол шояд монеи чунин радабандиҳо шуда бошад. Чуноне ки қайд карда шуд барои кишварҳои Осиёи Шарқӣ дар Ҷумҳурии Мардумии Чин танҳо соли 2012 тадқиқот гузаронида маълумот ҷамъоаварӣ шудааст ва барои Ҷопон ва Кореяи Ҷанубӣ аслан маълумот нест. Ҳарчанд дар Тоҷикистон се маротиба, солҳои 2008, 2013 ва 2019, чунин тадқиқотҳо гузаронида шудаанд ва маълумот дастрас аст, вале наметавон онҳоро барои муқоисаи байни кишварҳои мавриди назари мо истифода кард. Бинобар ин, муқоиса танҳо аз рӯи индикатори Doing Business имконпазир ба назар мерасад.

Ҷойгоҳи кишварҳои Осиёи Шарқӣ ва Тоҷикистон дар радабандии индикатори Doing Business

Дар индикатори Doing Business додаҳо барои ҳар сол вучуд доранд. Дар баробари ин, имтиёзи ҳар кишвар ва ҷойгоҳи онҳо дар радабандӣ дақиқан муайян карда шудааст. Бо истифода аз додаҳои дастрас аз сомонии “archive.doingbusiness.org/en/data” метавон ҷойгоҳи кишварҳои мавриди назарро дар ин радабандиҳо муайян сохт.

Дар ин индикатор имтиёзи ҳар як кишвар муайян мегардад, ки доманаи он аз 1 то 100 мебошад. Чи қадар имтиёзи як кишвар бештар бошад ҷойгоҳи он дар радабандӣ болотар аст. Дар ду намояи зерин имтиёзҳои кишварҳои муваффақи Осиёи Шарқӣ ва Тоҷикистон, барои соли 2016 ва соли 2020, оварда шудааст.

Аз намоёҳои боло маълум аст, ки се иқтисоди пешрафтаи осийё (Ҳонг Конги Чин, Кореяи Ҷанубӣ ва Тайвани Чин) дар тури ин панҷ сол тағйиротҳои ҷиддӣ дар имтиёзҳои худ нашофтаанд. Ҳонг Конги Чин имтиёзи худро аз 84.32 ба 85.32 баровардааст, Кореяи Ҷанубӣ аз 83.09 ба 84.00 боло рафтааст ва дар Тайвани Чин ин нишондиҳанда аз 81.31 ба 80.92 поён фаромадааст, ки хеле ночиз ба назар мерасад. Аммо Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Тоҷикистон дар ин нишондиҳанда пешравиҳои назаррасеро дар тури ин панҷ сол касб кардаанд ва дар боло оварда шудааст, ки ҳар ду ин кишвар дар қадом самт вазъияти худро беҳтар сохтаанд. Ҷумҳурии Мардумии Чин дар соли 2016-ум 62.28 имтиёз доштааст, ки бо қорӣ қардани ислоҳоти муайян тавонистааст ин нишондиҳандаро то ба 77.28 дар соли 2020-ум расонад. Тоҷикистон низ имтиёзи худро дар ин индикатор аз 51.84 дар соли 2016-ум то ба 61.27 дар соли 2020-ум боло бурдааст. Бо вучуди ин, пешравиҳо ҳоло ҳам ин ду иқтисод нисбат ба се иқтисоди дигари мавриди назари мо имтиёзи камтар доранд ва дар радабандӣ қойгоҳи поёнтарро касб мекунаанд. Бинобар ин, онҳоро зарур аст, ки ба истиҳот идома диҳанд ва муҳити сармоягузори хешро боз ҳам беҳтар созанд. Махсусан Тоҷикистон имтиёзи камтаринро миёни ин шаш иқтисод дорад, ки барои пешравиҳо имконоти зиёд мавҷуд аст.

Дар асоси имтиёзҳои номбаршуда қойгоҳи ин шаш иқтисоди мавриди назари мо дар радабандии индикатори Doing Business дар соли 2020-ум муайян карда шудааст, ки ба таври зер мебошад:

Иқтисод	Ҷойгоҳ дар радабандии ҷаҳонӣ	Ҷойгоҳ дар минтақа	Имтиёз
Ҳонг Конги Чин	3	1	85,3
Кореяи Ҷанубӣ	5	2	84,0
Тайвани Чин	15	3	80,9
Ҷопон	30	4	78,0
Чин	32	5	77,3
Тоҷикистон	106	6	61,3

Аз маълумоти дар ҷадвали боло овардашуда, ки охирин пажухиши индикатори Doing Business мебошад, маълум аст, ки кишварҳои мувафақи Осиёи Шарқӣ, Чин (бо ду иқтисоди дигари мустақили худ Ҳонг Конг ва Тайван), Ҷопон ва Кореяи Ҷанубӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ ҷойгоҳи баландеро касб кардаанд. Ҳонг Конги Чин ва Кореяи Ҷанубӣ дар даҳгонаи аввал ворид мешаванд. Тайвани Чин ҳам аз онҳо дур набуда дар сатҳи ҷаҳонӣ ҷойи 15-умро аз худ кардааст. Ҷопон ва Чин мутаносибан дар ҷойҳои 30-юм ва 32-юм қарор доранд. Тоҷикистон нисбат ба ин кишварҳо ҷойгоҳи хеле пойинтареро касб кардааст. Ҳарчанд дар ҷанми соли охир кишвари мо низ дар ин радабандӣ пешравиҳо дорад ва агар дар соли 2016-ум бо 51.84 имтиёз дар ҷойи 132-юм бошад дар соли 2020-ум бо 61.27 имтиёз аллакай ҷойи 106-умро ишғол менамояд. Маълум аст, ки агар кишвари мо тавонад ин суръати болоравиро нигоҳ дорад дар ояндаи наздик ҷойгоҳи аз ин ҳам хубтарро касб карда метавонад. Бо пешравӣ дар се нишондиҳанда тавонист 26 зина боло равад ва агар ба 7 нишондиҳандаи дигар тавачҷух

шавад ва ислоҳоти чиддӣ дар он бахшҳо қорӣ гардад, муҳити сармоягузорӣ дар кишвари мо ба маротиб беҳтар хоҳад шуд.

Хулоса

Масъалаи муайян кардани сатҳу сифати муҳити сармоягузорӣ хеле печида буда, раванди омӯзиши он садҳо тағйирёбандаро дар бар мегирад. Маълум аст, ки дар ин раванд ба хатоҳо роҳ додан мумкин аст ва дақиқан муайян сохтани он ғайриимкон мебошад. Аммо тақрибан арзёбӣ кардани ин муҳит имкон дорад. Ду индикатори асосии Бонки ҷаҳонӣ, ки дар мақолаи мазкур баррасӣ карда шудаанд, чунин баҳогузориро кардаанд ва метавон аз хулосаҳои он истифода кард. Индикатори Enterprise Surveys ба мо маълумоти камтар медиҳад ва имкони муқоисаи дурусти кишварҳо дар доираи он вуҷуд надорад. Ҳарчанд давлатҳои алоҳида метавонанд додаҳои онро истифода бурда, бо бардошти қишри соҳибкору раҳбарони корхонаҳо аз муҳити сармоягузорӣ ва касбу кор дар кишвари худ ошно шаванд ва то ҷойе имкон вуҷуд дорад ба он масоил расидагӣ намоянд. Дар ин тадқиқотҳо шахсияти раҳбароне, ки мушкилотро ба миён мегузоранд ошкор намешавад ва онҳо то дараҷае бардошти худро, чуноне ки ҳаст, баён мекунанд. Ин ба он маъно нест, ки ҳамаи назарҳои онҳо дуруст ҳастанд, вале баррасӣ ва тафтиши нигарониҳои онҳо шарт ва зарур аст ва агар он нигарониҳо тасдиқи худро ёфтанд, саривақт баргараф карда шаванд.

Индикатори Doing Business барои муқоисаи кишварҳои гуногун мувофиқ мебошад. Дар доираи ин индикатор маълумот аз донишмандону коршиносони соҳаҳои гуногун ҷамъоварӣ мегардад. Барои аксари кишварҳои ҷаҳон ҳамасола додаҳо илова мегарданд. Ин индикатор қонуну қоидаҳои қору фаъолияти соҳибкориро мавриди омӯзиши худ қарор дода бо таҷрибаҳои беҳтарин дар ин ҷода муқоиса мекунанд ва барои

ҳар кишвар имтиёз муайян менамоянд. Аз рӯи ин имтиёз ҷойгоҳи ҳар кишвар дар радабандии онҳо муайян мегардад. Муқоисаи кишварҳои Осиёи Шарқӣ ва Тоҷикистон аз рӯи додаҳои ин индикатор имконпазир аст. Баррасии додаҳо барои ин кишварҳо нишон дод, ки кишварҳои Осиёи Шарқӣ дар миқёси ҷаҳонӣ ҷойгоҳи арзандаеро касб кардаанд ва намунаи ибрати ҳар кишвари рӯ ба рушд буда метавонанд. Тоҷикистон бо вучуди ҷойгоҳи пасттар доштан дар радабандии мазкур, босуръат мавқеи худро боло бурда истодааст. Маълум аст, ки бо идома додан ба ислоҳот ҷиҳати беҳтар кардани муҳити сармоягузорӣ, кишвари мо метавонад дар солҳои оянда ба кишварҳои муваффақи Осиёи Шарқӣ наздик шавад.

Як масъалаи ҷиддии дигар ин дар амал дуруст иҷро шудани қонуну қоидаҳои вобаста ба муҳити сармоягузорӣ мебошад. Кишварҳои муваффақи Осиёи Шарқӣ тавонистаанд, ки волоияти қонунро дар сатҳи нисбатан баланд таъмин намоянд ва натиҷаҳои мусбатро ба даст оваранд. Мушкили кишварҳои рӯ ба рушд ин аст, ки дар онҳо қонуншиканӣ бештар аст. Мумкин аст қонуну қоидаҳои хуберо қабул кунанд, вале дар амал онҳоро дуруст риоя насозанд. Маълум аст, ки дар чунин шароит муҳити сармоягузорӣ номувофиқ хоҳад буд. Масалан, имтиёзҳои расмиву ғайрирасмӣ додан ба ширкатҳои муайян метавонад вазъиятро ба таври манфӣ дигар созад. Ё ин ки монеаҳои сунъӣ эҷод кардан дар ҳуҷҷатгузорӣ, андозбандӣ, раванди додрасӣ ва воридоту содирот барои корхонаҳо, бо мақсадҳои шуми ришвахори, боиси он мегардад, ки бо доштани ҷойгоҳи хуб дар радабандии индикатори Doing Business, муҳити сармоягузори як кишвар барои ҷалби сармоягузoron номувофиқ бошад.

Бо назардошти ин воқеият кишварҳои рӯ ба рушд маҷбур ҳастанд, барои расидан ба ҳадафи беҳтар кардани муҳити сармоягузорӣ ва ҷалби сармоягузори дохиливу хориҷӣ, дар баробари ислоҳот дар қонуну қоидаҳои марбут ба ин соҳа, дуруст дар амал татбиқ кардани онҳоро низ зери назорати қатъӣ гиранд. Барои Тоҷикистон низ ин масъала аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Чуноне ки дида шуд, кишвари мо бо ислоҳоти қонуну қоидаҳои марбут ба сармоягузорӣ дар ин ҷода пешравиҳо дорад. Акнун дуруст амалӣ шудани онҳо низ набояд аз мадди назари раҳбарияти мамлакат берун монад. Дар якҷоягӣ таҳким додани қонуну қонунгузорӣ ва татбиқи амалии онҳо муҳити сармоягузорӣ дар кишвари моро бо суръати баланд беҳтар месозад. Дар баробари беҳтар шудани муҳити сармоягузорӣ дар кишвар ҷалби сармоягузори хурду бузурги дохиливу хориҷӣ осонтар мегардад. Бо зиёд шудани сармоягузорӣ ҷойҳои нави корӣ барои аҳоли ва манбаъҳои нави андозбандӣ барои давлат зиёд мегарданд, ки ин боиси рушди босуръати иқтисодиву иҷтимоӣ дар Тоҷикистони азизи мо мегардад. Кишварҳои муваффақи Осиеи Шарқӣ дар таҷрибаи худ чунин рушди босуръатро доштаанд ва мо, ки механи худро дар баробари онҳо пешрафтаву дорои технологияҳои баландсифат дидан мехоҳем, метавонем аз таҷрибаи онҳо васеъ истифода кунем.

Сарчашмаҳо

1. Mary Hallward-Driemeier, Lant Pritchett, How Business Is Done and the 'Doing Business' Indicators, <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/0652be8b-7a0e-5c05-818b-53e10eef104d/content>
2. David Dollar , Mary Hallward-Driemeier, and Taye Mengistae, Investment Climate and International Integration,

<https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/6350a032-0325-5cc4-9f18-6932157c617c/content>

3. David Dollar, Mary Hallward-Driemeier, and Taye Mengistae, Investment Climate and Firm Performance in Developing Economies

<https://sticerd.lse.ac.uk/dps/eid2003/Dollar.pdf>

4. Marek Hanusch, The Doing Business Indicators, Economic Growth and Regulatory Reform,

<https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/aaf978d2-45e1-5091-af3d-ca804a64a0bf/content>

5. Sumedh Rao, Indicators for investment and business climate, University of Birmingham,

https://www.researchgate.net/publication/303389261_Indicators_for_investment_and_business_climate/link/57400d4d08ae9f741b322fa2/download

6. The World Bank Group, Doing Business 2020, Comparing Business Regulation in 190 Economies, 1818 H Street NW, Washington, DC 20433,

<https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/75ea67f9-4bcb-5766-ada6-6963a992d64c/content>

7. The World Bank Group, Getting Credit methodology, <https://archive.doingbusiness.org/en/methodology/getting-credit>

8. The World Bank Group, Resolving Insolvency methodology, <https://archive.doingbusiness.org/en/methodology/resolving-insolvency>

9. The World Bank Group, Protecting Minority Investors methodology,

<https://archive.doingbusiness.org/en/methodology/protecting-minority-investors>

10. The World Bank Group, Survey Methodology, <https://www.enterprisesurveys.org/en/methodology>

Саъдуллоҳ РАҲИМОВ

файласуф

МАГАР САРВАТМАНД БУДАН АЙБ АСТ?

Борҳо мушоҳида кардаам, ки мардуми камбизоат аз афроде, ки соҳиби машинҳои зебои хориҷӣ ҳастанду дар даст телефонҳои қиматбаҳои кисагӣ, дорои "ноутбук"-ҳо, дар тан либосҳои озодаву шинам бо одоби ҳамида сайл мекунанд, рашк мебаранд. Балки онҳоро бад мебинанд. Ин ҳолатро дида, нидои устод Тоҳир Собиров – коргардони шинохтаи "Тоҷикфилм" ба ёдам меояд, ки мегуфтанд: "Мурад камбағалӣ" ...

Дуруст аст, ки миёни одамони сарватманд гоҳе нафароне дида мешаванд, ки аз ҳисоби нопокию авомфиребӣ соҳиби чизу чора шудаанд. Ва ин ҳолат воқеан нафрати касро бедор месозад. Вале ин гуна афрод дар чомеа бо фоизи кам вучуд доранд. Аз ин сабаб ҳамаи аҳли дороро ба ин нафарон шабоҳат додан аз рӯи воқеияту адолат намебуд.

Ба андешаи ман бо қору фаъолити ҳалолу дӯстдоштаи худ машғул будаву сарватманд шудан ниятест табиӣ ва мантиқӣ.

Ҳисси танаффури сарватмандонро аз замони федализму давраи Шуравӣ дар мо мепарастиданд. "Камбағалӣ айб нест" мегуфтанд дар урфият. Лекин замона дигар шуд. Имрӯз камбағалӣ айб аст! Чаро ки имрӯз давраи бо меҳнати ҳалолу касби дӯстдоштаи худ ифтихор кардан ва дар натиҷа сарватманд шудан расидааст. Имрӯз шиори "даст ба қору дил ба ёр" мубрам аст. Аз фарди бекор ҳама безор. Фарди озод нафаре мебошад, ки камбағалӣ азияташ медиҳад, намехоҳад, ки худааш ва хешовадонаш аз нодорӣ ночор бошанд. Зиндагиро барои хушбахтӣ офаридаанд.

Албатга, сарватманд будан ҳадафи асосӣ ва охирина инсон нест, набояд бошад. Вале натиҷаи кору фаъолияти дӯстдоштааш ин фазоро бояд ба вучуд орад.

Давлату ҳукумат ҳама чораҳоро барои бо кор таъмин кардани шаҳрвандонаш мебояд биандешад. Ва ҳамчунин ҳуди шаҳрванд низ набояд интизор шавад, ки кай ба ӯ бо дасти адаб кору вазифаи дилхоҳ эҳдо мекунад. Тарзи зисти наву замонавӣ расидааст. Инсони имрӯза бояд фаъол бошад, бунёдгар, эҷодкор. Аз ин рӯ вай бояд **озод** бошад. Побанди хурофоту суннатҳои ақибмонда набошад. Маҳз озодӣ шахсро эҷодкор менамояд. Файласуфи шинохтаи рус Н.А. Бердяев дар мавриди иртиботи озодиву эҷодкорӣ чунин андешаҳоро арз кардааст.

Эҷодкорӣ ва озодӣ бо ҳам тавъаманд. Танҳо фарди озод эҷодкорӣ карда метавонад. Эҷодкорӣ чизест, ки аз дарун, аз умқи бепоёни нофаҳмо, пасошуурӣ бармеояд, на аз берун, на аз зарурати моддӣ. Ҳуди кӯшиши майлу хоҳиши фаҳмо гардондани амали эҷодӣ, дарёфт кардани асос барои он, аллакай нодуруст фаҳмидани он аст. «Озодӣ пояи асосии ҳастӣ аст ва он аз ҳама мавҷудот амиқтар аст»[2], – таъкид кардааст Бердяев.

Озодии рӯҳи инсонӣ барои Бердяев рамзи муқаддасест, ки маънои онро бо шаклҳои муваққатӣ ва гузариши ин ё он давра алоқаманд кардан норавост. «Озодии ҳақиқии инсон манбаи маънавий дорад, на манбаи иҷтимоӣ, балки амри вучуд доштани он дар олами *маънавий* муайян карда мешавад, на дар асоси олами иҷтимоӣ» [3].

Дар баробари ин, расидан ба озодӣ кори осон нест: «Одам аслан дар ҳолати ғуломӣ қарор дорад». Ин ҷо ғуломиро Бердяев ба сифати рамз истифода мекунад. Аксаран “ғуломии” худро пай намебаранд ва гоҳо “ғуломиашонро” дӯст медоранд [3]. Гумон кардан хато мебуд, ки одами одӣ

озодиро дӯст медорад. Фикр кардан аз ин ҳам хатост, ки озодӣ кори осон аст. Муҳаббат ба озодӣ, хоҳиши озод будан аллакай нишондиҳандаи балангии мақоми худшиносии инсон аст. Ин чиз шаҳодат медиҳад, ки шахс дар ботини худ аллакай "ғулом" буданро инкор менамояд [3].

Озодӣ бори вазнинест, ки одам бар дӯш мегирад. Инсон агар дар вучудааш вазъияти болоравии эҷодиро эҳсос намояд, озодиро дарк мекунад. Ҳамин тариқ, эҷодкорӣ – озодии инсон аз асолат аст. Эҷодкориро Бердяев инчунин ҳамчун "парвоз ба беохирият, беканорӣ" маънидод кардааст. Вай навишта аст, ки «эҷодкории ҳақиқӣ» майли дигаргун сохтани ҷаҳонро дорад, ки боиси пайдо шудани «кайҳони нав ва сарзамини нав» мегардад.

Бердяев моҳияти озодӣ ва эҷодиётро аз назари ман аслан дуруст қайд кардааст. Иштибоҳи ӯ фақат дар он аст, ки ин падидаҳоро новобаста аз иҷтимоиёт дидааст. Озодӣ ва эҷодиёт саҳт бо иҷтимоиёт вобастаанд. Чун ин мақулаҳоро вай моли имону дин медонад, пас имону дин худ падидаи иҷтимоӣ мебошанд[7, С. 17-21].

Боз як идеяи асосии Бердяев – идеяи **шахсият** аст, ки бароям ҷолиб намуд. Вай меғӯяд, ки шахсият будан – ин сарвати асосии инсон аст ва ҳар як фард дорои шахсияти беназир шуда метавонад ва ҳар кас олами атрофаҷро қадр мекунад ва ҳеч кас ҳақ надорад, ки шахси дигарро муҳокима кунад. Ҳар кас подшоҳи худ ва "ғуломи" худ мебошад [5].

Боз мегардем ба сари мавзуи сарватмандиву камбағалӣ. Чаро ин рӯҳияро ба мо идеологияи Шуравӣ, идеологияи пролетарӣ, идеологияи дохундаҳо таблиғу тарғиб мекард?

Хуб. Гӯем, ки шумо дуруст қайд мекунад, ки рӯҳияи дохундаҳоро дар вучуди мову шумо ҷаҳонбинии "тафаккури пролетарӣ" ғунҷонда буд. Ва шояд яке аз сабабҳои фавтидани ин "диктатура" маҳз ҳамин ғалат буд, ки идеологияи

камбағалиро таблиғ мекард. Зиёда аз 30 сол мешавад, ки "рахматӣ" аз байн рафтааст. Кишварҳои собиқ Шуравӣ кайҳост, ки ҳадаф, ғоя ва тамоилҳои миллии худро иваз кардаанд. Ва яке аз он ҳадафҳо сарватмандии шаҳрвандон аст. Вале аз чӣ сабаб бошад, ки ин рӯҳия дар вучуди аксари мо тоҷикон ҷо намегирад. Мо то ҳанӯз "камбағалӣ айб нест меғӯем". "Бигзор гадо бошам, – месароем, – дар хоки ватан бошам".

Албатта, камина инҷо мақсади гӯяндаву сарояндаи ин матнро мефаҳмам – дар он васфи ҳисси ватанпарастӣ зухур ёфта. Вале мусаллам аст, ки бойигариву сарватҳои ману шумо ва дигар ҳамватанон ватани моро иқтидор меорад, шуҳратманд месозад, ба бозори ҷаҳонӣ раҳ мекушояд.

Камбағалии мову ватани моро касе кор надорад. Оё мушоҳида кардаед, ки ба камбағалон одатан қарз намедиханд, метарсанд, ки баргардонда наметавонад...

Дар Русия силсилаи латифаҳо паҳн шудааст, ки намояндагони "новый русский"-ро зери тозиёнаи танқид гирифтаанд. Оё таваҷҷуҳ кардаед, ки ҳадаф аз ин латифаҳо на танқиду маҳкуми сарватмандӣ, балки сарватмандони беҳирад аст, сарватмадоне, ки аз ҳисоби авомфиребӣ ба ин мартабаи дорой расидаанд...

Чаро мо тоҷикон аз рӯҳияи камбағалӣ халос шудан намехоҳем? Дуруст аст, ки барои бой шудан фазои казое надорем. Вале мусаллам аст, ки ин фазоро барои мо ба ғайр аз худӣ мо каси дигар муҳайё нахоҳад кард. Аммо барои ин мо бояд аз рӯҳияи дохундапарастӣ озод шавем. Яке аз сарчашмаҳои иҷтимоии он, ки сохти феодализму ҳокимияти Шуравӣ буд, аз байн рафт. Монд сарчашмаи дигар – **психологияи** миллӣ, ки дар он ҳисси бадбинӣ ба сарвату моддиёт, парастии зиндагии дарвешона зухур меёбад. Ин сарчашма устувортар аст, чунки он асрҳои аср таблиғу тарғиб

меёфт ва мугаассифона дар давраи Шуравӣ он дубора қувват гирифт. Ва шароити зиндагии камбизоатии қишре аз аҳолии имрӯза.

Воқеан, дар омади гап, дар тамаддуни маздоясной, бахусус зардуштия сарвату бойигарӣ парастаида мешуд. Зардуштиён агар ба якдигар мадҳе гуфтани мешуданд, ҳатман дар қатори аввал сарватмандии якдигарро таманно мекарданд. Қурбонии бемору нотавонҳоро қабул надоштанд. Тиллову нукра ва ҷавохиротро меписандиданд. Эзидбонуи зеботарини маздоясной Ардвисура Анаҳита дар сару либоси зебову шинам, қиматбаҳо, бо лавозимоти ороишии тиллоиву сангҳои қиматбаҳо пеши муғон падидор мегашт... [1. С. 23-52.]

Боз пеши назарам нигоҳи маҳкумқунандаи қисми зиёди шаҳравандон меояд ва кинояҳои дағалонаи ишонро оиди ҷавонони хушандому мошинсавор, ки ба кучое шитоб доранд, мешунавам. Чаро мо онҳоро бад мебинем?! Барои он ки онҳо бойанд, сарватманданд?! Барои он ки ишон иртибот бо бозори моддию маънавии ҷаҳонӣ доранд, аз иттилооти ҷаҳонӣ бохабаранд ва моле доранд, ки ҷаҳониён ба он ниёз доранд?! Чӣ содаем мо дар ин ғзаби беасоси хеш. Чаро мо ба ин масъала аз тарафи дигар нигоҳ намекунем – аз он тараф, ки мо худамон кӯшиш ба харҷ диҳем, ки ҳамин зайл бою сарватманд гардем, англисидон шавем, тоҷик будани худро на барои худ, балки барои ҷаҳониён собит созем?! Шояд кӯшиши бой шудани мо беҳтар будагист аз он, ки асрҳои аср моро дар рӯҳияи камбағалӣ тарбия менамуданд. Итминони комил дорам, ки имрӯз тоқат намудан ба ризқи ночиз ва онро амри тақдир доништан – ҳамаи ин рӯҳияест, ки зимомдорону ҳокимони пешинаи мо барои мо бофтаанд. Дар асл ишон намехостанд, ки дар мисоли авлодони минбаъдаи мо рақибе дошта бошанд, мехостанд танҳо худашон соҳиби мутлақи сарвату моликият бошанд.

"Камбағалӣ айб нест" аз назари имрӯз **хурофот** аст, балки ақидаи зарарнок. Ақидаест, ки моро ба қафо мекашад. Мову шумо дар тайи чанд соли охири зиндагии қашшоқона хуб дарк кардем, ки камбағалӣ рӯҳияи хатарнок аст, инсонро рӯҳафтада, аз зиндагӣ дасту дилканда менамояд. Инсони рӯҳафтада дар дил орзу надорад ва ҳатто агар дошта бошад ҳам, мурғи ормонаш паршикаста аст. Камбағалӣ ба инсон пайваста маризиҳо меорад, ки табобати он тавре ки аз таҷриба медонем, хеле гарон аст. Мусаллам аст, ки инсони рӯҳафтада бештар ба маризӣ дучор мешавад ва ғолибан ба касалиҳои рӯҳӣ. Камбағал – инсони муғамбир мешавад, ночору нотавон, дасташ кӯтоҳ, пеши хешону фарзандонаш миннатшунаву шарманда. Аз тарафи дигар камбағал гуфта шахси тамбалу беҳавсала ва бесаводу беҳирадро гӯянд. Аз ин хотир биед ба одамони сарватдор эҳтиром гузорем, ба онҳое, ки бо истеъдоду меҳнати ҳалолӣ худ раҳ ба бозори ҷаҳонӣ ёфтаанд, аз он истифода кардаанд ва худашонро ба он муаррифӣ кардаанд. Ва пайрави онҳо шавем.

Шиори миллии мову шумо дар асри нав мебояд сарватманд шудан бошад. Сарватмандӣ ба хотири пешравӣ, ба хотири дастро дар набзи ҷаҳон доштан. Ба хотире, ки Бердяев моро ба озодии маънавӣ ва эҷодкорӣ ҳидоят кардааст, бирравем.

Минбаъд пирӯзу дастболо касеву қавме хоҳад шуд, ки агар набзи ҷаҳонро ҳис кунад. Ба ин хотир биед ҳамакаса тарзе меҳнат бикунем, ки доро бошем. Барои сарватманди асил будан нерӯҳои худододиву меҳнати ҳалол қардан лозим мешавад ва худшиносиро дар фазои иттилооти ҷаҳонӣ қиёс қардан лозим меояд. Давлатдорӣ мову шуморо оптимист месозад, аз мо созандаву эҷодгар тарбия менамояд.

Ашрофони Юнони Қадим маҳз тавассути сарватмандӣ шоҳасарҳои адабию ҳунарий, фалсафию илмӣ эҷод кардаанд.

- Чӣ, Эзоп [8] ғулом буд, мегӯед-мӣ? Дуруст аст. Вай ғулом буд, вале рӯҳан озод буд. Олами ботонии вай озод буд. Аз ин ҷост, вақте ки ғуломдор аз ӯ таоми болаззат талаб мекунад, вай забонро меорад. Ва баъд бо дархости соҳибаш таоми белаззат меорад – ҳамон забонро ...

Шояд гӯянд: муаллифи ин мақола сафсатаҳои умумиро мегӯяд. Мушаххасан чӣ кор кардан мумкин, ки мардум аз пайи ин кор шаванд?

Масъалае, ки оидаш мо баҳс мекунем, кашфиёт нест. Инчӯ дубора велосипедро ихтироъ кардан нашоуд. Пешниҳоди мушаххасе, ки муаллиф ба таваҷҷуҳи хонанда вогузошта метавонад ин пеш аз ҳама омӯхтани таҷоруби Урупову Амрико ва Чопон аст дар ин бахш. Масалан, психология ва усулу услубҳои сарватмандшавӣ, дар асарҳои Дейл Корнегӣ [6], ки хушбахтона дастрас кардан мумкин аст, хеле содаву омафаҳм баррасӣ шудаанд. Қироати асарҳои Корнегӣ хонандаро ба устувории чунин ақида меорад: худи ҳозир ҳар кадоми мо баробар бидуни истисно соҳиби хазинаи гаранбаҳоем. Яъне чи хел? Бойигарии аз ҳама гирову арзишнок ин мағз аст, мағзе, ки эҷод мекунад. Дар тамаддуни пешсафи башарӣ маҳсули мағзи эҷодгар ҳамеша қадру арзиши воло дошт ва дорад ва хоҳад дошт.

Потенсиали интеллектуалии миллати мо тавре ки медонем, бе шак қавию бой аст. Ин ҳолат дар қиёс бо ҳамкорӣ бо хориҷиён хеле рушан мушоҳида мешавад. Дар баъзе мавридҳо қобилияти фикрии намоёндагони миллати мо болотар аз хориҷиён менамояд. Вале мо дар дигар чиз дасткӯтоҳ ҳастем ва маҳз аз ҳамин сабаб неруи ақлии моро хориҷиён мисли маҳсулоти агросаноатиамон беғаразу боғараз ба сифати "маҳсулоти хом" истифода мекунанд. *Неруи ақлии мо ба "технологияи" пешқадами ҷаҳонӣ мутобиқ кунонида нашудааст.* Мисоли одии ин идда дар он аст, ки олимони мо

дар таҳқиқи баъзе масоили хосаи илмӣ хеле пеш рафтаанд, вале аз баски инглисиро намедонанд, аз тарзу низоми нави пешниҳоди кашфиётҳои илмӣ беҳабаранд ва ҳам аз ҷараёни умумичаҳони фаъолияти илмӣ берун мондаанд ва кашфиётҳои хеле гаронбаҳои худро, ки дар бозори ҷаҳонӣ арзиши хеле баланд доранд, ба маънои мусбаиш ба фурӯш бароварда наметавонанд ё арзон мефурӯшанд.

Сабзали Шарифов – рассоми халқии кишварамон дар яке аз суҳбатҳои хоса нақл кард, ки чанд сол пеш дар Олмон рӯзҳои фарҳанги Тоҷикистон баргузор гардида буд [9] ва нафарони зиёди хориҷӣ ба асарҳои ӯ мароқ зоҳир карда, аз ӯ хариди онҳоро дархост намудаанд, вале аз сабаби он ки низомҳои маъмули умумичаҳонӣ дар ин кор риоя нашуда буданд, фурӯши асарҳои рассоми хеле боистеъдоди мо ба амал наомад. Ин ҳама нишонаи беиттилоотии мо аст. Низоми технологияи маънавиёту моддиёти бозори ҷаҳониро намедонем ва нисбати он беъътиноӣ зоҳир мекунем.

Дар кишвари мо як иштибоҳи умумимилӣ аз азал реша давондааст. Мо ақлу хираду истеъдодро худодод дониста, барандагони онҳоро иззату эҳтиром мекунем, вале маҳсули меҳнати онҳоро сазовор, тарзе ки ин кор дар тамаддуни пешсафи ҷаҳонӣ суннат шудааст, музд намедиҳем. Вале умед ҳаст, ки дер ё зуд мо аз ин суннат даст хоҳем кашид, чаро ки маҷрои тамаддуни ҷаҳонӣ дигар аст ва чун мо худро ба ҷаҳониён гаравидан мехоҳем, умед аст, дар ҳамин маҷро хоҳем рафт ва воқеан рафта истодаем ҳам. Аз ин нигоҳ, биёед, худамон соҳиби тақдирӣ худамон шавем, дониш бардорем, ҷаҳони навро биомӯзем, технологияи нави онро азхуд кунем, фарзандонамонро дар рӯҳияи нави ҷаҳонбиниву ҷаҳоншиносӣ тарбия намуда, ватандориву ватанпарастиямонро дар қиёсу партави ҷаҳоншиносӣ бубинем. Аз ин нигоҳ сарватманд будан айб нест. Балки шараф аст...

*Саъдиё, ҳубби Ватан гарчи ҳадисест шариф,
Натавон мурд ба сахтӣ, ки дар ин ҷо зодам [10].*

Адабиёт

1. Авеста. Избранные гимны. Перевод с авестийского и комментарии проф. И.М. Стеблин-Каменского. - Душанбе: Адиб, 1990. - 176 с.
2. Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма. М., 1990
3. Бердяев Н.А. О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии. Париж, 1939
4. Бердяев Н.А. Русская идея. М.: АСТ; Харьков: ФОМО, 2004
5. Бердяева Н.А. "Эрос и личность. Философия пола и любви." - М.: Прометей, 1989,-158с.
6. Дейл Карнеги. Собрание сочинений в трех томах. - Издательство Азбука, 1998 год.
7. Хрестоматия по философии. - Учебное пособие. - М.: Проспект, 2009. - 415 стр. 17-21
8. [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Эзоп](https://ru.wikipedia.org/wiki/Эзоп). - Обращение 04 июля 2023.
9. Шарифов Сабзали. Чанори танҳо. Ҷ. 1. – Душабе, 2012.
10. [https:// guftor.ru/ман-аз-он-рӯз-ки-дар-банди-туам-озодам](https://guftor.ru/ман-аз-он-рӯз-ки-дар-банди-туам-озодам) – Дата обращение 04 июля 2023.

Дидавар БЕКЗОДА
ходими илмии шуъбаи сотсиологияи
Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва
ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

ТАШАККУЛЁБИИ ҶАРАЁНИ РАВШАНФИКРӢ ДАР ФАРҲАНГИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Мақолаи мазкур доир ба ташаккулёбии ҷараёни равшанфикрӣ дар фарҳанги халқи тоҷик баҳс мекунад. Ҷараёни мазкур дар фарҳанги тоҷик зери унвони маорифпарварӣ рушд намудааст. Маорифпарварон кӯшиш менамуданд, то ин ки ҷомеаи қафмондаи худро ба як ҷомаи пешрафтаи муосир мубаддал гардонанд. Илова бар ин Садриддин Айни баъди Инқилоби Октябр, огоҳона ва ҷасурона кори Аҳмади Донишро идома дод. Зимни тадқиқотҳои таърихӣ, адабӣ ва фарҳангии худ миллати тоҷикро ба худаш ва ба ҷаҳониён бисёр ба таври шоиста ва равшанфикрона шинос намуд. Дар ин марҳилаи таърихи халқи тоҷик маҳз ҳамин худшиносии равшанфикр ва расонидани огоҳиҳои таърихӣ ва миллӣ ба ҷомеа аз ҷамаи кори муҳим ва мубрам буд, ки С. Айни ин корро хеле ҷолиб ва хирадмандона анҷом дод.

Маврид ба зикр аст, ки имрӯз бояд бидонем, аҷдоди мо дар давраҳои таърихсозии гузашта, чи андешаҳо доштаанд ва масъалаҳои, ки замони нав лаҳза ба лаҳза пеши онҳо мегузошт, чи тавр ҳал кардаанд. Илова бар ин баррасии таҷрибаи гузаштагон аз шартҳои асосии комёбӣ дар ҳалли масъалаҳои бузурги замони муосир ва оянда низ мебошад.

Яке аз чунин давраҳо ки андухтаҳои маънавии он барои имрӯз аҳаммияти ҷудогона дорад, давраи маорифпарварӣ дар таърихи адабиёт ва фалсафаи иҷтимоии тоҷикон аст. Чунон ба назар меояд, ки таълимоти маорифпарварон метавонад бисёре аз мушкилҳои имрӯзи моро осон кунад. Бинобар ин лозим медонем, ки ҳоло ба ҷустуҷӯҳои фалсафии баъзеҳо аз андешапардозони равшангарии поёни асри 19 ва оғози асри 20 як нигоҳи кӯтоҳе биандозем. Маорифпарварӣ дар таърихи тоҷикони Осиёи Миёна тахминан 50 солро дар бар мегирад ва аз охири сеяки асри 19 оғоз ёфта, пас аз инқилоби Руссияи соли 1905 номи ҷунбиши ҷадидонро гирифта, асосан бо инқилоби Бухоро дар соли 1920 ба охир расида аст. Агарчи осори Аҳмади Дониш (1826-1897), ки сарвари маорифпарварон буд, аз даҳаи 20-уми асри бистум диққати муҳаққиқонро ба худ ҷалб намуда аст. Инчунин муҳаққиқоне чун С.Айнӣ, Э.Бертелс, З.Раҷабов, А.Баҳоуддинов, Р.Ҳодизода, Ғ.Ашуров, И.Шарипов ва ҷанде дигар хеле ҷидду ҷаҳд ба харҷ додаанд, то ақидаҳои фалсафӣ ва иҷтимоиву сиёсии ӯро бишносанд. Эҷодиёти маорифпарварони ибтидои асри бист Мирзо Сироч (Мирзо Сирочи Ҳаким, духтур) Собир (1877-1914), Маҳмудхоҷаи Беҳбудӣ (1875-1919), Саид Аҳмадшоҳи Сиддиқии Аҷзӣ (1865-1927), Абдуррауфи Фитрат (1886-1938), Тошхоҷаи Асирӣ (1864-1915) ва дигарон ҳанӯз мавриди таҳқиқи муфассал қарор нагирифтаанд. Ин насли дувуми маорифпарварони тоҷик ки дар оғози асри бист фаъолият доштанд, баъзе аз онҳо дар сафи муассисони ҳизби коммунистии Бухоро буда, дар инқилоб ширкат варзидаанд, бо вучуди инҳо дар замони Шуравӣ аз охири даҳаи бистум иртиҷой ва аксулинқилобӣ эълон гардиданд. Аз ин рӯ таҳқиқи осору фаъолияти аксари онҳо манъ буд, ва онҳоро дар навиштаҳо фақат бо суҳанони ношоиста ном гирифта имкон дошту бас.

Бозсозиву ошкорбаёнии Горбачёв, ки соли 1985, оғоз ёфт, заминае фароҳам овард, ки мероси равшангарони ибтидои қарни бист низ мавриди таҳқиқ қарор гирад. Моҳи октябри соли 1988 бо ташаббуси Фарҳангистони Илмҳои Ўзбекистон дар Тошканд ҷамъомаде доир гардид, ки чанд нафар аз донишмандони Тоҷикистон, як нафар аз Тотористон ва нафаре аз Озарбойҷон иштирок доштанд. Азбаски ҷунбиши ҷадидия дар байни мусулмонони Қрим, Кавказ, Тотористон ва Осиёи Марказӣ интишор ёфта, хусусияти байналхалқӣ пайдо карда буд, дар ҷамъомади Тошканд қарор дода шуд, ки донишмандони ин минтақаҳо бо ҳамдастӣ таҳқиқи илмии ин ҷараёни бузурги иҷтимоиву фарҳангиро бояд оғоз намоянд. Тахминан аз соли 1986-1987 сар карда, дар ҳар кадоме аз ин ҷумҳуриҳо асарҳои равшангарони маорифпарвар ва мақолаҳои ба ҷоп расид. Аз ҷумла соли 1989 дар идораи маҷаллаи “Садои Шарқ” мизи мудавваре ташкил шуда, зарурати пажӯҳиши мероси равшангарон таъкид гардид. Ҷун фаронсавиён соли 1994 дар Тошканд муассисае ба номи Институти таҳқиқи Осиёи Марказӣ таъсис доданд, нахустин коре, ки карданд, ин буд, ки моҳи феввали соли 1995 мизи мудавваре ба мавзӯи “Ҷадиализм дар Мовароуннаҳр (асри нуздаҳ ва оғози асри бист); “Таърихнигории он ва ақидаи имрӯз” ташкил намуда, аз Фаронса, Ўзбекистон, Тоҷикистон, Қазоқистон, Қирғизистон ва Россия ҳаждаҳ нафарро дар Тошканд дар сари мизи мубоҳиса шинониданд.

Ба ҳар ҳол кам-кам бовар ҳосил мегардад, ки ҷунбиши равшангарон, аз ҷумла барои мардуми тоҷик, яке аз бузургтарин рӯйдодҳои таърихӣ буд. Осори маорифпарварон, аз ҷумла ҷадидон, пеш аз ҳама ба сифати як қисми мероси маънавии гузаштагон аҳамияти хоса дорад [15,с.81-83].

Агар ба заминаҳои ин масъала таваҷҷуҳ кунем, чунин ба назар мерасад, ки ҳарчанд Осиёи Миёна манбаи моли хоми саноати Русия буд, ва зулми мустамликадорон саҳт монеи пешрафт омад, ба ҳар ҳол ҳатто дар Бухоро, ки муносибатҳои феодалии дакёнусӣ (кухна) устувор буд, насими замони нава аз Урупо ва Русия вазидан гирифт, ва пешии чашми дурбини маорифпарварон, уфуқҳои тозае намудор омад. Аксари онҳо медонанд, ки давраи нава дар таърихи миллат наздик мерасад, ва мехостанд фаро расидани онро суръате бахшанд. Соҳибназарони нимаи дуҷуми асри 19 воқеъияти пурдаҳшати замонро қатъиян рад карданд. Аҳмади Дониш ба чашми худ дида буд, ки “умури миллатеву давлате ихтилофи кулӣ ёфта, осудагӣ, аз миёни фуқаро қарон (дурӣ) гирифт” ва ҳоли кишвар аз “амирони ҷоҳил ва олимону сипоҳиёни гумроҳи ғофил” ба табоҳӣ кашид. Инсонпарварон наметавонистанд чунин воқеъиятро қобили қабул, ва қобили муросо донанд. Вале онҳоро умед тарк намекард ва “ҳар касе барои таҷдиди давлату миллат чашм медарид, лекин асаре боздид намегардид” [7,с.75].

Ба ҳар ҳол соҳибдилон бовар доштанд, ки “мучаддиди миа” (ислоҳталаби аср) навсози қарн, марди забардасте, ки дар ҳар сад сол падид омада, оини исломро тоза мекунад, пайдо хоҳад шуд, ва “дину давлатро зиё ва баҳо (равнақу арзиш) бахшад ва назми мамлакат тоза гардад” [7,с.122]. Аҳмади Дониш пайрави он ақида буд, ки “чун олам фасод аст, вақте ки харобӣ дар мизочи иқлиме ғалаба кард, (Худованд) боз касонеро барангезонад, то ҷаҳонро обод доранд ва адлу инсоф” [7,с.125]. Аҳмади Дониш ва ҳамзамонони ӯ аз таърих хабар доштанд ва огоҳ буданд, ки мардуми тоҷик чандин бор аз зери харобазори таърихи пуршӯри худ сар боло карда ва қомат рост намуда, роҳи тараққӣ пеш гирифтааст, ва акнун боз чунин қудрату

қобилият намоиш хоҳад дод. На танҳо андешапарварони нозукбини тоҷик, балки баъзе мушоҳидагарони хориҷӣ низ пай мебардан, ки давраи нава дар таърихи ин халқ наздик мерасад. Чунончи таърихшиноси рус Н.Павлов дар китоби “Таърихи Туркистон”, ки соли 1910 чоп шуд, дар бораи тоҷикон гуфтааст: “Ман ин сатрҳоро гоҳе ба қалам меоварам, ки мо дар арафаи эҳёи нави ин миллати хушқобилият ва ҷонсаҳт ҳастем” [16,с.11].

Ин аст, ки дар чомеае умеди таърихӣ пайдо шуда буд. Равшангарон ба пешвои ояндаи неке, баъзеҳо ҳатто ба пешвои эҳёи милли камар баста буданд, ва мехостанд фикрҳоро ба ҷавлон оварда, фардои таърихро тарҳрезӣ кунанд. Мо бояд бидонем, ки маорифпарварон масъалаҳоеро, ки замони бухронии охири асри 19 ва оғози асри 20 пеш мегузошт, чи тавр ҳал кардаанд, чӣ фикрҳое пеш овардаанд, чӣ идеалҳое доштанд. Посухи ин пурсишҳо барои имрузи мо хеле зарур мебошанд.

Таърихи тоҷикони Мовароуннаҳр чунон омад, ки дар сарнавишти онҳо оғози асри 20 дар анҷоми он такрор шуд. Албатта, на айнан, балки аз баъзе ҷиҳатҳо моҳиятан таърих такрор ёфт. Мо дар охири даҳаи қарни 20 боз дар оғозгоҳи роҳи нави таърихӣ қарор гирифтём ва масъалаи интиҳобкорию гузиниши таърихӣ пеш омад. Мо ҳоло ба пурсишҳое аз ин қабил бояд посух бичӯем, ки ба кадом роҳе бартарӣ бидиҳем? Барои имрӯзу фардои мо чӣ бояд авлавияту (приоритет) афзалият дошта бошад?

Маорифпарварон низ андаке пештар аз ин ва дар шароити наздик ба имрӯз маҳз бо чунин суолҳое ҷавоб ҷустанд. Пас ҳатман бояд бубинем, ки онҳо чӣ посухҳое ёфтаанд. Чун аз ин дидгоҳ ба мероси маорифпарварони тоҷик менигарем, аз ҳама пештар мебинем, ки ба масъала бо ҷиддияти тамом ва ба ниҳояти амиқбинӣ, аз роҳи дарки

фалсафии моҳияти замони худ ва масъалаҳои ояндаи миллат наздик шуданд. Кӯшише дар роҳи шинохти фалсафии замон муҳимтарин нуктае дар маорифпарварии тоҷикист. Маорифпарварии тоҷикӣ пеш аз ҳама таълимоти фалсафист, ки асоси маънавию ахлоқии ҷомеа ва фардои онро мечӯяд, таҳкурсии илмию назарии як эҳёи миллиро поягузори мекунад. Ва баъзе аз маорифпарварон бештар рӯ ба сӯи фардо доштанд, ғами фардоро бештар аз ғамҳои он рӯзи худ мехурданд. Он гоҳ ки Бухоро зери ҳукми русҳо даромад ва муносибатҳои тозаии иҷтимоиву иқтисодӣ оғоз ёфта, роҳе ба сӯи як давраи нави таърихӣ аз дур намоён шуд, Аҳмади Дониш ба андӯхтаҳои афкори фалсафӣ такя оварда, ба таҳлили ҳартарафаи рӯйдодҳои воқеияти иҷтимоӣ ва равандҳои таърихӣ пардохт. Вай бо пайдо овардани моҳияти рӯйдодҳо, бо дарки фалсафии воқеияти рӯз фардои эҷтимолиро пай бурдан хост, то ба мазмуну муҳтавои иҷтимоиву маънавии ҷомеаи оянда таъсир расонад, ояндаро ба ҷараёни матлуб равона созад. Тадқиқи бадеии Дониш бештар доғтарин масъалаҳои ҳаёти иҷтимоӣ ва ахлоқу одоби муосирони худро дахл кардааст, ва бо нозукбинии реалистӣ анҷом ёфтааст. Устод С. Айнӣ таъкиде дошт, ки чун соли 1901 бо шарофати ғамхориҳои Садри Зиё (1865-1932) нахустин бор бо китоби Аҳмади Дониш “Наводир-ул-вақоъ” шинос шуд, гуфтааст, ки онҳо рӯйдодҳои воқеии замонро “бо тасвири реали-тасвире, ки худ дар зиндагӣ дида будам, дидам” [11,с.153]. Ба пиндори мо ҳақ ба ҷониби он адабиётшиносон аст, ки осори адабии Донишро ба реализми маорифпарварӣ нисбат додаанд. Тасвири воқеияти Бухоро, манзараҳои назаррабои зиндагии мардумони рус, назари диққаткорона бо урфу одат ва тававуроту ақидаҳои аврупоиён, ки дар навиштаҳои Аҳмади Дониш мебинем, барои муқоисатан аз назар гузаронидани шароити иҷтимоии мухталиф имкон

фароҳам овард. Чашмандози Дониш пургустариш ва ҳамаҷӯй буда, чомеаи Бухоро ва баъзе ҷиҳатҳои ҳаёти кишварҳои дигарро фаро гирифтааст. Дар “Ҳикояти Ҳоҷӣ” яке аз персонажҳо, ки фарҳангист, меғӯяд: “Моро аз лавозим (заруриёт) аст, ки таҳқиқи милали аҳли олам кунем ва сара (солим) аз сақат (носолим) маълум кунем” [11,с.154]. Ин аст, ки Аҳмади Дониш фарқ кардани сара аз сақат, яъне шинохти ҳақиқатро вобаста ба густариши нигоҳи фарогирии “милали олам” (миллатҳои ҷаҳон) медонад, паси сар кардани маҳдудбинӣ ва дарбастагии феодалиро яке аз шароитҳои расидан ба ҳақиқати зиндагӣ мешуморад.

Вобаста ба ин дар эҷодиёти Аҳмади Дониш чунонки дар адабиёти маорифпарварии бисёр халқҳо дида мешавад, мавзӯи сайру сайёҳат мавқеи муайян пайдо кард. Тасвири сафарҳои хориҷӣ ва аҷоиботи кишварҳои дуру наздик дар ҷандҳои “Наводир-ул-вақоъ”, масалан, дар бобҳои 5,6,7,8, ба назар мерасад. Ин тасвирҳои Аҳмади Дониш ба ривоҷи жанри бостонии сафарнома мусоидат кард. Асари Раҳматуллоҳи Возеҳ “Савонех-ул-масолик ва фаросих-ул-мамолик” (1887) ва Мирзосироҷи Сироҷи Ҳаким “Туҳафи аҳли Бухоро” (1910) ва ғайра ба вучуд омад. Асари Абдуррауфи Фитрат “Баёноти сайёҳи ҳиндӣ” (1912) шакли “сафар дар ватан”-ро дорад. Бо ин асарҳо бехтарин анъанаҳои жанри сафарнома давом меёфт: На аҷибу ғариб ва рӯйдодҳои хориқулода, балки ҷигунагии тарзи зиндагии мардум ва мулоқоти кишварҳои гуногун дар маркази диққати муаллифон қарор ёфтааст, ки ба диди мардуми Бухоро аҷиб менамояд. Диққати Аҳмади Донишро хусусиятҳои тафаккури русҳо ва аврупоиён, симои ахлоқии онҳо ва тарзҳои кишвардорӣ ба худ кашида аст. Мирзо Сироҷи Ҳаким ба тасвири батафсили таркиботи иҷтимоии кишварҳои Шарқу Ғарб ва муқоисаи ин тартибот бештар

диққат дода, аз фарҳанги кишварҳои Аврупо, ки дар Вена, Будапешт, Берлин, Париж ва Лондон дида буд, ба вачд омада, бо хайрату мафтунӣ қалам рондааст. Ободиву озодӣ ва тартиботи шаҳрҳои Аврупо, одоби муомилаи мардуми он ва ғайра дар назари Сирочӣ ғайри оддӣ ва боварнокарданӣ буд ва онро на бо назари бегонагӣ, балки бо хайрхоҳӣ тасвир карда, ҳар чи некӣ ва нишонаҳои одамияти баланд дида бошад, таъкидан ба тасвир овардааст. Вай аз таассуби динӣ дур аст. Муносибати ӯ ба он чи дар Аврупо дид, аз ақли солим, аз кӯшиши донишандӯзӣ ва дороиафзоии ботинӣ сарчашма гирифтааст, муносибати қадршиносонаи як марди фарҳангӣ ба тамаддуни баланд аст.

Бо чунин назаре нигаристан ба Ғарб ва Русия натанҳо ба Мирзо Сироч хос аст, балки бисёр маорифпарварони дигар низ аз ақибмондагӣ раҳой ёфтани Осиёи Миёнаро алоқаманд ба фарогирии фарҳанги пешқадами аврупоӣ медонистанд ва умед доштанд, ки фарҳанги аврупоӣ пеши чашми мардуми Осиёи Миёна як дунёи нави ҷолиб хоҳад кушод, фикру андешаи тоза, тасаввуроти наве дар бораи ин ки зиндагӣ ва ҷомеа чигуна бояд бошад, хоҳад овард. Аз ин рӯ барҷастатарин намояндагони адабиёти ҷадида Абдулқодири Шакурӣ, Маҳмудхоҷаи Беҳбудӣ, Муҳаммадсиддиқи Аҷзӣ, Абдурауфи Фитрат, Тошхоҷаи Асирӣ, Садриддин Айнӣ ва дигарон таблиғари маданияти Аврупо буданд. Баррасии диққаткоронаи воқеъияти рӯз ду самт дошт: аз як тараф воқеъияти иҷтимоии кишвари худ ва аз сӯи дигар кишварҳои Шарқу Ғарб, хусусан Русия ва Аврупоро таҳқиқ карданд. Ақидаҳои маорифпарварон дар асоси баррасии муқоисавии доманадори замони худ-баррасии низоми иҷтимоиву сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии гуногун, ҳатто хилофи якдигар ташаккул ёфта буд. Нахустин бор дар таърихи афкори фалсафии Осиёи Миёна таҷрибаи иҷтимоиву фарҳангии

Русия ва Ғарб бо ҷиддияти тамом ба доираи назар даромада, дар ташаккули ақидаҳо нақше гузошт. Густариши чашмаандоз, бартараф гардидани дарбастагии феодалӣ, ба чашми ибратҷӯӣ нигаристан ба мардуме, ки фарҳанги гуногун ва дину оини мухталиф доранд, боиси камолоти фалсафаи иҷтимоии маорифпарварон гардид.

Дигаре аз муҳимтарин хусусиятҳои маорифпарварии тоҷикӣ чи дар асри 19 ва чи дар ибтидои асри 20, ба хусус дар Бухоро ин буд, ки таҳқиқи пургустариш ва қиёсии воқеияти рӯз бо таҳқиқи таърих баробар идома дошт. Таърих аҳамияти махсус пайдо кард. Нахуст, Аҳмади Дониш, ба таърихи кишвар мурочиат намуд. Вай дар “Рисола” ном асараш гузаштаи наздик-таърихи сулолаи манғитияро бо амиқбинии таҳлилӣ ва саҳтгӯии танқидӣ аз назар гузаронид, он тарзи вилоятдориро, ки туркҳои манғитӣ рӯй кор оварданд, асосан ғайри қобили қабул донист ва тарзҳои навест. Аҳмади Дониш зарур донист, ки “низоми давлатҳои хориҷӣ дар ин давлат ҷорӣ шавад, яъне давлати салотини Мовароуннаҳр” ва ният дошт, ки “рисолае таълиф кунам, ки мураккаб бошад ба назми ўзбекӣ ва фарҳангӣ” [5,с.110] ва асаре бо номи “Рисолаи низомия” навишта, “низоми мураккаб ба русӣ ва ўзбекӣ” -ро баён намуд [7,с.83].

Дар эҷодиёти Аҳмади Дониш навъи дигари таърихият, дигар як ҷанбаи назари таърихӣ, ки онро биниши таърихии маънавий метавон номзад кард, ба ғоят борвар омад. Фарҳанги маънавии миллат ва таърихи он бештар аз ҳама мавриди андешаҳои ӯ қарор ёфта буд. Вай бо биниши таърихии густурда ва доманадоре масъалаҳои фарҳанги маънавию аз давраҳои аввали исломият то асри 19 аз назар гузаронида аст. Умдатарин ва муҳимтарин масъалаҳои бунёдии ислом, таърихи фалсафа, тасаввуф, фикҳ, калом, ахлоқ ва ғайра дар “Наводир-ул-вақоеъ” баррасӣ шудааст. Вай баъзан ба

ақидаҳои фалсафӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоиву сиёсии имом Ғаззолий, Алии Ҳамадонӣ, Насириддини Тӯсӣ, Ҳоҷа Аҳрор, Абдурахмони Ҷомӣ, Абдулқодири Бедил ва дигарон муфассалан таваққуф намуда, ҳамеша аз осори Хайём, Саъдӣ, Ҳофиз ва мутафаккирони дигаре иқтибос меорад. Ин ҳама таваҷҷуҳе, ки Аҳмади Дониш нисбат ба гузашта дорад, нишон медиҳад, ки ӯ фақат нисбат ба ақидаҳои баъзе андешапардозон, фақат нисбат ба чанде аз гароишу тамоюлотҳои фалсафӣ ва фарҳанги маънавии асрҳои пешин ҷамъан ва ба яклухтӣ мавриди мулоҳизаронии ӯ қарор ёфтааст. Ба назар мерасад, ки Дониш баъзе аз риштаҳои асосии рушди маънавии миллатро дар чандин аср саросар ба андеша гирифта ва мувофиқи дарҳости замони нав аз назар гузаронида, хулосаҳои умумӣ баровардан ва ҷамъбаст кардан меоҳад. Андешапардозҳои Аҳмади Дониш хусусияти ҷамъбандӣ доранд.

Маълум аст, ки Аҳмади Дониш дар асарҳои инкишофи иҷтимоии Бухорои замонашро хеле бо вусъат инъикос додааст ва инро муҳаққиқон ҳамаҷониба қайд кардаанд. Фитрат ҳам дар оғози қарни бист дар китоби “Мунозира” (1911) ва “Баёноти сайёҳи Ҳинд” (1912) муносибатҳои иҷтимоиву иқтисодиро амиқан таҳлил карда, вазъи саноати пешаварию касибӣ, кишоварзӣ, фарҳангро як-як нишон дод. Як фарқи маорифпарварони Бухоро аз ҷадидони Туркистон он аст, ки масъалаи давлатдорӣ ва низоми давлатиро низ аз ҷанд ҷиҳат мавриди баррасӣ қарор доданд. Бисёр масъалаҳои дигаре, метавон гуфт, ки ҳар чи ба ҳаёти онрӯзаи халқу кишвар дахл дошт, ҳама ба доираи диққати маорифпарварон даромада аст. Аз ин миён масъалае ҳаст, ки ба хусус диққати маорифпарварони Бухороро бештар аз ҳама ба худ кашида, ҳамаҷониба баррасӣ шудааст. Ин ҳам бошад, масъалаи маънавият аст. Масъалаи асосии эҷодиёти Аҳмади Дониш ва

Абдуррауфи Фитрат масъалаи ҳастии маънавии инсон ва ҷомеа мебошад. Аз ин сабаб аст, ки Аҳмади Дониш аз таърих бештар ба фарҳанги маънавӣ: асосҳои ислом, таърихи фалсафа, калом, ирфон, ахлоқ ва монанди инҳо, ба таълимоти Ғаззоли, Алии Ҷамадонӣ, Ҷомӣ, Бедил ва ғайра диққат дода буд. Назариёти фалсафию ахлоқи худӣ ӯ дар натиҷаи ҳамин баррасии роҳи чандинасра ва таҳлили тамоюлотӣ иҷтимоиву ахлоқии замони муосир ташаккул ёфтанд. Мақсад аз он ҷӯяндагиҳои Аҳмади Дониш ин буд, ки шахс ва ҷомеа ба худшиносӣ маънавӣ бирасанд ва “халқ бидонанд, ки барои чи омаданд ва бар чи буданд ва ҷи карданд” [5,с.284]. Мақсад, таъмини худогоҳии маънавии миллат буд.

Воқеан, дида ба ҳоли худ ва ҳоли ҷаҳон бояд кушод, то моҳияти ҳастӣ аён гардад. Тааммуқписандӣ ва амиқандешӣ дар мавриди огоҳӣ аз ҳоли худ ва дигарон касро ба сари худшиносӣ меорад ва роҳи ислоҳи кори худро намоянд месозад. Абдуррауфи Фитрат низ худогоҳии маънавию мақсади асосӣ медонист. Вай гуфтааст: “Ҳаёт амри маънавист... ва барои ин ки дар хусуси осори ҳаётияти Бани-Одам фикре пайдо кунем, бояд ба таърихи башарият муроҷиат намоем” [13,с.21]. Чанде пештар аз ин ӯ хонандагонро даъват карда буд, ки “ба таърихи аслофатон (пегузаштагонатон) рӯчуъ намоед” [2,с.19] ва ҳамоно таърихи рушди маънавии миллатро дар назар дошта, қариб дар ҳар асаре, хусусан дар “Раҳбари наҷот” (1915) таърих оварда, ба ҳалли муҳимтарин масъалаҳои ҷомеа пардохтааст.

Идеалҳои иҷтимоии равшангарони барҷастаи тоҷик аз ҳамин дарки амиқи бунёди маънавии ҳастии инсон ҳосил шуда буд. Онҳо ҷомеаи ояндаро низ аз ҳамин дидгоҳи маънавӣ меҳаҳанд ва меҳостанд, ки марҳилаи тозаии таърихи халқҳои Осиёи Миёна даврони пирузии маънавият бошад:

вазифаҳое, ки равшанфикрон дар пайи иҷрои он буданд ва чомеаро ба иҷрои он сафарбар кардан мехостанд, устувор намудани пояи маънавии зиндагонӣ буд. Бисёр мебинем, ки маорифпарварон дар навиштаҳои худ аз паст рафтани маънавият дар чомеа, аз ривоч ёфтани бемаънавиятӣ шикоят мекунанд. Ин аст, ки рӯ овардан ба таърих аз хоҳиши бозгаштан ба оғозгоҳи маънавий, расидан ба асли маънавии худ зарур омада буд, то ки давраи навини таърихи миллат аз аввал ҷои пое бар маънавияту ахлоқи асли дошта бошад. Ба назар мерасад, ки вазифаҳо, ки равшангарон пеши аҳли чомеа гузоштаанд, дар оғози қарни бист, мукамалтар аз ҳама дар севумин асари Абдуррауфи Фитрат рисолаи “Раҳбари наҷот” баён шудааст. Ин рисола гувоҳӣ медиҳад, ки Фитрат ба анъанаҳои чандинасраи ҳаёти маънавии миллат, ба бозчустҳои маънавии Аҳмади Дониш садақоте дошт ва он анъанаҳоро давом додан мехост.

Бухоро ба ҳайси маркази илму дини тоҷикон дар аввали асри XX майдони афкори маорифпарварон ва андешамандони ҷадиду қуҳанро васеъ намуда буд. Дар ин замон осори зиёди публисистӣ ва таърихӣ рӯи чопро дида, рӯзномаҳои даврӣ аз кишварҳои мухталифи Осиёи Марказӣ ворид мегардиданд. Яке аз ин асарҳои таърихӣ ва публисистӣ “Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро”-и устод Садриддин Айнӣ мебошад. Ин асар, аслан «Таърихи инқилоби фикрӣ ё таърихи усули савтия ва инқилоби фикрӣ дар Бухоро» ном дошта, Устод онро моҳи июни соли 1917 таълиф намуда, охирин саҳифаҳои китобро 7 феввали соли 1918 навишта будааст [1,с.212].

Устод С. Айнӣ дар китоби «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро», пеш аз ҳама, ба мубрамтарин масъалаи инсонӣ бедорӣ ва инқилоби фикрӣ ҷиддӣ ва муфассал тавачҷуҳ мекунад. Муаллиф дар он аз даҳлат варзидани

намояндагони аксар кишварҳои дуру наздик дар фазои иттилоотии Осиёи Марказӣ ёдовар шуда, бинобар авзои ҳамонвақта аз фаъолияти ашхоси мубаллиғ изҳори андеша намудааст: “Қозӣ Мир Бадриддини қозикалон ҳам яке аз хонандагони ҷаридаи “Тарҷимон” гардид. Дар ин миён ба воситаи сайёҳон ва пӯшта (почта) баъзе ҷаридаҳои Истамбул, Миср ва Ҳиндустон низ меомад. “Ҳаблудматин”-и мунташира дар Ҳиндустон ва “Парвариш”-и мунташира дар Миср ба Бухоро хеле шуюъ пайдо кард”[3,с.30].

С. Айнӣ дар қиёс бо Фитрат на танҳо беҳабарии аҳоли, балки аз фалаҷ гардидани ҳокимияти сиёсӣ бештар ҳарф зада, омилҳои асосии дар ҷаҳлу торикӣ ғўтавар шудани киштии бухориёно дар ноухдабароихо ҳукумати вақт дидааст. Тибқи маълумоти Садриддин Айнӣ, ки дар китоби худ бо номи “Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро” овардааст, бо ниқоби маориф ва тадриси наву муосир афроди ба Бухоро бегонаи тотор ва ба низоми сиёсии импературии Русия муҳолиф даст андар қор буданд ва ақидаҳои онҳо ғолибан таблиғи маорифи ҷавонтуркон маҳсуб меёфтааст: “Дар санаи 1325 ҳиҷрӣ дар Бухоро дар хонаи Низомуддин Собитии тотор ба изни қозӣ Мир Бадриддини қозикалон ба зерӣ идораи муаллим Абдурахмон Саъидии тотор мактаби усули савтия ба забони тоторӣ кушода шуд. Ҳамон сол дар ин мактаб маҳсусан талабаҳои тотор давомат карданд. Соли дигар маҳрум Исмоилбек Ғаспаронӣ дар аснои саёҳати Туркистон ба Бухоро ворид шуда, дар сарои Ойим аз бухороӣ ва аз тотор чанд нафар соҳибфикронро ҷамъ карда, дар боби кушодани як боб мактаби усули савтия тарғибу тавсия намуд”[3,с.34]. Гузашта аз ин, С. Айнӣ иқрор намудааст, ки дар таъсис ва роҳандозӣ намудани мактабҳои усули савтия аз усулу

дастурҳои таълимӣ бохабар набудааст ва ҳатто намедонистааст, ки дар Бухоро мактабҳои тоторӣ вучуд доштаанд, аммо дарк кардааст, ки инчунин усул дар таълим аз сарзамини Тотористон маншаъ мегирад: “Ҳамин қадар медонистем, ки маншаъ равиши таълими Тотористон аст, аммо аз будани мактаби тоторон дар Бухоро хабаре надоштем” [3,с.40].

Ҷувонбухориён ва ҷонибдорони макотиби усули ҷадид (ҷадидия аз ҳамин вожа бармеояд) бо дарназардошти таблиғ ва таҳияи мактабҳои усули савтия бо ҳукумати Аморати Бухоро бархурд дошта, ҳатто эҳсос намекарданд, ки барои аҳолии ин минтақа андешаҳои ғайрро таҳмил менамоянд. Бархурдҳои ақидавии ҷувонбухориён бо ҳокимони манғит ва султаталабони аҳд оқибат мавриди маҳкум қарор доштани фаъолтарин навоварони Бухоро дар даҳсолаҳои аввали садаи бист гардид. Гузашта аз ин, дар дохили навоварон ихтилофи фикрӣ густариш ёфта, сабаби ба фирқаҳо ҷудошавии онон шуд ва наҳзати ҷадидияро бо дарназардошти ҷангҳои мафкуравии намоёндагони соҳибнуфузаш чун С. Айнӣ, А. Фитрат ва Мирзо Сироч ба се фирқаи асосӣ ҷудо намудан мувофиқат менамояд. Ҳар се фирқаи зикргардида ба марказе майл намуда, ҳангоми баёни андеша ҳадафҳои марказҳоро низ ба инобат гирифтаанд. Мирзо Сироч дар китоби худ бо номи “Туҳафи аҳли Бухоро”, ки аз сафарҳои ба Аврупо намудаи муаллиф муҳтаво пазируфтааст, боз Бухороро бо шаҳрҳои қитъаи Аврупо қиёс намуда, омилҳои дар ҷаҳлу нодонӣ қарор доштани ҳаммеҳанони хешро кӯшидааст таҳқиқ намояд ва ҳангоми васф намудани урупоиён аз ҳолу аҳволи меҳан ва ҳамватанони худ бетафоввут набуда, ин эҳсосро чунин баён доштааст: “Ғарази банди сафарноманигорӣ аст, вале дар баъзе ҷой ихтиёр аз кафам хориҷ мешавад” [12,с.56].

Дар пайравии «Наводир-ул-вақоеъ» сафарномаи Возеҳ «Савонех-ул-масолик», дар ибтидои садаи ХХ «Тухафи аҳли Бухоро»-и Мирзо Сирочиддини Ҳаким, «Мунозира»-и Абдуррауфи Фитрат ҳамчун асари бадеию публицистӣ ва таърихию ёддошти офарида шудааст. Возеҳ хулосаи сафари худ ва пешрафти кишварҳои Шарқи мусулмонро дар асараш инъикос намуда, ба амал омадани низомияро дар давлат тақозо мекунад. Мирзо Сироч дар «Тухафи аҳли Бухоро» шароити зиндагонии кишварҳои гуногунро баён сохта, афсус аз он меҳӯрад, ки мардуми ғофили Осиё неъматҳои моддӣ ва маънавии кишвари худро ба бегона ройгон тақдим менамоянд. Идомаи ҳамин мавзӯ дар «Мунозира»-и А. Фитрат дида мешавад. А. Фитрат асари мазкурро дар асоси баҳси аҷнабие бо мударриси бухорӣ иншо намудааст, ки ғояи ҳамин асар дар боби «Дар ҳикояти ҳоҷӣ ва манофеи сафар ва хислати занон» дар «Наводир-ул-вақоеъ» дучор омадан мумкин аст. Бешубҳа, Дониш мактаби нави эҷодиро офарид, ки онро метавон идомаи анъанаҳои насрнависии адабиёти классикии форсу тоҷик маҳсуб намуд. Ба ҳамин тариқ, дар ибтидои асри ХХ дар байни адибони тоҷик як навъ назҳати миллӣ ва андешаҳои пешқадами миллӣ ба зухур омад, ки ба он пеш аз ҳама таъсири ҳаракати маорифпарварии тоҷик хеле калон буд. Дар ибтидои асри ХХ фаъолияти баъзе адибони пешқадами тоҷик басо вусъат ёфт. Ҳайрат, Саҳбо, Асирӣ, Айнӣ ва баъзе дигарон аз ҷумлаи он адибон буданд. Агар ин суханварон дар осори манзум афкори пешқадами хешро ба қалам оранд, С. Айнӣ ва А. Фитрат барин нависандагон дар насри хеш ин гуна андешаҳои миллиро ироа менамуданд. Дар осори ин адибон оҳангҳои иҷтимоӣ равшан ба назар мерасанд ва онҳо халқро ба маърифат даъват намуда, дар роҳи беҳбудии мардум ҷаҳд карданро сифати олии инсон

мешуморанд. С. Айнӣ ва ҳамсафони ӯ дар эҷодиёти худ хусусиятҳои мусбати маорифпарварии Аҳмади Донишро маҳфуз дошта, бо роҳи маърифат ба халқ хизмат мекарданд, аморатро зеро танқид мегирифтанд ва бо Россия алоқаи робита карданро ташвиқ менамуданд. Вале бояд қайд кунем, ки онҳо фаъолияти маорифпарварии худро бо вазифаю талаботи инқилоб, ки рӯз аз рӯз вусъат меёфт, мутобиқ карда натавонистанд, ба ҳамин сабаб, ақидаи онҳо ва умуман, фаъолияти онҳо ба андозае маҳдуд ва либералӣ буд. Зиёда аз ин баъзе аз ин адибон пайрави идеологияи ҷадидизм шуданд. Тадричан, адибони равшанфикр ва дилсофу поквичдон ба андозаи ривоҷи инқилоб боварӣ ҳосил карданд, ки ба кӯчаи ҷадидӣ даромада хато рафтаанд.

А. Фитрат бо мавзуи растагорӣ ва начот, ки дар даврони Эҳёи миллии Эрон, дар аҳди оли Сомон аҳамияти хосса пайдо карда, Фирдавсӣ, Ибни Сино, ва дигар баёнгарони афкори ғалсафӣ ва иҷтимоиву сиёсӣ гаштаву баргашта онро дахл кардаанд, ру овардааст. Чунонки дар асри 9-10 дар замони Сомониён масъалаи растагорӣ (раҳой ва начот)-и иҷтимоӣ аз муҳимтарин масъалаҳо буд, дар охири қарни 19 ва аввалҳои қарни 20 низ зарурати начот додани миллат, зарурати эҳёи милли, пеш омад, ва баъзе равшанфикрон онро эҳсос кардан гирифтанд. Масъалаи растагорӣ масъалаи асосии замон буд, ки дар он ҳар равшанфикре бо таври худ ба андеша рафт. Ҷадидон дар ин ҷӯяндагӣ гоҳ ба ҳам наздик меомаданд, ва гоҳе аз ҳам дур рафта, хилофи якдигар фикр меронданд. Вале ҳама ҷустуҷӯро ба сифати мардони фарҳангӣ ва маорифпарвару тараққиҳоҳ давом медоданд.

Дар хулоса метавон гуфт, ки ҷомеаи тоҷик пеш аз Инқилоби Октябри соли 1917 дар Осиёи Миёна гирифтори мушкilotи зиёде буд. Равшанфикрони тоҷик бо кишварҳои ҳамзабон ва ҳамфарҳанг (Эрон ва

Афғонистон) робитаи амиқ ва танготанг надоштанд. Бо кишвари Русия ба сабаби надониستاني забон ва маданияти ин қавм аз навоариҳои иҷтимоӣ ва илмии Урупо низ беҳабар буданд. Машҳуртарин равшанфикрони тоҷик аллома Аҳмади Дониш се маротиба ба Петербург сафар кард ва таассуроти ҷолибе аз ин сафар ба ӯ муяссар шуд. Вале аз нигоҳи равшанфикрӣ андешаи ҷолиб ва қобили қабуле ба ҷомеаи худ пешниҳод карда натавонист.

Устод Садриддин Айнӣ баъди Инқилоби Октябр огоҳонатар ва ҷасуронатар кори Аҳмади Донишро давом дод. Зимни таҳқиқотҳои таърихӣ, адабӣ ва фарҳангии худ миллати тоҷикро ба ҳудаш ва ба ҷаҳониён бисёр ба таври шоиста ва равшанфикрона шинос намуд. Дар ин марҳилаи таърихи халқи тоҷик маҳз ҳамин худшиносии равшанфикр ва расонидани огоҳиҳои таърихӣ ва миллий ба ҷомеа аз ҳама чизи муҳим ва мубрам буд, ки Устод С. Айнӣ ин корро хеле ҷолиб ва хирадмандона анҷом дод.

Баъди Устод С. Айнӣ зиёиёни тоҷик кори ӯро давом доданд. Ин зиёиён тарбиятгарони насли ҷавони ҷомеаи худ дар рӯҳияи сотсиалистӣ буданд. Дар Тоҷикистони советӣ нақши равшанфикронро зиёиёни советӣ мебозиданд. Зиёиён ба таври умумӣ: муаллимон, омузгорони мактабҳои ибтидоӣ, миёна, олий, табибон, хизматчиёни давлатӣ, муҳандисон ва ғайраҳо буданд, ки аз рӯи програмаи (барнома)-и мушаххаси давлатӣ фаъолият мекарданд. Хилофи ин барнома амал кардан барои онҳо мамнуъ буд ва ҷавобгарии маъмурий дошт. Онҳо аз ин сарҳадҳои аз ҷониби давлат муайяншуда берун намебаромаданд.

Дар Иттиҳоди Шуравӣ ба таври кулӣ равшанфикронро “инакомыслящий” (дигарандешон) меномиданд ва давлат

ошкоро барои онҳо имкони фаъолият намедод. Касоне ки ин қоидаҳои давлатиро риоя намекарданд, мавриди таъқиб ва ҳабсу бадрақа қарор мегирифтанд. Ин дигарандешон одатан дар қисмати урупоии СССР фаъолият мекарданд. Дар охирҳои асри XX муҳаққиқи рус бо номи Людмила Алексеева китобе таълиф намуд бо номи “Таърихи дигарандешӣ дар СССР: марҳалаи аввал”[4]. Дар ин китоб доир ба 184 дигарандеши шӯравӣ суҳан гуфтааст. Вале дар байни ин 184 нафар касе аз Осиёи Миёна ва ё дигарандеши мусулмон зикр нагардидааст. Ё бар ин назар аст, ки дар Осиёи Миёна дар давраи шӯравӣ ягон равшанфикре вучуд надоштааст. Мо ба ақидаи ин муаллиф мувофиқ нестем ва дар мақолаҳои дигар доир ба ин мавзӯ баҳс хоҳем кард.

АДАБИЁТ:

1. Айнӣ С. Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро.-Техрон.: 1381-2002.-212 с.
2. А. Фитрат. Мунозира.-Душанбе.:1992.-95с.
3. Айнӣ С. Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро.-Душанбе.: “Матбуот” Ҷ,14, 2005.-260 с.
4. Алексеева, Л. М. История инакомыслия в СССР //: новейший период,- 3-е изд., стер.- М.: Моск. Хельсинк. группа, 2012.-384 с.
5. Аҳмади Дониш. Наводир ул-вақоеъ, қ. 2. Душанбе.: 1989.-344с.
6. Аҳмади Дониш. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони Манғития. “Сарват”.-Душанбе.: 1992.-102с.
7. Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоеъ. китоби 1. Душанбе.: 1988.-287с.
8. Ҳаким Мирзо Сироч. Туҳафи аҳли Бухоро. -Душанбе.: “Адиб” 1992.-272 с.
9. А. Фитрат. Раҳбари начот. “Садои Шарқ”, 1992, № 7-8.
10. Муҳаммадҷон Шақурии Бухорӣ. Хуросон аст ин ҷо.-Душанбе.: 2009.-290с.
11. Н.Павлов. История Туркестана.-Ташкент.: 1910.-239с.

ЧЕҲРАҲО ДАР САФҲАҲО

Нозим НУРЗОДА

*ходими пешбари илмии МОРМОИ-и
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон*

ДАР ҚАЛАМРАВИ ФАРҲЕХТАГӢ

*(чанд мулоҳиза дар робита бо шахсияти арбоби сиёсату давлатӣ
Шукурҷон Зухуров)*

Ҳар кӣ дар арсаи сиёсӣ ва давлатӣ устуворона қадам бардошта, унвони бошарафи “арбоби сиёсату давлатӣ”-ро соҳиб гардида, бегаразона дар хидмати халқу миллат камари ҳиммат бармебандад, ҳамеша мавриди писанд ва эҳтироми мардумӣ қарор мегирад. Албатта, дар таърихи муосири сиёсату иҷтимоӣ ва маданияи миллии бо зиёд шахсиятҳои мисли устод Айнӣ, Бобоҷон Ғафуров, Мирзо Турсунзода, Абдулқодир Муҳиддин, Чинор Имом, Нусратулло Махсум, Шириншо Шотемур, Эмомалӣ Раҳмон ва амсоли инҳо дучор меоем, ки дар вазъу ҳолатҳои ҳассосу душвор ҷон бар каф дар сарғаи хатару таҳдидҳо қарор гирифта, дар роҳи озодию истиқлол ва раҳӣ аз мушкilotу мусибатҳо ҷоннисорию фидокорӣ карда, хидмати халқу миллатро адо намудаанд. Ин аст, ки мардум ба фарзандони содиқи худ ҳамеша арҷ гузоштаву мегузорад. Аммо ин нукта ҳам мусаллам аст, ки на ҳама муддаиёни арсаи сиёсату давлатӣ ва маданӣ аз уҳдаи тайи масиру мароҳили мушкилписанди хидматгузорӣ бурдборонаю фидокорона мебароянд. Ба ин маънӣ, танҳо ангуштшумор нафароне будаву ҳастанд, ки аз рӯи вичдон ва садоқату муҳаббати мардумӣ хидмат ба халқу миллату

меҳанро рисолати виҷдонию иҷтимоӣ ва сарафрозӣ доништа, дар ин раҳ умрфарсоӣ кардаву мекунад.

Дар феҳристи арбобони сиёсию давлатие, ки умре барои муваффақона анҷом додани рисолати сиёсию давлатӣ талоши фаровон кардаанд, Шукурҷон Зухуров қарор дорад. Дар зимн, Шукурҷон Зухуров аз се ду ҳиссаи умри хешро сарфи хидмати сиёсию давлатӣ карда, ба сабаби ташаббусоту ибтикороте, ки аснои анҷоми вазифаи хидматӣ дар умури сиёсию иҷтимоию ва иқтисодию фарҳангӣ анҷом додааст, миёни мардуми ҷумҳурӣ соҳибэҳтиром гардидааст.

Ростӣ, бо ин арбоби сиёсию давлатӣ ва шахсияти маданӣ аз наздик ошно нестам. Аммо дар бораи донишу маърифат ва фаросату диноят мунҳасир ба фарди ӯ аз забони мардуми маҳаллӣ ҳанӯз дар синни мактабӣ зиёд шунида будам. Гузашта аз ин, замони донишҷӯӣ ва фаъолияти минбаъдаи хирфаию эҷодӣ баъзе лаҳзоте иттифоқ афтада, ки аз ҳузури вай дар маърақаҳо ва нишасту маҳфилҳои сиёсию фарҳангӣ истифода намуда, аз суҳбатҳои ихтисосии самимию муфидаш баҳра бурдаам. Ин аст, ки дар ҳошияи зодрузи мавсуф (Шукурҷон Зухуров 16 апрели соли 1954 таваллуд шудаанд) матлабе иҷмоӣ омода кардам, ки он хусусияти ҷашнӣ дошта, маҳсули бардоштҳои фардии банда дар ростои шинохти ин симои сиёсию мадания миллӣ мебошаду бас. Ба чанд нукта дар ин замина таваҷҷуҳ мекунем:

Якум. Марҳилаи нахустини ошноии мо бо исми Шукурҷон Зухуров айёми талабагӣ дар муҳити мактабӣ иттифоқ афтад. Дақиқан, феввали соли 1987 ҳини мулоқоти хонандагони мактаби миёнаи умумии №4-и ноҳияи Панҷ бо як қатор фаъолони Хочагии ба номи Дзержинскийи ноҳия (ҳоло Шурои деҳоти Озодагон) аз исми Шукурҷон Зухуров минҳайси шахсияти бонуфузи маданӣ-маърифатии минтақа ном бурда шуд. Махсусан, муаллими собиқадори мактаб,

Аълочии маорифи халқи Иттиҳоди Шуравӣ шодравон Давлатёр Азизов дар бораи мавсуф суханҳои хубу ҷолибе гуфт ва мо-хонандагони вақти мактаб аз таърифу тавсифҳо нисбат ба ин шахсияти ҳанӯз он замон овозадори минтақа ғоибона ихлос пайдо кардем. Ногуфта намонад, ки муаллимони собиқадори вақт Давлатёр Азизов, Аҳтамшоҳ Авазов, Манзаршоҳ Сияров, Пайикшоҳ Одинаев, Сӯфӣ Сафаров (ки имрӯз миёни мо нестанд, ёдашон бахайр) дар мактаби миёнаи умумии №4 тайи ҷараёни дарсҳо ва ҳангоми чорабинию маҳфилҳо дар бисёр маврид Шукурҷон Зухуровро ба сифати беҳтарин хонандаи вақт ва ҳамчунин, овозадортарин кадрӣ минтақа мисол мезаданд ва мо-хонандагонро дар пайравӣ ба ӯ ташвиқу тарғиб менамуданд. Дар ин миён, устои фанни таърихи мактаби мо Давлатёр Азизов асноӣ дарс ва баъзан дар доираи маҳфилҳо аз аёми муҳассилӣ ва сатҳи донишу биниши Шукурҷон Зухур зиёд ҳарф мезад ва моро ташвиқ мекард, ки хубу аъло хонему мисли ин гуна шахсиятҳои варзидаи минтақай обрӯ ва нуфузи ноҳияро боло бубарем. Ба сухани равшантар, ин чехраи идорию маданӣ миёни насли мактабии давр ҳамчун улғу ва намунаи беҳтарини шахсияти сиёсию маданӣ то он дараҷа нуфузу эътибор дошт, ки мо-мактаббачагони вақт барои иттилооти зиёдтар касб кардан доир ба ин шахсияти номдори минтақа ба суроғи нафарони миёнсолу солманди деҳоту музофот мерафтем.

Гап дар ин буд, ки он замон ҷомеа нисбат ба ашхоси саршинос ва нуфузманди минтақай эҳтироми хосе дошт. Аз як тараф, аз минтақай дурдасти мо Шукурҷон Зухуров барин шахсияти матраҳ ва кадрӣ лоиқу сазовор тарбия ёфтанд ва, аз тарафи дигар, дар микёси ҷумҳурӣ мавқеъу мақоми шоиста пайдо кардани ӯ, воқеан, боиси сарфарозии мо буд. Ба ин тартиб, мо аз тариқи ҷомеаи мактабӣ ва нафарони саршиноси қишри омӯзгорӣ ноҳияи Панҷ, аз ҷумла ҳайати омӯзгорӣ

мактаби миёнаи умумии №4, ки Шукурҷон Зухуров он ҷо таҳсил карда буд, нимаи дувуми солҳои ҳаштодуми асри бист нисбат ба шахсияти матраҳи сиёсӣ маданӣ ва кадрӣ ҷавони ояндадори ватанӣ Шукурҷон Зухуров иттилоъи зарурӣ пайдо кардем.

Дуюм. Марҳилаи дувуми ошноии мо бо исми ин арбоби сиёсӣ мадания номӣ аз шиносӣ бо намоёндагони хонаводагӣ ва ҷомеаи табории ӯ оғоз шудааст. Банда феврале соли 1992 дар мактаби миёнаи умумии №25-и ноҳияи Панҷчанд моҳе муаллимӣ кардам. Мактаби мазкур дар деҳае воқеъ шудааст, ки хешу ақрабою ҳамтаборони Шукурҷон Зухуров сукунат доранд. Онҷо буд, ки бо ҳамтаборони мавсуф Содиқ Зухуров (бародари Шукурҷон Зухуров, ки ибтидои солҳои навадуми асри гузашта дар мактаби миёнаи умумии №25 ба сифати муовини директор фаъолият мекард), бобои Зухур (падари Шукурҷон Зухуров), бобои Маҳмуду ақои Амрулло (амакҳои Шукурҷон Зухуров) ва дигарон ошно шудам ва аз ин тариқ аз муҳити хонаводагӣ қабилӣ ва ҳавзаи тарбиятии ин чеҳраи сиёсӣ давлатӣ камобеш огоҳ гардидам.

Хушбахтона, охири солҳои навади асри гузашта – мавсими тобистонӣ бо тақозои заруратҳои иҷтимоӣ корӣ тасодуфан бо падари устод Шукурҷон Зухуров Бобои Зухур сари замини хоҷагии дастҷамъии деҳаи ҳамсоя дучор омада, шохиди суҳбати сарироҳие бо ҳузури эшон шудам. Дар суҳбат чанд кишоварзе ҳам ширкат дошт. Аҷиб ин аст, ки дар як суҳбати ба истилоҳ, сарироҳӣ бо ҳузури бобои Зухур, ки новобаста ба солмандӣ ва бознишастагӣ бардамона ва пурҳарорат суханронӣ мекард, зиёд чизҳоро омӯхтам. Аз ҷумла, аз он суҳбати сарироҳии Бобои Зухур тамаркузи мавзӯӣ; маҳорати суханварӣ; андешаронии мантиқӣ; таҳаммулпазирии фардӣ; хунари баҳсорӣ ва гӯш карда тавонистани мусоҳиб барин мушаххасоти ахлоқӣ эҷодиро, ки махсуси муҳиту ҳавзаҳои

илмию маданӣ мебошад, ёд гирифтам. Бобои Зухур бо ҷамъи мусоҳибон, ки аз табақаи кишоварзу барзгари минтақа таркиб ёфта буд, хеле ором, ботамкин, роҳат, мулоҳизакорона ва дар айни замон бо шӯру шавқ атрофи масъалаҳои таърихи гузаштаи миллӣ, сарнавишти халқи тоҷик дар мароҳили гуногуни таърихӣ ва шеваи давлатдориҳои бостонӣ сухан мекард ва таваҷҷуҳи шунавандагону ҳозиронро беихтиёр ҷалб менамуд. Он ҷо эҳсос кардаму дарёфтам, ки ҷаноби Шукурҷон Зухуров дар ҷӣ муҳити солими тарбиятие камол ёфтааст ва хислату сифатҳои ахлоқӣ-ҳувиятие назари оромтабиатӣ, хуштакаллумӣ, фасеҳбаёнӣ, ҳозирҷавобӣ, доноӣ, хирадмандӣ, одамшиносӣ, озодагӣ, озоdmанишӣ, сиёсатмадорӣ ва самимияти инсониро аз кӣ ва кадом хонаводае ба мерос гирифтааст. Дар воқеъ, Бобои Зухур як шахсияти воҳиди фарҳангӣ ба назар расид ва то имрӯз он суҳбати сарироҳиро ба ёд меовараму афсус меҳурам, ки дигарбора имкони мулоқот бо он солманди баруманди музофотиро пайдо накардам (ёдаш бахайр).

Сеюм. Мароҳили баъдии ошноии мо бо шахсияти Шукурҷон Зухуров ба солҳои духазору даҳум-ҳабдаҳум рост меояд, ки эшон вазифаи пурмасъули Раиси Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бар дӯш доштанд ва баъзан бо масъулияти давлатӣ, муқтазиёти хешутаборӣ ва иштирок дар маърақаҳои сиёсӣ фарҳангӣ ба ноҳияи Панҷ ташриф меоварданд. Дар яке аз чорабиниҳои фарҳангии музофотӣ, ки бо ҳузури намояндагони табақаҳои сиёсӣ маданияи минтақа охири моҳи март соли 2017 дар саҳни идораи Шурои деҳоти Озодагони ноҳия сурат гирифта, зиёда аз як соат идома ёфт, мо шоҳиди суҳбати ҷолиби Шукурҷон Зухуров гардидем. Онҷо буд, ки аз наздик бо ин чеҳраи сиёсати давлатдории миллӣ ошно шудам. Ҳарчанд ки устод Шукурҷон Зухуров кам фурсат доштанд ва зиёд сухан

накарданд, аммо тавонистанд, ки минхайси сиёсатмадори варзида сари масоили мубрами рӯз чиддӣ тамаркуз намуда, аз ҳозирону иштироқдорон даъват ба амал оварданд, ки аз тариқи фаъолнокию ибтикороти рӯзмарраи иҷтимоию маданӣ дар рушди давлатдории дунявӣ ва ҳифзи манофеи миллӣ саҳми муносиб бигузоранд. То он замон (27 март соли 2017) аз тариқи телевизион суҳанрониҳои Шукурҷон Зухуровро шунида, вале аз наздик тарзи гуфтору такаллуми ӯро ба мушоҳида нагирифта будам. Ин буд, ки дар доираи он мулоқот худ аз худ мушаххасоти ахлоқӣ, ҳувиятӣ, сиёсӣ ва маданияи ин сиёсатмадор, минҷумла: оромишу тамкини фардӣ; тарзи либоспӯшӣ; диди баланди эстетикӣ; тариқаи суҳбатгорӣ; шеваи такаллуми гуфтори зебои адабӣ; шинохту дарки воқеияти сиёсӣю ҳассосиятҳои замонӣ; эҳсоси набзи бозиҳои геополитикии минтақавию ҷаҳонӣ; фаҳмиши мантикии бархурдҳои тамаддунӣ; дидгоҳи миллӣ ва мавқеъгирии давлатӣ буруз карданд ва шахсияти матраҳи сиёсӣю маданӣ будани ӯро ба намоиш гузоштанд. Хеле роҳату зебо ва бо меҳру муҳаббат аз меҳану миллату давлат суҳан мекард ва ҳамагонро ба масири ватанпарастӣю меҳандӯстӣ даъват менамуд. Дар ҳар як вожа, таркиб, ибора ва ҷумлаи Шукурҷон Зухуров меҳанпарастӣ, миллатдӯстӣ ва инсонпарвариро мушоҳида кардан мумкин буд. Гузашта аз ин, ҳангоми мулоқот вежагиҳои сиришти-ҳувиятии ӯ монанди оромтабиатӣ, отифати фардӣ, соҳибмаърифатӣ, ҷозибай раҳбарӣ, таҷрибай сиёсӣ ва ҷаҳоншиносии Шукурҷон Зухуров, ки симои як шахсияти фарҳеҷтаи миллӣ-ватаниро ба намоиш мегузоранд, тавачҷуҳи ҳозиринро ба худ ҷалб менамуд ва ҳамин тур, соате аз ҳузури ин марди сиёсӣю маданӣ хуб лаззат бурдем. Баъди он мулоқот ҳисси ифтихори мо аз вучуди ҷунин чеҳраи матраҳи сиёсии ҷумҳурӣ, ки таҳти раҳбарии Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон солҳо дар хидмати давлатӣ буда, даҳ

сол (2010-2020) ҳокимияти қонунгузори мамлакатро мудирият кардааст, боло гирифт ва аз будани чунин нафари саршиноси сиёсию фарҳангӣ дар қаламрави ҷумҳури ифтихор кардем.

Ҷаҳорум. Хулоса, шахсияти Шукурҷон Зухуровро, ки чандбуъдӣ аст, метавон аз чанд зовияву самт баррасӣ кард: аз зовияи як мутахассиси комёби соҳаи заминсозӣ ва муҳандисӣ; аз зовияи арбоби муваффақи сиёсиву давлатӣ; аз самти як намояндаи номдори қишри маданӣ ва билохира аз зовияи як намояндаи сазовори миллӣ. Дар ҳар самту ҷабҳае Шукурҷон Зухуров муваффақ будааст. Мавсуф бо таъя ба донишу маърифат ва фаросату диroyати хеш пас аз хатми мактаби миёнаи умумии №4-и ноҳияи Панҷ ба Донишгоҳи муҳандисӣ - заминсозии шаҳри Маскав дохил шуда, онро бо ихтисоси муҳандис-заминсоз бомуваффақият ба итмом мерасонад. Ҷаҳду талошҳои шабонарӯзӣ ва маҳоратҳои инфиродӣ тадриҷан ба як шахсияти саршиноси идорӣ, сиёсӣ, мафкуравӣ ва маданияи давр табдиллаш медиҳанд. Ба зиндагинома-биографияи иҷмолии Шукурҷон Зухуров тавачҷуҳ мекунем: номбурда 16 апрели соли 1954 дар ноҳияи Панҷи вилояти Хатлон таваллуд шудааст. Академияи идоракунии Федератсияи Россия ва Донишгоҳи муҳандисӣ - заминсозии шаҳри Москва бо ихтисоси муҳандиси заминсоз хатм намудааст. Дар вазифаҳои муҳандис - заминсози ноҳияи Ҷамадонии вилояти Хатлон, сардори шубаи истифодаи замин ва заминсозии Кумитаи иҷроияи Шурои депутатҳои собиқ вилояти Қурғонтеппа, бозрас-инструктор, мудирӣ шуба ва котиби Кумитаи Марказии комсомоли Тоҷикистон, раиси Кумитаи иҷроияи Шурои депутатҳои халқӣ ноҳияи Комсомолобод (ҳоло Нуробод), раиси Кумитаи давлатии меҳнат ва омода намудани кадрҳои коргарии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мудирӣ шубаи шӯғл ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии

Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, раиси ноҳияи Панҷи вилояти Хатлон, муовини Роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазири меҳнат ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Раиси Шурои Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият намудааст.

Панҷум. Замони ҷанги шахравандӣ ва ҳассосиятҳои замони Шукурҷон Зухуров ҳампахлу бо раҳбарияти олии давлату Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти сарвари Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими раванди сулҳу оштии миллӣ саҳм гузоштааст. Бо таваҷҷуҳ ба ин, Шукурҷон Зухуров аз оғоз то охири гуфтушунидҳои сулҳи байни тоҷикон иштирок намуда, дар ду давраи аввал (Москва, Техрон) раиси ҳайати ҳукумати ва дар давраҳои дигар муовини аввали раиси ин ҳайат будааст. Аз соли 1997 то соли 2000 бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вазифаи раиси Зеркомиссияи муҳоҷирони Комиссияи оштии миллӣ фаъолият кардааст. Ӯ дар як вақт, аз соли 1998 то соли 2000 вазифаи раиси Маркази ҳамоҳангсозии лоиҳаҳои барқарорсозии баъдичангро иҷро намудааст.

Шашум. Шукурҷон Зухуров дар рушди умури парламенти саҳми муносиб гузошта, ҳангоми ифои вазифа дар симати вакили Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъвати якум (1995 - 2000), дар тарҳ, таҳия ва баррасии лоиҳаҳои қавонину барнома ва стратегияҳои давлатӣ фаъолона ширкат варзидааст. Ӯ 28 феввали соли 2010 аз ҳавзаи интихоботии Рашт, № 12 вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъвати чорум ва 16 марти соли 2010 дар ҷаласаи якуми иҷлосияи якуми Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъвати чорум Раиси Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии

Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Раиси Шурои Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб гардидааст (2010-2020). Ҳамчунин, дар ин давра вазифаи Президенти гурӯҳи миллии парламенти Тоҷикистон дар Иттиҳоди Байнипарламенти ҷаҳон низ иҷро кардааст.

Ҳафтум. Ҷомеа ба шахсиятҳои фарҳефтае мисли Шукурҷон Зухур ҳамеша ниёз доштаву дорад. Чун вожаи “фарҳефта” (соҳибмаърифат, донишманд, шахсияти фарҳангию маданӣ)-ро дар нисбати шахсияти Шукурҷон Зухур истифода кардем, мебоҷад ба шарҳи иҷмолии он пардохт. Ин вожаи калидӣ ва мафҳуми зебои форсии тоҷикӣ ба шахсиятҳои тааллуқ мегирад, ки ба лиҳози фикрӣ, сиёсӣ, маданӣ ва инсонӣ бартару болотар аз дигаронанд, аммо ҳеҷ гоҳ худро болотару бартар намеҳисобанд. Донишманди иронӣ Куруши Ирфонӣ дар заминаи шарҳу тафсири мафҳуми мазкур (фарҳефта) бар ин ақида аст: фарҳефта касест, ки бо истифода аз усул ва шеваҳои истидлол, гуфтугӯ, муқолима, баҳсу мунозира, нақду интиқод инсонҳои дигарро барои ҳамкорӣ даъват мекунад (ниг.: Ирфонӣ, Куруш. Равоншиносии иҷтимоии истибдодзадагӣ (Пажӯҳиши равоншинохтӣ бар ҷустии нофарҳефтагии иҷтимоӣ). -Лос Анҷелос: Интишороти Анҷумани забон ва фарҳанги иронӣ, 1389 (2011). С.19). Ба ин маъно, фарҳефтагӣ аслу асоси шукуфойӣ, пешравӣ, рушду тараққӣ ва рифоҳу ободии инсон ва дар маҷмӯъ, ҷомеа аст, чаро ки инсонӣ фарҳефта бо истифода аз усул ва равишҳои суҳбату муқолимоти созанда, нақду баррасиҳои ихтисосӣ, баҳсу мунозироти муътадили илмию эҷодӣ ва талошу ибтикороти инсонӣ гурӯҳҳои дигарро ба ҳамкорӣ даъват мекунад ва дар ин миён аз қудрати фикрӣ ва андӯхтаҳои илмию фарҳангии онон истифода мебарад.

Ба назари мо, мафҳум-истилоҳи тавсифию ситоишии “фарҳефта” (соҳибмаърифатӣ, донишмандӣ, сатҳи баланди

маданӣ), ки чанд соли ахир дар сатҳи тақаллумӣ ва муҳити гуфторию катбӣ зиёд истеъмол мешавад, ба шахсияти Шукурҷон Зухуров ҳамхонӣ дорад, чаро ки мавсуф тайи фаъолияти иҷтимоӣ, идорӣ, маъмурӣ, раҳбарӣ, сиёсӣ ва маданӣ ҳаргиз нафареро пойинтар аз худ надонида, баръакс, барои ба вучуд овардани шароити мусоиди ҳамкорию ҳамшарикӣ, муқолимаю тафохум ва дӯстию ҳамбастагӣ талош варзида, то имрӯз дар ин ҷода ҳадафмандона ва фаъолона ҳаракат мекунад.

Аз фурсати муносиб истифода бурда, зодрӯзи як тан аз фарҳефтагони ватанӣ -- Шукурҷон Зухуровро шодбош гуфта, барояш сиҳатӣ, тандурустӣ, хушҳолӣ, болидахотирӣ ва осоиши рӯзгорро таманно мекунем. Воқеан:

*Васфи ту кунад ҳарфу забону сухани мо,
Номи ту бувад зеби ҳазор анҷумани мо.
Фаҳрам ба яқин дар ҳама ҷо з-он, ки ту ҳастӣ
Аз ҷумлаи фарҳефтагони Ватани мо!*

НАҚД ВА ТАҚРИЗ

С. ЯТИМОВ

*узви вобастаи Академияи миллии
илмҳои Тоҷикистон, профессор*

**БОЗЁФТ ВА ТАДҚИҚОТИ АРХЕОЛОГӢ - ШАКЛИ
ИНЪИКОСИ ВОҶЕИЯТИ ТАЪРИХӢ**

*(Т.Г.Филимонова, Х.Ю. Муҳиддинов, Х. Фаффоров “Ёдгориҳои
бостониي Фархорзамин”. Душанбе, 2023)*

Яке аз муҳимтарин омилҳои худшиносии миллӣ донишмандони таърихи Ватан мебошад. Дар ин самт, воситаи асосӣ - таҳқиқи воқеияти таърихи миллат, тафсир ва муътақидгардонӣ тавассути натиҷаҳои муътамаду собитнамудаи аҳли зиё - олимон ва донишмандон ба ҳисоб меравад. “Донишҳои воқеӣ барои фаъолияти амалӣ зарур мебошанд. Баъдан, кӯшиши донишмандон аз сифатҳои мансуб ба инсон, ҳамчун мавҷудоти соҳибшуур ва мақсаднок амалкунанда. Маҳз барои ҳамин дар ҳама давраҳои тараққиёти ҷомеа, фаъолияти одамизод барои дарк намудан ва аз худ кардани донишҳо дар бораи табиат ва ҷамъият вучуд дошт” (Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования. –М.: “Наука”. 2003. –С. 23).

Барои ташаккул додани тафаккури ҷомеа илми таърих мавқеи калидӣ дорад. Ҳамчун қисмате аз донишҳои гуманитарӣ ин илм аҳамияти бузурги амалӣ касб кардааст. Он ба воситаи методҳои гуногуни илмӣ-назариявӣ ва далелҳои ҷиҳати донишмандони ҳақиқати табиат, ҷамъият ва тафаккур вазифаҳои дар наздаш гузошташударо амалӣ месозад.

Маълум аст, ки дар ҷараёни тадқиқ ва муайян кардани ҳақиқати воқеъ чанд ҷузъиёте нақши калидӣ доранд: субъект, объект ва методи омӯзиш. Дуруст ва бо мақсадҳои муайянгашта мувофиқ кунонидани онҳо замонати муваффақияти тадқиқот мебошад.

Археология аз муҳимтарин воситаҳои донишҷӯи ҳақиқати воқеъ аст. Мутафаккири бузурги асри XIX-и Аврупо таъкид кардааст: **“На танҳо натиҷаи тадқиқот, балки роҳе, ки ба ҳамин мақсад истифода мешавад, бояд ҳақиқӣ бошад. Тадқиқоти ҳақиқат худ бояд ҳақиқӣ бошад”** (Лихтенштейн Е.С. Слово о науке. –М.: 1978. –С.155). Илмҳои воқеъ - материалии бостоншиносӣ, ки археология аз ҷумлаи онҳост, таъминкунандаи ҳамин талаботи илмӣ ба ҳисоб меравад.

Маҳз ҳамин илм гузаштара дар асоси маводи аслии омӯхта, назария ва фарзияҳои таърихи бо далелҳои моддӣ исбот менамояд.

Ҳамин тариқ, тадқиқоти археологӣ аз пайдо кардани аввалин асбобҳои сангӣ дар мавзеи Ломеквии Африқои Шарқӣ, ки таърихи зиёда аз се миллионсола дорад, оғоз ёфта, то замони мо мерасад.

Археология ва палеонтология аз он ҷиҳат илмҳои муҳим ҳастанд, ки сарнавишти мардумони мавзеҳои гуногуни Осиёи Марказӣ, аз ҷумла, тоҷиконро, ки дар замонҳои пешин шароити сангини рӯзгузаронӣ, аз ҷумла, мушкилоти хату савод доштанд, рӯшан месозанд. Ба бисёре аз муаммоҳои таърихӣ ҷавоб меғоянд.

Мусаллам аст, ки хат собиқаи беш аз 5000 сола дорад. Аммо дастрасӣ ба он, ки метавонист муҳимтарин сарчашмаи таҳқиқ бошад, на ба ҳар қавму миллат ва табақаҳои иҷтимоӣ ба пуррагӣ муяссар мегардид.

Аз ин лиҳоз, тадқиқоти **“Ёдгориҳои бостонии Фархорзамин”**, ки аз ҷониби олимони таърихшинос ва

археологҳо Т.Г. Филимонова, Х.Ю. Муҳиддинов ва Ҳ. Гаффоров анҷом ёфта, дар шакли асар пешкаши хонандагон шудааст, ҷолиби тавачҷуҳи махсуси назариявӣ ва илмӣ мебошад.

Китоби мазкур аз ду боб (I. Бахши муқаддимавӣ, II. Феҳристи ёдгориҳои таърихӣ ва археологӣ) ва замимаҳое иборат аст, ки мазмун, мундариҷа, сарчашмаҳои илмӣ, таърихӣ, археологӣ асарро дар бар мегиранд ва тафсир менамоянд.

Барои ворид шудани хонанда ба муҳтавои масъала, ҳосил кардани тасаввурот дар бораи ҳудуд, мавқеи ҷуғрофӣ, ҷойгоҳи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии ноҳияи Фархор, муаллифон кӯшиш кардаанд, ки маълумотномаи муҳтасар дар доираи мавзӯоти зикргардида пешниҳод намоянд (Саҳ. 7-12). Таърихи омӯзиши бозёфтҳои археологиро низ тавзеҳ диҳанд. Дар он заҳматҳои сайёҳон, олимони маъруф ва муҳаққиқони давраҳои гуногуни ин минтақа ёдоварӣ ва заҳмати илмии онҳо доир ба муҳтавои масъала арзёбӣ шудаанд (Саҳ. 13-32).

Таҳлили навиштаҳои Д. Логофет, В.А. Ранов, Б.А. Литвинский, Х.Ю. Муҳиддинов, Л.Т. Пянков, К. Канич, М. Тойфур, Н.Н. Гурина, Э.А. Юркевич, Т.И. Зеймал ва дигарон аз нигоҳи илмӣ, ҳамчун маҳзани сарчашмашиносӣ ва манбаомӯзӣ, аҳамияти назарию амалии китобро тақвият баҳшида, муҳиммияти тадқиқи археологӣ таърихи минтақаро таъкид менамоянд.

Дар таҳлили ин қисмати китоб ишораи мантиқӣ бар он аст, ки омӯзиши ҳаматарафаи масъалаҳои археологӣ макони ниёкон дар қаламрави мазкур, на танҳо барои донишмандони таърих, рад кардани ҳама гуна таҳриф ва тасаввуроти ғайриилмӣ, балки барои тафсири дурусти таҳаввулоти замон ва ҷанбаҳои тамаддунии масъала арзишманд аст.

Дараҷа ва қиматнокии инсон ҳамчун мавҷуди соҳибшуур, дар **“ҳаракати бузурги гузаштан аз дарк намудан, эҳсос**

кардан ба дараҷаи андеша кардан, соҳибмуҳокима будан” мебошад. Ин мантиқ фарогири таҳлили кашфиёт, бозёфт ва маводи дастрасгардидаи муаллифони китоб ба шумор меравад.

Тавре маълум аст, соли 1836 сарпарасти Осорхонаи миллии шаҳри Копенгаген К. Томсон бо муқаррароти “системаи се аср” баромад карда, назариёти худро “асри сангин”, “асри биринҷӣ” ва “асри оҳанӣ” ном бурд. Минбаъд ин тасниф дар тӯли таърихи илмҳои археология ва палеонтология, ҳамчун давраҳои аслии муайнкунондаи таҳаввулоти ҳаёти одамизод ба таври васеъ қабул гардид.

Тафсир ва устухонбандии муҳтавои асар ба ҳамин усули классикӣ шакл гирифтааст. Он вобаста ба тавони мардумони маҳал дар сохтани воситаҳои истеҳсолот ва маводи мавриди истифода қароргирифта, тақсимбандӣ шудааст.

Вобаста ба маълумоти дастрасгардида, дараҷаи тараққиёти шаҳрсозӣ, маҳалҳои сукунати аҳоли ҳамчун сарчашмаи омӯзиш, арзёбӣ ва хулосабарорӣ интиҳоб шудаанд.

Барои мисол, бо пайдо кардани бозёфтҳои моддӣ, аз қабилӣ зерсутунҳо, сутунҳои боҳашамат, тахтасангҳои коркардшудаи ороишӣ, доираҳои сангини бо гаҷ ороишёфта олимон ба хулоса омаданд, ки дар мавзеи ҳозираи Куҳандиёр шаҳри бузурге қомат афрохта будааст ва дар маркази он қасри муҳташам вучуд доштааст (Саҳ. 16).

Ҳамчунон, дар ноҳияи Фархор аз аҳди қадим бозёфтҳои нодир дар шакли гулдӯзӣ дар матои пахтагин дастрас гардидаанд. Омӯзиши он нишон медиҳад, ки чунин санъат дар замони тоисломӣ арзи ҳастӣ кардааст. Он аз салиқаи баланди санъати наққошӣ, тавони бо зарҳал инъикос кардани таҳаюлотии бадеии сокинони маҳаллии давр шаҳодат медиҳад. Муҳаққиқон онро ба асри биринҷӣ нисбат додаанд.

Тахмину фарзияҳои олимони тоҷик тавассути озмоишҳои лаборатории бозёфтҳо дар шаҳри Москва, тасдиқ шудаанд (Саҳ. 17). Чунин тарзи исбот кардани бозёфтҳои археологӣ намунаи дақиқкорӣ, масъулиятшиносӣ ва эътимоднокии илмии муҳаққиқон нисбат ба таърихи воқеии ниёкон мебошад.

Ҳафриёт дар деҳаи Арчаи ноҳияи Фархор нишонгари он аст, ки дар ин мавзеъ корхонаҳои заргарӣ фаъолият мекардаанд (Саҳ. 18). Қолабҳои аз нефрит сохташуда, ҳамчунон, дастпонаҳои нуқрагини ёфтгардида, далели ин гуфтаҳост.

Умумияти маданӣ ва алоқамандии мардуми Фархорзамин бо сокинони мавзеи таърихии Саразм чандин бозёфтҳо, аз қабилӣ гараданбандҳо, муҳраҳо ва зарфҳои махсуси сафолӣ, ки аз лиҳози шакл, салиқа ва мундариҷаи тасвирҳо якхела ё ба ҳам наздиканд, тасдиқ кардаанд (Саҳ. 24).

Маҳз аз бозёфтҳои археологӣ олимони ба натиҷа расидаанд, ки мавзеи Фархор ҳам, аз тохтутози аҷнабиён эмин намондааст.

Ин қаламрав аз лиҳози мавқеи стратегии ҷуғрофӣ, релеф, иқлим, олами бойи набототу ҳайвонот, заминҳои васеи қорам, худкифоии об, чарогоҳҳо, бандар ва гузаргоҳи дарёӣ, ҳама вақт таваҷҷуҳи миллат ва қавму қабилаҳои бегонаро ба худ ҷалб менамудааст.

Ҳафриёти археологӣ (*дарёфти маводи чакан, дигар намудҳои либоси миллии тоҷикӣ ва асбобҳои рӯзгор*), таҳлилҳои антропологи ва семантикии топонимикаи маҳал (Фархор, Сомончӣ, Арча, Аловидин (*бидуни шаддаи ҳарфи “д”, истифодаи бандаки изофӣ “и” барои ташкили ибораи тафсири*)), Шӯркӯд, Золи Зар, Сурхоб, Осмонтеппа, Шаҳртеппа) баръало нишон медиҳанд, ки мардуми қадимаи маҳалии минтақаи Фархор, асосан, тоҷикон будаанд. Онҳо нисбат ба аҷнабиёни ғосиб бо

кулли имконот, ҳама сар ба сар бар ивази ҷони худ мубориза бурда, бару бум, зану фарзанд ва пайвандони хешро ҳифз кардаанд.

Оромгоҳҳои умумие, ки ҷавонмардон (*мавзеъҳои Золи Зар, Шахртена*) аз захми асбобҳои нӯгтез ба ҳалокат расидаанд, тасдиқи чунин гуфтаҳоианд.

Устувори топонимикаи минтақа низ ҳамин далелро қувват мебахшад.

Ҳафриёт дар макони номбурда ҳаққоқиҳои махсусро ошкор кардааст.

Дар маъдани тилло инъикос кардани намунаҳои ҷанговарони мусаллаҳ бо азму иродаи қавӣ, дасту бозуи мустаҳкам ва савораи аспҳои қавипайкар ба муҳофизони асили марзу буми қаламрави мамлакат ишора мекунад.

Ҳангоми ҳафриёт ашӯҳое низ пайдо карда шудаанд, ки аз маданияти Юнону Бохтари то истилои араб шаҳодат медиҳанд.

Нуқтаи ҷолиби тавачҷуҳ вобаста ба тағйири ҳокимон ва соҳти давлатдорӣ, таҳаввулоти худоҳо ва парастиишҳо бо далелҳо нишон дода шудаанд. Муҳаққиқон чунин тағйирёбиро, барҳақ, “маданияти экспансӣ” ном мебаранд (Саҳ. 26).

Олимон ба хулоса омадаанд, ки шакл ва усули меъмории Куҳандиёри қадим ва дигар мавзеоти бузурги аҳолинишин дар атиқа “эллинизми қадимиरो дар худ таҷассум мекунад” (Саҳ.27).

Бозёфти муҷассамаҳои занона, ки дар шакли олиҳа тасвир шудаанд, аз манзалати шоистаи зан дар замони Бохтариҳо шаҳодат медиҳанд. Онҳоро муаррихон аз ҷумлаи иконографияи замон номбурд кардаанд (Саҳ. 29). Чунин хулоса ба топонимикаи минтақа созгор меояд.

Дастовардҳои зиёди мавзеи Фархорро олимони ба замони Кӯшонӣ мансуб медонанд. Ҳамчун далели дараҷаи ба замони худ мувофиқ будани тараққиёти илму маърифат тавсиф менамоянд.

Таҳаввулот баъзе топонимикаи Хатлонзамин, аз ҷумла, минтақаи Фархорро муаллифони китоб дар вобастагӣ ба дигаргуниҳои раванди таърихӣ ва забткориҳои замони Қарахониёну Салҷуқиён мансубият додаанд (Саҳ. 31), ки ҳулосаи мантиқӣ аст.

Ҳамзамон, ба ақидаи муҳаққиқон, номи Фархор, ба макони бутҳо будани мавзеи номбурда ишора мекунад. Ин фарзия бо назардошти бозёфтҳои қадимии ин диёр тақвият дода мешавад.

Воқеан, хотирнишон бояд қайд кард, ки дар мавриди истилоҳи “Фархор” тафсириҳо, ба тарзи анъанавӣ, асосан дар ҳамин пояанд. Тафсилоти он қисман дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” (нашриёти “Советская энциклопедия”. Москва. 1969) оварда шудааст:

“Фархор”:

1) Шаҳре дар Мовароуннаҳр, ки дар замони пеш бо бутхонаҳояш машҳур будааст:

Ҳамчу Фархор аст маҷлис, то ки ӯ дар маҷлис аст,
Ҳамчу Қашмир аст барзан, то ки ӯ дар барзан аст.

Муизӣ

2) Бутхона

Бути ман ҷонвар омад, шаманаш бедилу ҷон,
Манам ӯро шаману хонаи ман фархор аст.

Абулмасали Бухорӣ

3) Фархордес – фархормонанд; маҷ. бисёр ороста ва зебо.

Дар он орзугоҳи фархордес,
Накард орзу бо муомил мукес.

(ҳамон ҷо саҳ.19. Мукес – баҳс, нофорам, нохушоянд – С.Я.).

Чун топонимика бо археология, палеонтология, антропология, этимология ва дигар илмҳои марбути ин соҳаҳо алоқамандии ногустанӣ дорад, илова карданӣ ҳастем, ки вожаи “фархор”, ба назари мо, танҳо ифодакунандаи бутхона, макони бутҳо нест. Маънии ин истилоҳ мебояд васеътар аз он бошад. Инчониб муътақид аст, ки истилоҳи “фархор” то ҷойгоҳи зиёди бутҳо шудани ин мавзеъ арзи ҳастӣ кардааст. Ва муаллиф ё муаллифони истилоҳи машҳур нафарони доништа ва соҳибандеша будаанд. Ба фарзияи мо, калима аз ду реша иборат аст: фар (р) – 1) нур, дурахш, рахшандагӣ. 2) Зебой, ҳусн, барозандагӣ. 3) шаън, шавкат... тавоноӣ ҳашамат (Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. –Д.: 2010. -С. 397). Маънии асли дар нуқтаи аввали истилоҳ маҳфуз аст. Ва 2-юм хор. Ба маънои хуршед. Яъне маконе, ки ватани нур, хуршед, рахшандагӣ гармӣ аст, чуноне ки ин қисмат дар номҳои Хоруғ, Хоразм, Тахор ва баъзе топонимҳои дигар омадааст. Воқеан, Фархор макони офтоб, нурҳои рахшанда, равшани ва дилгармӣ аст.

Маълум аст, ки ханӯз аз аҳди қадим то давраи таърихи навтарин, Фархор вобаста ба минтақаи дурдаст ва нисбатан дастнорас будан, ҳамчун макони паноҳгоҳ ва сукунати бисёре аз қавму қабилаҳои дигар, аз ҷумла, мардуми туркзабон низ будааст.

Тавре хотиррасон гардид, истилоҳи “фархор” аз забони қадимаи паҳлавӣ гирифта шуда, бидуни шак, вожаи сирф тоҷикӣ аст. Он бо маънои тафсири маъмулӣ ва эътирофшудааш ба мантиқи идеологияи дини ислом мувофиқат намекард. Аммо қавме, ҳукмрони сиёсӣ натавонистааст, ки ба номи ин мавзеъ тағйир ворид созад. Истилоҳи мазкур дар замони Шӯравӣ ҳам эътироф, эҳтиром ва ниғаҳдорӣ шудааст. Албатта, дар ин маврид сухан дар

бораи сифатҳои семантикӣ, ҳамчунон, маъниҳои асли ва кӯчидаи мафҳум меравад.

Дар китоби “Ёдгориҳои бостони Фархорзамин” ҳам, сайри таърихии калима аз дидгоҳи муаллифон оварда шудааст.

Бозёфти асбобҳои ороишӣ ва маишии аз металлҳои қиматбаҳо сохташуда, на танҳо дар бораи тавони коркарди канданиҳои фойданок, балки аз санъати баланди тавассути филизоти гуногун тасвир кардани одамизод, ҳолати руҳиву равонии ӯ, ҳайвонот ва муҳити атроф шаҳодат медиҳад (Саҳ. 53).

Муҳаққиқон Х. Муҳиддинов (соли 1964), Е.А. Юркевич (соли 1962), В.А. Ранов (соли 1964) дар макони Мор, ки таърихи 6-5 ҳазор соли пеш аз милодро дар бар мегирад, бозёфтҳои кашф кардаанд, ки аз ҳаёти пурсамари заҳматкаши меҳнатқарин ва бофарҳанги ниёкони мо дар водии Сурхоб ва соҳилҳои дарёи Ому шаҳодат медиҳанд (Саҳ. 95). Шумораи чунин бозёфтҳо ба якуним ҳазор адад мерасад.

Ҳафриёти муаррихон дар мавзеи Кокули ноҳияи Фархор, ки тақрибан 6 ҳазор гектар замини қорами обиро дар бар мегирад, гувоҳӣ медиҳад, ки ин мулк дар асрҳои пеш аз мелод ҳам ободу хуррам будааст. Муҳаққиқон дар ин мавзеъ асбобу олотҳои гуногуни коркарди кишоварзӣ ва хоҷагидориро пайдо кардаанд. Далели ҷолиби тавачҷуҳ он аст, ки ҳазорҳо сол қабл дар мавзеи Кокул, айнан мисли имрӯз, дар рӯ ба рӯи шаҳри машҳури қадима ва акнун харобгаштаи Ойхонум (Афғонистон), аз самти Тоҷикистон гузаргоҳ ва бандари обӣ фаъол будааст. Барои ҳифзи сарҳадот қалъа – истехкоми қавӣ бунёд ва истифода шудааст (Саҳ. 89).

Агар аз рӯи принсипи таърихӣ нигоҳ кунем, дар ҳоли ҳозир ҳам, дар ин мавзеъ чандин дидбонгоҳҳои сарҳадии мо ҳамчун қалъаҳои мустаҳкамӯ побарҷо арзи ҳастӣ мекунанд.

Воқеияти имрӯза фарзияҳои таърихию қувват медиҳад.

Муаллифони китоб барои таъмини айният, мушаххасгардонии далел ва фарзияҳо ҳафриёт ва макони бозёфтҳои қадимаро ба тақсимои маъмурии ҳудудии имрӯза чудо карда, мавзеи шаҳру деҳоти атиқаро тавҷам бо топонимикаи кунунӣ шарҳу тафсил додаанд.

Таҳиягарони асар тавассути харитаҳо, истифодаи аксҳои ранга бозёфтҳои худро тасвир ва тафсир намудаанд. Ин амал дар мутолиа ва дарки муҳтавои асар кумак мекунад.

Аҳамияти байналхалқии тадқиқотро ба назар гирифта, муаллифон китобро ҳам ба забони тоҷикӣ ва ҳам русӣ дар як муқова нашр кардаанд.

Забони китоб сода, раван ва асосан оммафаҳм бошад ҳам, муаллифон бо заҳмат луғати истилоҳоти археологиро ҳам бо ду забон пешниҳоди хонандагон кардаанд (Саҳ. 101-109 ва 307-315).

Бояд таъкид кард, ки “донистан амали абадии беохирӣ наздик шудани тафаккур ба ҳадафи мавриди таҳқиқ мебошад”. Чунин иқдоми нек – корҳои археологӣ ва таҳқиқоти этнографӣ мусаллам аст, ки дар даврони навин бояд бо эҳтимоми комил идома ёбанд.

Мутолиаи китоб ба андешаи ғолиб водор мекунад, ки археологҳо тибқи нозукиҳои касб аз рӯйи принсипи дар зиндагӣ ва қору фаъолият аз худ нишони мушаххас гузоштани инсон ва чомеаҳои инсонӣ амал намудаанд. Аз ин лиҳоз, онҳо аз назарияи инъикос ҳамчун категорияи диалектикӣ таҳассусмандона истифода кардаанд.

Боиси қаноатмандӣ аст, ки дар ин маврид олимони аз шаклҳои одии асаргузори худдорӣ карда, тавачҷуҳи хешро бештар ба зухуроти мураккаби он сафарбар намудаанд. Тавассути меҳнат ихтироъ кардани воситаҳои истеҳсолот ва ба воситаи онҳо дигаргун сохтан, ба мақсадҳои иҷтимоӣ коркард

ва мувофиқ намудани маводи дигари табиат, аз таҳаввулоти шуури инсонӣ ҳамчун намунаи инъикоси ғабол нишона аст.

Ба тарзи дигар, ҳангоми ҳафриёти археологӣ муҳаққиқон таваҷҷуҳи худро асосан ба масъалаҳои асаргузори иҷтимоӣ сафарбар намудаанд. Дар ин маврид дарк кардаанд: **“барои он ки ҷараёни инъикоси иҷтимоӣ бо ҳама аломатҳои махсус ва нишонаҳои фарқкунанда аз дигар шаклҳои асаргузорӣ дар табиат тафовут дошта бошанд, бояд ҳади ақал, ҳатто аз лиҳози сатҳӣ ҳам бошад, дар умум, шаклҳои инъикосро, ки то он замон вучуд доштанд, омӯхт ва ба ҷараёни таҳаввулоти зухуроти он таваҷҷуҳ намуд”** (Живкович Л. Теория социального отражения. –М.: 1989. – С.16).

Эътироф бояд кард, ки муаллифон ба чунин натиҷа, яъне бақайдгирӣ ва исботи инъикоси иҷтимоӣ ноил гаштаанд.

Ҳангоми таҳқиқ таҳиягарони асар аз илмҳои антропология, таърих, этнология, геология, лингвистика, семиотика, палеография, палеонтология ҳадафнок ва таҳассусмандона истифода кардаанд.

Ҳамчунон, муваффақияти муаллифон дар таҳияи китоб аз он иборат аст, ки дар ҷараёни таҳқиқ ва тафсири ҳамаҷонибаи мавзӯ ва ҳадафи асар, онҳо аз сарчашмаҳои таърихӣ ва назарияи маълумот, далелҳои таърихӣ, методҳои генетикӣ-таърихӣ, таърихӣ-муқоисавӣ, таърихӣ-системавӣ, таҳлили диахронии ҳақиқати ҷамъиятию таърихӣ хуб истифода кардаанд.

Тадқиқот дар бораи ёдгориҳои бостонии Фархорзамин қадами муҳиммест барои дониستاني ҷузъиёти таърихи Ватани мо – Тоҷикистон.

Раҳматкарим ДАВЛАТОВ

номзади илмҳои таърих

БАНД ДАР ПО НЕСТ, ДАР ҚОНУ ДИЛ АСТ

(Дар ҳошияи мақолаи “Эҳёи миллат – бақои давлат”,
«Ҷумҳурият», №171(24 782), аз 24.08.2023)

Манфиати давлат ва ҷаҳонбинии тоҷикмеҳвар

Масъалаи матраҳнамудаи профессор С. Ятимов дар мақолаи “Эҳёи миллат-бақои давлат” (рӯзномаи «Ҷумҳурият», №171(24782), аз 24.08.2023)) масъалаи доғи ҷомеашиносии мо ва аз муҳимтарин вазифаҳои давлати миллии дар шароити соҳибистиқлолӣ, хосса марҳилаи аввали таҳқими истиқлол ва ташаккули тафаккури давлатдорист. Абъоди мухталифи ин масъала бояд аз сӣ соли пеш ва ба сурати давомдор ва муназзам мавриди баҳсу баррасии ҷомеашиносон ва андешамандони миллии қарор медошт. Мутаассифона, донишмандон ва андешамандони мо дар ин замина камтар изҳори назар ва масъулият зоҳир намудаанд. Албатта, ин сабабҳои айни ва зеҳни дорад ва пеш аз ҳама, ба ҷаҳонбинии ҷомеа, ки олимони ҷузъе аз он ҳастанд, бармегардад. Ҳамчунин, воқеият ин аст, ки ҳар гуна ҷаҳонбинии имрӯзи ҷомеаҳо пайомад ё натиҷаи хуб ё бади фарҳангсозии давлатҳо дар тури таърих маҳсуб мешавад.

Ҷаҳонбинии тоҷикон дар имтидоди садсолаҳо мутобиқ ба майл ва манфиати гурӯҳҳои ҳоким ва давлатҳои мавҷуд дар ин хитта шакл гирифтааст. Дар меҳвари ин манфиат хидмат ба дини расулulloҳ таблиғ шуда, ки саранҷоми мунҳал шудани садҳо қавму қабила ва ташаккули уммати воҳид буд. Дар айни ҳол, бояд гуфт, ки ягона мақсади гурӯҳҳои ҳоким ниғаҳ доштани қудрати сиёсӣ дар қабзаи худ аз тариқи додани

имтиёз ба гурӯҳҳои мазҳабӣ ва рӯҳониёни имтиёзгалаб буд. Мутаассифона, додани имтиёз ба гурӯҳҳои динӣ, аниқтараш ҷой боз намудан барои густариши ақидаи динӣ ба хотири ҳифзи пояҳои давлатии як гурӯҳ дар қудрати сиёсӣ, имрӯз ҳам дар аксари кишварҳои минтақа кам ё зиёд эҳсос мешавад. Давлатҳои минтақа дар бархе маврид агарчи сохт ва тафаккури дунявӣ доранд, аммо ба хотири он ки ҷомеаҳои мусулмонӣ аз онҳо норизо набошанд ва ё алайҳи давлати онҳо рӯҳониён таблиғот пеш набаранд, ба гурӯҳҳои динӣ хоста ё нохоста имтиёз медиҳанд. Ин дар ҳақиқат кумак ба идомаи фарҳанги умматсозӣ аст, ки ниҳояти он аморатталабӣ ва ҳилофатхоҳӣ хоҳад буд. Яъне дар амал тафаккури ҷомеаи як кишвар ва давлати воҳид ба ҳилофи маншури эълоншудаи он давлат шакл мегирад. Боз ҳам, яъне давлат миллий, аммо ҷомеа мусаллаҳ бо тафаккуре, ки дар ниҳоят мавҷудияти давлати миллиро инкор мекунад.

Ҳадди ақал дар мавриди баҳсе, ки мо дорем, манфиат, ақида ва андешаро шакл намедиҳад, балки зарурати таҳаққуқи андеша ва ақида аст, ки манфиатро пеш меояд. Миллатҳои боиззати олам дар дунёи имрӯз иқтидорро айни манфиати миллий, фароҳамкунандаи заминаи иқтисоди миллий ва маишати иҷтимоӣ медонанд. Ба ин далел аст, ки иқтидоргарой то ҳанӯз ҳам меҳвари сиёсати кишварҳои қудратмандро ташкил медиҳад.

Бинобар ин таърифи дурусти манфиат ва вазифаи давлат дар шароити муосир, ки муаллиф ба он пардохтааст ва тавачҷуҳи ҷомеа ва ҳавзаи илмиро ҷалб намудааст, бисёр амри муҳим аст. Масъалаи дигар, вазифаи давлат дар шароити муосир аст, ки дар мақола мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Албатта, таърифи классикии давлат ва вазифаву уҳдадорихои он собитшуда ва қобили баҳс намебошад. Аммо муҳим ин аст, ки аз замони тарҳи назарияи давлат дар

фаҳмиши мутафаккирони Юнону Рум ҳазорсолаҳо сипарӣ шуда ва дар тули таърих давлатҳо вазифаҳои бисёри дигареро ҳам анҷом додаанд.

Бидуни шак, дар таърифи классикии давлат танзими муносибатҳои иқтимоӣ дар чомеа, таъмини зиндагии озоишта, тақсимоти дурусти салоҳият ва сарватҳои миллӣ, таъйини меъёрҳои ҳуқуқ аз вазифаҳои аслии дастгоҳи идораи чомеа ва ё давлат аст. Аммо бо тавачҷуҳ ба он ҳаводиси таърихи ду ҳазор соли охир, пайдоиши динҳо ва низоъҳои динӣ, ҷанги давомдори тамаддунҳо, равандҳои ҷаҳонсозӣ аз ҳучумҳои Искандар, то ишғолу қатлу ғорати арабу муғул ва аз он ба баъд то имрӯз; несту мунҳал шудани садҳо, балки ҳазорон қавму қабилаву забону миллату мамлакат вазифаи давлати миллиро тағйир додааст. Аз ин нигоҳ, вазифаи аслии давлати миллӣ дар шароити пешрафти ҷаҳонии технология ва ҷаҳонисозӣ ва балғидашавии фарҳангҳо ҳифзи фарҳанги миллии “он кишваре мебошад, ки ба он номниҳод ё номгузорӣ гаштааст”. Вазифаи аслии ва уҳдадорӣ байналмилалӣ як давлати миллӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ ин ҳифзи танаввуи фарҳангии чомеаи башарӣ аст. Давлатҳои миллӣ вазифаи таърихӣ доранд, ки танаввуъ ё гуногунрангии фарҳанг ва чомеаи башариро ҳифз кунанд. Давлатҳо бояд аз таърих сабақ бигиранд ва такрори мансуҳи онро иҷоза надиханд. Як сабақи таърих аз худ бегонашавӣ ва арабсозии азими Шарқ ва дар як мавҷи дигар муғулгардонӣ он буд. Агар давлатҳои миллӣ аз ин равандҳо дар амон мебуданд, ҳоло мо як шарқи мутанаввеътар медоштем. Бидуни шак амнтар, босуботтар ва бо саодаттар низ.

Зиёни қасон аз пайи суди хеш,

Биёранду дин андар оранд пеш.

Ин ҷо Ҳаким Фирдавсӣ бисёр басароҳат ба ва дурустӣ ҳадафи арабҳо аз густариши динро баён кардааст. Дар

ҳақиқат, барои аъроб дин чиҳати машруиат бахшидани ишғол ва ғорати сарзаминҳо зарур буд. Яъне дин ҳам ба манзури касби манфиат ба роҳ андохта шуд. Баъдан, дин барои миллати ғайри таслимшуда, хусусан барои мо ориёиҳо ба ҳадаф ва манфиат табдил шуд, то ҷое ки як фарди ин миллат худаширо барои он омода аст, ки интиҳор кунад.

Яъне манфиати мо дар шароити кунунӣ бояд ҳифзи фарҳанги миллии худ бошад, ба ибораи дигар, манфиати мо дар шароити муосир бояд дар тоҷикмеҳварӣ бошад. Бояд зикр намуд, ки вақте мо тоҷик меғӯем, як фарҳанг ва як тамаддунро дар назар дорем, на як миллатро дар фаҳмиши классикии он. Аз ҷониби дигар, давлат вазифадор аст, ки шакл ҷаҳонбинииро, ки барои пойдории давлат ва дурнамои бақои он дар дарозмуддат зарур аст, фарогир кунад, ба фарҳанги миллий табдил созад.

Ҷаҳонбинӣ ва сохтори қонунӣ

Масъалаи бисёр муҳим ва нигаронкунандае, ки профессор С. Ятимов ба он тавачҷуҳ намудааст, “номутаносибии ҷаҳонбинӣ”-и гурӯҳҳои иҷтимоӣ “бар зарари меъёрҳои конституционӣ” аст ва суол мегузоранд, ки чӣ бояд кард? Дар воқеъ, кам андар ками аъзои ҷомеа, мақомдорон, хусусан зиёиёнро ин масъала нигарон мекунад. Худи бетаваҷҷуҳии олимон ва зиёиёни миллий ба ин масъала қобили нигаронии ҷиддӣ аст. Ин маънои онро дорад, ки мо ба ояндаи худ ва давлати миллии худ бетафовут назар мекунем.

Аслан қабули Конститутсияи миллий ва ҷой гирифтани мафҳум ва усулҳои “демократӣ”, “ҳуқуқбунёд” ва “дунявӣ” дар он чунин маъно дорад, ки зимни қабули Конститутсия ҳамин мафҳумҳо барои миллат ба арзиш табдил шуда буданд ва тарзи тафаккури ҷомеа дунявӣ ва демократӣ буд, таносуби ҷаҳонбинӣ ба манфиати арзишҳои миллий қарор дошт. Ҳоло барои қишрҳои ҷомеаи арзишгаро мавҷудият ва амали ҳамин

Конститутсия муҳим ва асосӣ мебошад. Вазифаи ҷонии андешамандони миллӣ ҳифз ва таблиғи ҳамин арзиш ва усулҳои конститутсионӣ аст.

Профессор С. Ятимов масъаларо бо равиши илмӣ ва забони мисолҳои таърихӣ баён намудааст. Аммо бояд гуфт, ин вазифаи рӯшанфикрон ва донишмандони миллӣ аст, ки онро бо сароҳати лаҳҷа ва шеваи оммавӣ барои ҷомеа ва масъулин бирасонанд. Паёмади ин раванд, яъне афзоиши руҳияи динпарварию ҷомеа ва густариши ҷаҳонбинии динии он чӣ хоҳад буд? Бидуни шак, ташаккули як ҷомеаи динмехвар, ки арзиши асли дар он шарият хоҳад буд ва арзишҳои дигар мисли ҳуқуқбунёдӣ, демократия ва дуньявият дар ин гуна ҷомеа ранг хоҳанд бохт. Нигаронии муҳим ин аст, ки дар он сурат наметавон низоми идорӣ ва давлате бо қонуни асосии демократӣ ва усули дунявӣ, вале ҷомеае бо ҷаҳонбинии динӣ дошт. Баёни андешаи мазкур ба ин сароҳат шояд боиси нороҳатӣ ва малоли касе бошад, аммо бояд гуфт, ки ин як воқеияти инкорнопазир аст. Коре, ки мо метавонем анҷом диҳем, ҷилавгирӣ аз рушду густариши он навъи ҷаҳонбинист, ки бар хилофи манфиати миллии мо анҷом хоҳад шуд.

Мутаассифона, таносуби ҷаҳонбинӣ ва тамоюли мавҷуд ва рӯ ба рушд ба нафъи меъёри конститутсионӣ нест. Ин масъалаи асосии мо аст. Ҳоло чизе, ки тавачҷухро ҷалб мекунад, дин аст, дин барои тоҷикон ва умуман барои сокинони Осиёи Миёна ҷаззобияти рӯ ба афзоиш дорад. Аммо масалан, ҷомеаи эронӣ бо вучуди ҳукумати шаръӣ фарҳанги худро набохтааст. Ҳукумат он ҷо бо қонунҳои динӣ, аммо ҷомеа бо қонунҳо ва фарҳанги эронӣ зиндагӣ мекунад. Дар ҷомеаҳои мо баръакси ҳол аст, ҳукумат бо қонуни дунявӣ, аммо ҷомеа бо қонуни динӣ зиндагӣ мекунад. Зиндагии афроди ҷомеа ва ҳуди ҷомеаро меъёрҳои динӣ танзим мекунанд.

Дар ин миён, давлат низ бояд аз ҳар гуна хурдтарин иқдом ва амале, ки арзишҳои мазкурро камъятибор месозад, бояд ҷилвагирӣ кунад. Муҳимтарин масъала имтиёз надодан ва дар вазифаҳои давлатӣ таъйин накардани афродест, ки ҷаҳонбинии ғайримиллӣ доранд. Муҳимтарин асл ин аст, ки бояд доништа бошем, ки як фарди бо тафаккур ва ҷаҳонбинии динӣ наметавонад ҷомеаи дунявӣ ва ҳуқуқбунёд барпо кунад.

Ҳамин ҷо бояд боз ба масъалаи мафҳуми манфиат ва иртиботи он ба рушди навъи ҷаҳонбинӣ низ як бори дигар тавачҷуҳ намуд. Давлат бояд аз салоҳияти худ дар тақсими вазифа ва сарватҳои миллӣ ба нафъи густариши ҷаҳонбинии миллӣ кор бигирад. Яъне касе ки ҷаҳонбинии илмӣ, дунявӣ ва миллӣ дошта бошад, бояд ба ӯ имтиёз дода шавад, то ҷаҳонбинӣ ба ӯ аз нигоҳи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ манфиат биорад, ҷаҳонбиниро тавбаъ бо манфиати худ бубинад. Ва дар навбати худ ин боиси ташвиқи афроди дигари ҷомеа барои пайравӣ аз ин навъи ҷаҳонбинӣ хоҳад шуд. Аммо агар мо талаби озодандешӣ ва доштани ҷаҳонбинии миллиро аз як гурӯҳ дошта бошем ва сарватҳои миллӣ ва вазифаи ҷомеасозиро дар дасти гурӯҳи дигар қарор бидиҳем, натиҷаи матлуб нахоҳем гирифт.

Агарчи дар тули таърих ҳокимони қаламравҳои зиёде тоҷик буданд, роҳбарони давлатҳо тоҷик, аммо моҳияти ҳамаи он давлатҳо, бидуни истисно динӣ буд, қонуни ҳамаи он давлатҳои таърихӣ ҳукми шариат буд. Маҳз рушди тафаккури ғайримиллӣ ва динӣ, ки дар ҷомеа ҳоким шуд, боиси суқути давлати Сомониён гашт. Ҳамон тафаккури ҳокими динӣ ба руҳониён иҷоза дод, то ҳукм кунанд, ки арзиши Сомониён ва Қарохониён дар ченаки ин тафаккур фарқе надорад, ҳарду мусулмонанд. Шарт нест, ки тафаккур ифротӣ бошад, ки барои ҷомеа ва давлати миллӣ хатар эҷод кунад. Балки ифротият марҳилаи билфеъли хатар маҳсуб мешавад, ҳар гуна

тафаккури динӣ бошад, хатари билқувва аст, вақте ба сатҳи ифротӣ рушд мекунад, ба хатари билфеъл ё амалӣ табдил мешавад. Ҳамин тавр, Сомониён аз ноҳияи ҷаҳонбинӣ ва тафаккур таҳдид ва хатар ба амнияти миллии худро пешбинӣ ва онро рафъ карда натавонистанд. Ин хатар ҳоло ҳам таҳдид мекунад, таърих метавонад такрор шавад.

Тоҷикон танҳо дар асри XX соҳиби як воҳиди миллий шуданд. Давлати советии Тоҷикистон аввалин давлати моҳиятан миллии тоҷикон баъди 1400 соли истилои арабҳо буд, ки ҳаракати ҷаҳонии коммунистӣ онро ба армуғон овард. Аммо боз ҳам бояд гуфт, ки истиқлоли сиёсиро метавон дар як рӯз гирифт, аммо расидан ба истиқлоли фикрӣ раванди тулониест. Мо аз арабҳо истиқлоли сиёсӣ ва физикии худро гирифтём, аммо аз нигоҳи фикрӣ ҳамчунон вобаста ва истилошуда боқӣ мондем, фикри мо ҳамчунон дар ишғол мондааст. То замоне, ки дини мо болотар аз миллати мо аст, яъне шахсият ва ҳайсиати инсонии мо ҳаст, то вақте ки мо фикр мекунем, ки мо бояд дар хидмати дин бошем, на дин дар хидмати миллат ва инсон, мо ҳақиқатан бардаи фикрии арабҳо ҳастем, мо аз банди фикри арабӣ раҳо нашудем. Вақте андешаманде мегӯяд, ки “Банд дар по нест, дар ҷону дил аст”, ҳамин мазмунро дар назар дорад.

Ин ҷо мушкил дар он аст, ки ислом ба маънои классикии калима дин нест, балки таълимоти фаротар аз дин аст. Дин дар фаҳмиши классикии он воситаи иртиботи инсон бо офаридагори худ, ҳадафи дин ба саодат расонидани инсон ва вазифаи он бошад пок нигоҳ доштани сиришту ботини инсон аст. Аммо ислом фақат дар ҳамин ҷаҳорҷӯба қобили таъриф нест, балки динест, ки ба тамоми зиндагии муъмин кор дорад. Аз ноҳуни пой то мӯйи сар. Мушкили асли дар ҳамин аст.

Бидуни шак, бархурди ду навъи ҷаҳонбинӣ хатароти фочеабор дар пай хоҳад дошт. Метавон гуфт, ду оянда дар

пеши рӯй дорем, ки яке бо камоли таассуф мунҳал шудани фикри миллӣ ва ҳамин тавр, балъида шудани ҳаракатҳои миллӣ аз ҷониби мавҷи пуртуғёни дингарой ва динандешӣ аст. Эҳтимоли дигар бархурди ғоҷеабор ва такрори ҳаводиси 30 соли гузашта мебошад. Ҳоло роҳи хирадмандон ва оқилон тадбир ва ҷилавгирӣ аз рафтани ҷомеа ба тарафи ҳардуи ин роҳ аст.

Баёни ин андешаҳо боиси он хоҳад шуд, ки гӯяндаи он, аз як ҷониб, аз сӯйи гурӯҳҳои динӣ маҳкум хоҳад шуд, аз ҷониби дигар, афроди манфиатдор дар сохторҳо низ инро кам нишон додани натиҷаи кори худ доништа, гӯяндаро маҳкум хоҳанд кард. Вале рисолати як рӯшанфикр ҳамин аст. Ҳадди аққал барои масъулон ин андеша бояд гуфта шавад.

Қавмзӯй ва Эҳёи миллӣ

Албатта, дар ҷаҳорҷӯби баҳси мазкур маҷоли пардохтан ба масъалаи қавмзӯй вучуд надорад, вале масъалаи эҳёи миллиро ҷудо аз назария ва масъалаи қавмзӯй наметавон баррасӣ кард. Зеро Эҳё масъалаи қавмҳои бо собиқаи таърихӣ ва муттамаддин аст. Эҳё дар баҳси мақолаи профессор С.Ятимов ба маънои дубора зинда шудан аст. Эҳё ба маънои дар мадди аввал рушд не, балки растохези миллӣ аст, яъне дубора бархостан ва рушд кардан аст.

Бо таваҷҷуҳ ба он ҷӣ қавмшиносон ва назарияҳои қавмзӯй ва маъмули этногенез талқин мекунанд, кас метавонад аз ояндаи Эҳёи миллӣ ноумед шавад. Зеро бар асоси ин назарияҳо умри қавмҳо, яъне миллат дар баҳс ва таърифи имрӯзии мо, мисли як организми пӯё (зинда) марҳилаҳои зухур, ташаккул, авҷи қудрат, пойдорӣ ва таназзул ва фаноро дар бар мегирад. А.Гумилёв дар асари маҳшури худ “Иштиёқ ва зисткураи замин” умри қавмро то 1500 сол медонад ва меғӯяд, шумо қавмҳои ҳоким ва соҳиби тамаддуни хосро дар ҷаҳони 2000 соли пеш ба хотир биоред ва бигӯед, ки кадоме аз

онҳо боқӣ мондааст? Л.Гумилёв марҳилаҳои умри қавмро, ки ба он тули 1200 то 1500 солро медиҳад, ба сурати зайл муайян кардааст: 0 сол (оғози ҳисоб); давраи нутфагузори қавм. Зухур ва афзоиши иштиёқ; болоравии босуръати иштиёқ барои зиндагӣ; марҳилаи тағйирёбии иштиёқ то ҳадди аксар. Афзоиши босуръати қудрати қавмӣ; Шикаст ва пастшавии шадиди иштиёқ. Ҷангҳои шаҳрвандӣ, тақсимшавии як воҳиди этникӣ ба чанд воҳиди этникӣ; таназзули иштиёқ ба пойинтари сатҳи муқаррарӣ ва ниҳоят дар миёни 1150-1500-солагӣ марҳилаи ёдбод ва аз даст додани тамаддун. Азоби вичдон – фаромӯшии комили қавм дар таърих. Марги қавм.

Акнун мо бояд дар ин нақша ё формула наҳаросида марҳилаи умри қавми худро пайдо кунем ва амалан ин назарияро бо талоши худ инкор намоем. Эҳё ба миллатҳое дахл дорад ва зарур аст, ки аксари ин марҳилаҳоро пушти сар гузоштаанд. Дақиқан, агар миллат дар марҳилаи авҷи иштиёқ барои зиндагӣ ва ҷаҳонкушоӣ қарор дошта бошад, ниёзе ба эҳё надорад. Дар назарияи Л. Гумилёв иштиёқ муҳаррики аслии зиндагии қавмӣ маҳсуб мешавад. Ў баҳси иштиёқ ва мушток (пассионар ва пассионарность)-ро дар меҳвари назарияи миллатсозӣ матраҳ мекунад ва умри қавмро ба дараҷаи давомнокии иштиёқ дар вучуди қавм (хонда шавад миллат) ва аъзои он марбут медонад.

Дар даврони авҷи қудрати қавм масъалаи алтруизм, яъне омода будани ҳар фарди чомеа барои худқурбонӣ ба хотири қавм ва ҳар ҳамқавми худ, ҳам бисёр муҳим доништа мешавад. Омода ба худқурбонӣ ва худкушӣ будани афроди бархе чомеаҳо, ки шоҳид мешавем, дар ростои ҳамин назария ё қонунмандии табиӣ қобили арзёбӣ аст. Албатта, агарчи қолиб аст, вале фурсат ва маҷоли бештар шикофтани ин баҳс намебошад, балки зикри он ба манзури шинохтани марҳилаи

умри таърихӣ ва зарурати эҳёи миллий муҳим буд. Вале муҳимтар аз он ёфтани роҳи эҳё аст.

Албатта, бояд гуфт, ки баҳси имрӯзи мо баҳси маърифатшиносии қавмзои (гносологияи этногенез)-и тоҷикон нест, аммо масъалаи Эҳё ҷудо аз баҳси собиқаи таърихии миллат қобили баррасӣ намебошад.

Ба таҳлили фарогири профессор С.Ятимов роҷеъ ба Даврони Эҳёи Аврупо, сабабу овомил ва натиҷаҳои он мушкил аст чизе изофа намуд. Он ҳамчун як намунаи боризи Эҳё дар таърихи башарият бо ҳамаи абъодаш дар мақолаи мазкур нишон дода шудааст. Ин ҷо метавон як мисоли дигарро ҳамчун намунаи Эҳё ёдовар шуд. Ин эҳёи Чини бузург дар ҳамсоияти мост.

Акнун суол ин аст, ки бо тавачҷуҳ ба он чи гуфта шуд, оё дар ҳақиқат, Эҳёи дубора имкон дорад? Ҳамагӣ 70 сол пеш Чин дар вартаи парокандагӣ ва вазъияти асафбор қарор дошт. Таҷрибаи Чин назарияи қавмзоии Л. Гумилёвро то ин марҳилаи таърих амалан инкор кардааст. Чин яке аз офарандагони тамаддуни башарӣ аст, ки тавре зикр шуд, дар охири марҳилаи умри қавмии миёнаи асри бист қарор дошт. Вале имрӯз иқтисоди аввали ҷаҳон аст. Ҳаракати коммунистӣ на танҳо Чинро эҳё кард, балки минтақа ва ҷаҳонро аз шарр ва пайомади фосид ва парокандаву бесарнавишт шудани як миллат, он ҳам бо 1,5 млрд. ҷамъият наҷот дод. Тасаввур кунед, ки агар ҳоло мо як Чини бо 1,5 млрд чомеаи гурусна ва бараҳна медоштем. Мао Зедун, зимни аввалин рӯзи худ ба миллаташ ба ҳайси роҳбари Ҷумҳурии халқии Чин гуфт, ки Чин акнун ҷумҳурӣ аст, император надорад, балки ҳар чинӣ як император аст. Ў бо ин кор ба ҳар як фарди чомеа эътимод ба нафс дод ва дар айни ҳол, хост ба решаҳои таърихии миллати худ рӯчӯ кунед. Чин ҳоло дар ҳоли Эҳё қарор дорад, он чӣ мебинем, ҳануз марҳилаи рушд ва “авҷи иштиёқи”

қавми таҷдидшудаи Чин нест, ҳоло асри оянда асри “авчи иштиёқи баланди” Чин хоҳад буд.

Ангезаи аслии Эҳёи Аврупоро низ ручуъ ба таърих ва фарҳанг ташкил меод. Эҳёи Аврупо аз ручуъ ба мусиқии итолиёвӣ оғоз шуд ва бо бастанӣ дари калисо, ҷудо кардани дин аз давлат ва умуман, коҳиши нақши дин дар зиндагии чомеа ва фард анҷом шуд. Ҳоло дин камтарин нақшо дар зиндагии чомеаҳои аврупоӣ дорад. Аммо идомаи роҳи мо кадом хоҳад буд? Умед ва имкони Эҳё вучуд дорад. Аммо агар мо ба ин умед бошем, ки тавассути мубориза муқобили ифротият ва хурофот ба ташаккули як чомеаи муътадили исломӣ ноил мешавем, ки ҷаҳонбинии миллӣ дошта бошад ва он гоҳ ба Эҳё наздик хоҳем шуд, амри маҳол аст. Мо бо шикасти Шуравӣ ва низоми коммунистӣ, бо вучуди доштани бузургтарин адабиёти насиҳатгари дунё ва “Шоҳнома” ба ҷаҳонбинии 1400 сол қабл баргаштем. Мутмаинан, агар имрӯз ба решаҳои худ ручуъ накунем, дар пайи эҳёи миллӣ ба маънои аслии калима набошем, бо вучуди ҳамаи ҷоннисориҳои Пешвои муаззамӣ миллат ва фарзандони содиқу ростини миллат, баъди сад сол ва дусад сол боз ба 1400 соли пеш бар хоҳем гашт. Роҳи наҷот ва роҳи Эҳё касби истиқлоли фикрӣ аз тасаллутӣ фикрии 1400-солаи пеш аст. Даъвати мулло барои панд гирифтани аз Эҳёи Аврупо ва сохтани дини миллӣ натиҷа нахоҳад дод. 1400 соли таърих ягон муллои миллиро ёд надорад.

Мутобиқи назарияи маърифатшиносии қавмзоии Л.Гумилёв миллатҳо дар марҳилаҳои ҳассоси ташаккули худ ба “таконбахши иштиёқ” (пассионнарный толчок) барои худогоҳии қавмӣ ва бақои умр ниёздоранд, то худро таҷдид ва бозсозӣ кунанд. Ин гуна таконбахш метавонад таҳаввулоти азими иҷтимоӣ, зуҳури динҳо ва пайғамбарон, ҳаводиси ғайри интизори табиӣ, тағйири куллии иқлими минтақа, ё зуҳури

шахсиятҳои фавқулодаву мунҳасир ба фард дар сарнавишти миллатаҳо маҳсуб шаванд.

Тавре профессор С.Ятимов дар фароварди мақолаи худ зикр мекунад, “пешоҳанги Эҳёи миллати тоҷик Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аст, ки аз рӯзи аввали зимомии ҳокимиятро ба даст гирифтанд дар ин роҳ собитқадамона, ҷоннисорона, қаҳрамонона мубориза мебаранд. Ин далели таърихӣ аст”. Ин ҷо, бидуни шак, метавон илова намуд, ки дар нақши “таконбахши иштиёқ” барои Эҳёи миллати тоҷик дар таърихи ҳазорсолаи охир Пешвои миллат – Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон зухур кардааст. Масъалаи ояндаи мо ва ҳамаи роҳравони роҳи муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дуруст қадам мондан дар роҳи эъмори ҷомеаи дунявӣ аст. Агар дар ин роҳ қадами иштибоҳ гузоштем, маҳкуми таърих ва моли таърих хоҳем шуд. Агар дуруст рафтем, мисли чиниҳо, назарияи пасионарро инкор ва роҳи саодатро барои миллат боз хоҳем кард. Ба қавли шоири файласуф:

*Агар гардун ба коми мо начархид,
Бичархонем ба коми худ заминро.*

Умед НАЗАРОВ

нажухишгари масоили минтақа

**ОРМОНҲОИ АРЗИШӢ ВА ҒАНОВАТМАНДИҲОИ
АКАДЕМИКӢ ДАР МАҚОЛАИ «ЭҲӢИ МИЛЛАТ - БАҚОИ
ДАВЛАТ»**

*Кори ҳар булҳавасе нест гузаштан аз сар,
Сифати ошиқи мардона бувад сарбозӣ.*

Дар ҳошияи чашни 32-умин солгарди Истиқлоли давлатии Тоҷикистон ба мавзуи истодагарӣ, давлатмехварӣ ва масъулиятпазирии кормандони давлатӣ, ки дар ҳассостарин даврони таърихӣ бо худгузарӣ, бо қадам ва бо қалам рисолати худро дар назди миллат ва давлат иҷро менамоянд, матлаби таҳлилий нигоштан айни муддаост. Пайгирии мантиқии мавзӯ нишон медиҳад, ки давлатмардони асил, бо як виқори қиёснашаванда ҳамчун сипар ва камарбанди устувор дар муқобилаи ҳуҷуми ифротияти асри 21 истоданд. Ғолиб гаштанд, ҳамчун кӯҳ пойдор ва мисли санги хоро қоиму маҳкам. Дар воқеъ, ин миллати тамаддунофар, нухуфтаҳои марвориде парваридааст, ки ҳамвора рӯҳияи созандагиро дар ботини халқ бедор нигоҳ медоранд. Дар ин росто, суҳанони орифонаи Абулфазли Балъамӣ, вазири донишманди аҳди Сомониёнро созгори нахустунсури баён донистем: **«Ваҳдату ҳамдастӣ ва муттафиқию ҳамсилкии аҳли ҷомеа ва вафопешагӣ бар Меҳани хеш пояи боэътимоди Истиқлол, тавоноӣ ва шикастнопазирии давлат аст».**

Танҳо Истиқлоли давлатӣ имкон даст дод, ки насли давлатсоз дар тамоми соҳаҳои давлатдорӣ миллий бо пуштибонӣ аз ирода ва хиради ҷамъӣ ба воя бирасад, бо пӯёгарӣ ва пазириши масъулият пайомадҳои шеваи

хушунатгунаи доираҳои тундгароро дар чомеа, ки ғаразашон усули ақибмондагӣ, оини вопасгарой, бухрони давомдори сиёсӣ-иҷтимоӣ ва дар ниҳоят ниҳодина сохтани фочеаи миллий буд, рафъ намояд. Ин насл пеш аз он ки барои содироти ҷаҳонбинии «Шарқ ва Ғарб» талош намояд, бар зарфиятҳои таърихӣ, миллий ва қудратмандии тоҷикӣ пайваста, онҳоро меъёр ва маҳаки пешравӣ пиндоштааст.

Ба навиштани ин мақола роқими ин сатрҳоро мушоҳидаҳо аз расмгузашт ва тамрини ҳарбӣ дар маҷмааи «Истиқлол», ки афсарони қоматбаланд, озодаманиш ва солор бо як масъулияти том ҳар субҳ ба машқҳох метозанд ва вазифаи худро адо мекунанд, водор намуд. Вале нуктае ки таконбахш буд ва ҳар як тоҷики таҳсилкардаро дар ин вақтҳои охир салобату виқори хосса бахшид, нащри **мақолаи «Эҳёи миллат - бақои давлат»** (ниг.: //Ҷумҳурият, №171 (24 782), аз 24-уми августи соли 2023)-и **профессор, узви вобастаи АМИТ Саймумин Ятимов** мебошад, ки дар он муаллиф мӯшикофона бо така ба таҳлили таърихии бунёди тамоюлҳои эҳғарӣ ва маорифпарварӣ дар чомеа пажӯҳиши нодиреро анҷом додааст. Бо пойбандӣ бар услуби Қаҳрамони Тоҷикистон М.Турсунзода *«то сухан чун қомати мавзун шавад, дар сари ҳар мисрае дил хун шавад»*, хунари суханвариву ковишҳои мударбиро ва масъалагузориҳои дақиқ барои чомеа рӯнамоӣ гаштааст ва бо *«балогат дар сухан донӣ чӣ бошад, каломи андаку маънии бисёр»* қалби хонандаро тасхир кардааст. Бо марвориди Пири Тӯсӣ *«хирад афсари шахриёрон бувад, хирад зевари номдорон бувад»* коридаҳои маънавӣ музайян гаштааст ва ҷойгоҳи арзишманди зиёиро ҳамчун «вичдони ростини миллат» ва асароти неку созандаи он дар ростии ҳифзи арзишҳои ормонии тоҷиконро бо шеваҳои матлуб ва нигариши сирф илмӣ дар ҳавзаи иҷтимоӣ таамули бештаре бахшидааст.

Фишурдаи таҳлилро хондам, ки муҳтавои он аз ин қарор аст - Дар тафаккури мардуми Аврупо олим ва нависандаеро ёфтан ғайримумкин аст, ки даврони Эҳёро мункир бошад ё ки осиеии чапгароро, ки моил ба пазируфтани арзишҳои моддигароӣ аст вохӯрдан нодир аст, ки ба таълимоти Буддову Конфутсий эҳтиром қоил набошад ва ё ки назарпардозии амрикоиро дидан, ки аз дастовардҳои Олами кӯҳан ифтихор накунад. Пас суоли мантиқӣ дар хошияи мақола иброн мешавад, ки чаро тоҷикон ба ҳайси пойгоҳи қавии маърифатӣ ба бунёди таърихи 6 ҳазорсолаи худ, ба арзишҳои давлатсозӣ, ба дини ниёкони хеш, ба пуштивонаи маънавии устувор, донишгустарӣ ва тамаддунофарии худӣ таъя накунем ва пеш наравем?

Ҷавоби ин муаммои сарбаства барои муҳаққиқон маълум аст: - маънавиёти миллати тоҷик аз аҳди қадим ҳамвора аз инъикосу тасвири арзишҳои ноби дунёмадорӣ, шахсиятсозӣ, ҳунарварзӣ, андешамандӣ, инсонпарварӣ, дӯст доштани ҳаёт, шаҳрниниӣ, арҷгузорӣ ба қору пайкор, қудсияти илму пажӯҳиш, рӯҳияи солим ва иродаи қавии шикастнопазир дар қиболи мушкilotи рӯзгор молотол ва саршор будааст. Рафтори тоҷикон дар имтидоди таърих амалгаро ва хилофи ақидаҳои ҷазмбоварона (догматикӣ) будааст. Ҳамин хислату маниши бунёдӣ тавонистааст, ки тоҷикро ҳамчун "мурғи самандар" дар набардҳои шадиди таърихии хатарзо ҳифз намояд, забон, фарҳанг, таърих ва анаънаҳоро собитқадмона нақш бар санг кунад.

Соли 1808 бори нахуст аз ҷониби олим ва сиёсатмадори шотландӣ Элфинстон Маунтстюарт (1779-1859) мақолае ҷоп шуда буд, ки аз зовияи илми таърих ва мазмуну муҳтавои ноби ҳувияти нотакрор арзёбӣ мегардид. Изҳори назари ин сайёҳи номдор дар бораи он ки "Тоҷикон дар ҳама ҷо мумтозанд" дар зимн фикреро барҷаста рӯнамоӣ мекунад, ки «Тоҷикон бо истифода аз

масокини муин, дилбастагӣ ба кишоварзӣ ва дигар мазохіри зиндагии ақвоми муқим дар ҳама ҷо мумтозанд».

Тоҷикистон - ягона кишвари дунявӣ дар қаламрави Ориёнои таърихист ва агар аз зовияи эъмори давлатсозӣ ба вазъияти умумичаҳонӣ нигарем, фаровардҳои давлати муосири тоҷикон ҷӣ дар самти миллатсозӣ ва ҷӣ дар тарвиҷи тамаддуни ғавкулода беназири миллӣ, барҷаста ва бамаротиб ағзалиятнок аст.

Ҳолати истисноии ин вазъият, дар асоси меъёрҳои манфиати миллӣ ва таҳаммулгароӣ бино ёфтани давлати дунявимеҳвар мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз оғози ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ, аз як сӯ, дар партави меҳри тарафдорони ғояи дунявӣ ва давлатмадор ва аз ҷониби дигар, дар гиреҳи ҷаҳолати ҷиноҳи ифротии шариатмадор рӯ ба рӯ будааст. Қувваҳои иртиҷоӣ, ки зери байрақи эътирозҳои ба ном динӣ шиорпартоӣ мекунанд, барои пешбурди ҷомеа дастовезе ҷузъ касодии мағнавӣ надоранд. Ҳамин омил аст, ки ин парокандашкар ба ривоятҳои гузашта гароиш намуда, «ҷун надиданд ҳақиқат раҳи ағсона заданд»-ро мелуку меъёри бесуботсозӣ интиҳоб намудаанд.

Пешопеш аз изҳори назар дар бораи мавзуи мазкур, меҳостам аз он шиноҳте, ки аз кормандони давлатӣ дар ин сӣ сол дорам, тасвири симои руҳӣ-равонии онҳоро бозгӯӣ намоям. Ҷеҳраи давлатмарди тоҷики қарни ХХІ пеш аз ҳама: худшинос, масъулиятпазир, инсонпарвар, қонунмадор, пойбанд ба таърифи манфиатҳои аслии миллӣ ва савганди зиёӣ, донову зирак, ватандӯст, муҷаҳҳаз бо илми муосир, ба худихо меҳрубону ба ағёру аҷнабиҳо оштинопазир, ташкилгар, таҳаммулпазир, ақлгаро ва орӣ аз эҳсосот, коромад, солор, бовиқор, дунявиағкор ва обутобёфта мебошад. Сифати истисноӣ, хислатҳои ноб ва азалии ин

кормандон пеш аз ҳама аз мушкилот ҳарос надоштан ва бо онҳо дасту панҷа нарм кардан доништа мешавад. Ва аз ҳама пеш дар пешбурди масоили миллий ҳаргиз ва ҳаргиз таслим нашудан эътироф шудааст.

Ҳарчанд килку қалам аз баёни тамоми паҳлӯҳои мақолаи мазкур очизӣ мекунад ва ҳаҷми он барои ироаи ҳамаи назокатҳои таҳқиқӣ маҳдуд аст, дар поён бо тасаввуре ки аз мавзӯ зимни мутолиаи мақола бардошт намудаем, назари иҷмолӣ, вале ҳолисонаи илмиро манзур менамоем:

1. Ба эътиқоди аксари муҳаққиқони равшанносии таърихӣ яке аз вижагӣҳое, ки дар тадовум ва мондагории миллий ва эҳёи миллати мо, бо вучуди ҳамаи рӯйдодҳои муҳим ва бунёдбарафкани даврони мухталифи гузашта - мақоми равшанфикри тоҷик нақши эмингарӣ ва эҳёкунандаро доштааст. Дар сарғаҳи он нухбағони асили ин миллат - Аҳмади Дониш ва хосатан падарсолори адабиёти тоҷик Садриддини Айнӣ будаанд. **Тарзу услуби мақолаи «Эҳёи миллат-бақои давлат» - ро ба фарзияи пешниҳоднамудаи зумраи олимони ба салоҳияти «равшанносии таърихӣ» мансуб медонем, ки яке аз нахустин кӯшишҳои пажӯҳиш дар ин сӣ соли ахир дар Тоҷикистон мебошад.**

2. Мухотаби пажӯҳишгари фарҳефта, бешак дар мақола равшанфикр ва тамоюлҳои равшангарист. Рисола дар муайян кардани мақоми равшанфикрон дар ҷомеа нақши муҳим бозида, аз зовияҳои мухталифи илмӣ-таҳлилий ин масъаларо тарҳрезӣ кардааст. Апогея ё нуқтаи хези пазириши ин рисолаи илмбунёд саъю талош барои таркиб ва таҷзияи мафҳуми «равшанфикр» аз лиҳози сарнавиштсоз будани он, ҳамқадам ва ҳамгом бо набзи замона арзёбӣ шудани он мебошад: **«зиёиёни эҳёгари рӯйинтан ва созанда муътақид буданд, ки маҷмуи ҷаҳонбинии пешрафтаи башарӣ доир ба олам, одам, табиат ва умуман ҳастӣ қудрати ифодаи**

чанбаҳои моҳиятии тарзи зисти инсонро доранд. Гузашта аз ин, ин донишҳо воситаи тағйири сифатии воқеияти зиндагӣ мебошанд». Ва боз воқеъбинона илова менамояд, ки «эҳғарон ба хулоса омаданд, ки бидуни сохтани давлати миллӣ, ки манфиатҳои заминии миллат ва давлатро таъмин карда тавонад, ташкили зиндагии шарафмандонаи чомеа ғайриимкон аст». Пайомади ин кор дар ташбеҳи тобиши бадеӣ касбқарда ва аз суханони Сервантес нақли қавл шудааст: «мардуми зери асорати зеҳнии миллатҳои бегона қароргирифта, мисли лойи кулолест дар дасти аҷнабиён, ки ҳар асбобе хоҳанд аз он месозанд ва истифода мекунанд».

3. Зимни таҳқиқоти фалсафаи Ғарб ва қиёс бо мақолаи номбурда бо осори Антонио Грамши, файласуфи амалгарои итолиявӣ ошно шудем, ки дар ёддоштҳои худ менависад: «Метавон гуфт: ҳама инсонҳо равшанфикр ҳастанд, вале ҳамаи онҳо ифогарони нақш ва рисолати равшаникрон дар чомеа нестанд». Аз диди А.Грамши, касоне, ки нақши равшанфикрро дар чомеа бозӣ менамоянд, ба 2 гурӯҳ тақсим мешаванд: аввал, равшанфикрони суннатӣ ё анъанавӣ (*Traditional Intellectuals*), ки қорашонро аз насл ба насл тақрир мекунанд. Дуюм, равшанфикрони органикӣ (*Organic Intellectuals*), ки дар назари Грамши бар сохту сози таркиби чомеа, бунёди гардонидани хостаҳо ва иқтисоди худӣ бештар ба кор мегиранд. Аз ҳамин зовия агар ба мақолаи «Эҳёи миллат-бақои давлат» нигариста шавад, як ихтироӣ тамомиёр ва комилҳуқуқи истилоҳсозии илмӣ вучуд дорад, ки ба истеъдод ва вижагиҳои ахлоқӣ-маънавии зиёиён таъкид варзида, онҳоро - созандагони вичдони башар (чомеа) унвон кардаанд.

4. Ба бовармандии чомеашиносон яке аз асоситарин баҳсе, ки дар шароити кунунӣ дар меҳвари мақолаи «Эҳёи миллат-

бақои давлат» ва дар ҳавзаи таҳлилии кишварҳои минтақа қарор дорад, шинохт ва дарёфти нақши равшанфикрон дар эҳё, истиқрор ва густариши пояҳои давлатдорӣ мебошад, ки ин амри муҳим дар зоти худ нотақрор аст. Бад-ин маъно, ки нахуст бояд равшанфикр аз иқтидори маънавии хеш ва асароти созандаи он оғаҳии дақиқ ва комил дошта бошад. Бар қонунмадорӣ, ҳамкорӣ бо давлат ва чомеа, мардумсолорӣ ва коромадӣ ҳамчун хислатҳои аслии мубодират варзад.

Аз ин лихоз, муаллиф бо дарки рисолати афсарӣ ва ҷаҳонбинии давлатмадории академикӣ басо воқеъбинона менигорад, ки **«Миллати тоҷик дар шароити навини таърихӣ, бо таҷрибаи муваффақона паси сар кардани Даврони Эҳё, ки оғози он эълон гардид, тамоми шароит – решаҳои тамаддунӣ, бунёди қавии сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, ақлонӣ ва генетикиро дорад»** (ҳамон ҷо, С.3). Ин ҳарфҳоест, ки аз қалб маншаъ гирифтаву бо илмият ва тафаккури қудрати худӣ омехта шуда.

5. Олими тавоно Ятимов С.С. дар ин тадқиқот тавонмандиҳои зеҳнии давлатмадорӣ ва донишҳои муътабари замонавиро дар як нукта тавъам кардааст, ки хислатҳои фавқ ба тарзи аҷиб бо ҳам гиреҳ хӯрдаанд. Ин бархӯрд ҳақиқат (аксиома)-еро бармало месозад, ки корманди миёнаомори давлатӣ на танҳо муназзам ва масъулиятпазир, балки мучаҳҳаз бо донишҳои оламшумул ва башиддат рақобатпазир дар қиболи дигарон низ бояд бошад.

6. Дар урфу одатҳои мардуми Шарқи Наздик ҳақиқате нухуфта аст, ки онро вақте зарурати ҷонии амният ва суботро барои насли ҷавон хотиррасон карданӣ шаванд, ин тавр баён менамоянд: **«Иснатони муҳимматони: ас-сиҳату вал-амони»**, яъне ба он маъно, ки **«зиндагӣ бар ду асли муҳим мутакошт: амният ва сиҳат»**. Нуқтаи атф ва паргории мақола ин пеш аз ҳама тавсифи фарҳанги мудирияти олии Пешвои

муаззами миллат, Президенти кишвар мухтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад, ки Эҳёгари асосҳои ҳуқуқӣ ва бунёдии давлат дар ҷаҳон эътироф шудааст, миллатро сарҷамъ ва зарурати ваҳдати комилро дар ҷомеа ниҳодина сохтааст.

7. Ҳамин омили калидӣ агар ба ҳайси авҷ (кулминатсия)-и кулли мақола пазируфта шавад, мисоли зерин ифодагари муҳтавои мақола аст. Дар ин ҷо танҳо бо як намуна иктифо мекунем - дар вазъияти нобасомон барои давлат дар қадамҳои нахустин артише лозим буд, ки давлату миллатро аз тудай муҳолифини то дандон мусаллаҳ ва ҷанги таҳмили дохилӣ муҳофизат карда тавонад. Бинобар ин, баъди ба вазифаи Раиси Шурои Олӣ интихоб шудани Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ёфт. 18-уми декабри соли 1992 Қарори Шурои Олии Тоҷикистон «**Дар бораи таъсиси Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон**» содир шуд. Дар он замон Артиши миллии Тоҷикистон тақрибан дар шароити набуди пойгоҳи моддӣ-техникӣ таъсис дода шуд. Президенти кишвар дар яке аз суханронихояшон дар ин хусус гуфта буданд: «**Вақте ки қарор дар хусуси таъсиси Қувваҳои Мусаллаҳ қабул гардид, мо на Вазорати мудоғиба доштем, на иншооти инфрасохторӣ, на заминаи зарурии моддиву техникӣ ва на мутахассисону кадрҳои касбӣ**». Артиши миллии тоҷикон дар даҳаи солҳои 90-уми асри гузашта ба фарзандони сарсупурдае ниёз дошт, ки бо заҳматҳои шабонарӯзӣ ва ҷонфидоии истисноӣ барои эҳёи давлатдори муосири тоҷикон қад алам карданд ва ба қавли муаллиф «шуури миллий – шуури ягонаи тақдирӣ таърихӣ» - ро ба намоиш гузоштанд.

8. Дар вақтҳои барои миллат душвор қишри хориҷиманиш, ки қудрати оянданигарии илмӣ ва миллий надошт, дар ҷойи дар атрофи роҳбарияти олии кишвар сарҷамъ шудан ва пояҳои Истиқлолро тақвият бахшидан, ба

муқаддасоти милли тавҳин мекарданд, бо муомилаҳои машқуқ бо аҷнабиён, ривочи ифротиятро алвончу доман мезаданд, бо тавсияи бодорони худ барои тазъифи бунёди сиёсӣ-иқтисоди ҷумҳурий зарбаҳои муҳлик ворид менамуданд. Ин тоифа гирифтори як навъ сархӯрдагӣ дар рафторашон буданд, онҳо ҳамон нафаронеро мемонанд, ки тимсоли ривояти Мавлоноӣ бузург, *“ҳар узви филро шаъйи дигар пиндошта, аз воқеият тасавури комил надоштанд”*. Муҳтавои мақолаи *“Эҳёи миллат - бақои давлат”* ҷавоби дандошиканест, ба ин лаҷомгусехтагон, ки дар тахтушшуурашон орзуи «обро лой кардану моҳӣ гирифтани»-ро доранд.

9. «Китоби ҳафт миллат гар бихонад одамӣ, омист, нахонад то зи ҷузви ошноӣ достонеро». Ҳикмате дар ҷаҳонбинии мо роиҷ аст, ки таълиму тарбияи фарзандро басо нишонрас хотиррасон мекунад «хислати азалие, ки ҳамвора бояд гӯшзад карда шавад, он аст ки ҳамчун шер ихлосманд бошанду чун инсонии комил ва асил - садоқатманд». Ба ҳамагон маълум аст, ки шер агар ба фил ҳучум кунад ва ба паранда, аз як ихлос қор мегирад ва яқсон ҳамла мекунад. Ин ҳарфҳо вақте дар зехнам тагу рӯ шуданд, ки мақолаи «Эҳёи миллат-бақои давлат»-ро хондам. Ва ҳар тоҷики бовиҷдон ва меҳанпараст ба ин савол ҷавоб мечӯяд, ки нақши волои Президенти мамлакат дар ҳаёти рӯзмарраи ҳар як фард аз чӣ иборат аст? Чаро ҷомеаи тоҷик вақте ки номи Президентро мешунавад, дар рӯҳияи созанда қарор мегирад, таъбаш болидаву барои оянда умедвор мегардад? Ҷавоби муаллиф ҳадафманд ва сутуданист: **«Сарвари давлати тоҷикон амалеро, ки дар доираи тавони як раҳбари камназир ва ватанпарвари таърихофарин аст, иҷро намуд (ҳамон ҷо, С.3).**

10. Посухи ин саволҳо дар мадди назар одӣ ба назар расад ҳам, вале тақопӯи асли ва мӯшиқофии зехниро тақозо

мекунад: Як, саҳми Президенти мардумӣ дар эҳёи давлатдории милли мунҳасир ба фард ва калон аст. Сухани волоғуҳари «Пешоҳанги Эҳёи миллати тоҷик» комилан ба шахсияти Раҳбари тоҷикон сидқ мекунад. Ин тарафи фаъолияти Президент ба шарҳи зиёдтар ниёз дорад, олимону таърихшиносон ва ҷомеанигорону сиёсатмадорон ба ин паҳлӯи кори Президенти ҶТ, ки дар қалби мардум орзуву ҳаваси зиндагии дубораро бедор менамояд, бояд зиёдтар тавачҷуҳ намоянд. Агар таҳлили самимӣ дар ин робита анҷом дода шавад, пайдост, ки дар тӯли 32 сол даҳҳо шахраку деҳаҳои навсохт бино шуданд ва амалан зербинои иҷтимоӣ ва иқтисодии некуаҳволии мардум барафроста шуд.

Ду, мардум бо шунидани нахустин сухан ва паёми Президенти муҳтарам куллан тағйир меҳӯранд, шодиву табассум дар лабони онҳо пайдо мешавад ва дурнамои ҳаёту мамоти ҳудро равшан мебинанд. Ин фарҳанги воло аз мардумӣ будани шахсияти Президент далолат мекунад, зеро мардум бо барҳӯрди самимӣ ва ихлосмадона камар баста, вайронаҳоро обод ва бо риштаи қандашудаи зиндагиро умри дубора мебахшанд.

Се, тарафҳои мусбати ҳувияти бузург ва маниши созандагии муҳтарам Президент дар муносибат бо халқ зуҳур меёбад. Вақте ки мардум мебинанд, ки дар рӯ ба рӯяш Раҳбаре ҳаст, ки аз ниёзҳои одии ӯ хабар дорад, бо забони фасеҳ ва шевои модарӣ сухан мегӯяд, ба шахсияти истисноӣ будани Пешвои миллат эътиқоди холисона пайдо мекунад.

Чор, ҳамин барҳӯрди самимӣ аст, ки мардум деҳаҳоро бо номи Президент номгузорӣ мекунад ва ин арҷгузори таърихии мардум ба раҳбари одил ва тавонояшон аст, ки бо заҳматҳои шабонарӯзӣ дил ва меҳри мардумро ба даст овардааст. Эътирофи халқ ба ростӣ эътирофи таърих аст. Таърих бошад гувоҳ аст, ки раҳбарони одил ва нақӯманзар

хамеша дар дилу дидаҳои халқ умрбод қарор мегиранд, бо ҳукми одилона номашон бо некӣ зикр мегардад.

Хусни мақтаи матлаби худро бо пешниҳоди чиҳати эҷоди нуқтаи такягоҳӣ ва пойгоҳи илмӣ-тадқиқотӣ дар бораи Эҳёи миллати тоҷик дар се даҳаи ахир итмом мебахшам, зеро таҷриба нишон медиҳад, ки қувваҳои хориҷисирӣ, ки аз сӯи таблиғгари бегона таҳриқ мешаванд, дар асл аз сӯи истеъмори ҷаҳонӣ ҳимоя мегарданд, як мақсад доранд: **Бесуботи. Як усул доранд: Ҷанг. Як маром доранд: давлати асримиёнагӣ дар асоси шариати ғурроӣ таассубӣ биношуда.**

Муҳаққиқи дақиқназар С. Ятимов рисолати миллии эҳёгарони давлатро, пеш аз ҳама, саҳм гузоштан дар пешрафти ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодӣ ва иҷтимоиву фарҳангӣ ва дар ҳолати партавафшон нигоҳ доштани дирафши кӯиёни ва рифоҳу саодати ҷамъӣ медонад. Ин ҷавобан изҳори назар ба суҳанони олишони Сарвари давлат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад, ки фармудаанд: «**Ҷар як зиёии арҷманди мо бояд дар қору пайқори созандагӣ ба хотири шуқуфи Ватан, аз чиҳати маънавию ахлоқӣ роҳнамоӣ кардани ҷомеа, эҷоди асарҳои илмиву бадеии сазовори замон, рушди бештари фарҳангу ҳунар ва парвариши истеъдодҳои ҷавон фаъолона саҳмгузор бошад. Зиёиёни ватанпараст бояд шахсан ташаббус нишон диҳанд, мушкилоту масъалаҳои ҳалталаби кишварро ба миён гузоранд ва роҳу воситаҳои ҳалли онҳоро низ пешниҳод кунанд**».

Дар низоми ҳилқат ва ҷаҳони ҳастӣ, ки инсон мукамалтарин падидаи заминӣ аст, аз рӯзи ташаккули то кунун, дар баробари пурсишҳои зиёди пурроз ва рамзӣ қарор доштааст, аз қабилӣ «пайдоиши ҷаҳон», «чигунагӣ ва ҳадафмандии оламу одам», «рисолати инсон дар ҷаҳони

ҳастӣ» ва дигар суолҳо зеҳни башарро ҳазорон сол машғул доштаанд. Ба баёни дигар, анҷоми рисолати истисноии равшанфикр дар гарави дарки фалсафӣ ва фарҳангии мафҳуми он аст, ки вижагии фитрати инсонро бо якдигар робитаи мантиқӣ медиҳад, ки дар рисолаи «Эҳёи миллат-бақои давлат» таҳаққуқ ва ташҳиси дақиқи илмӣ ёфтааст.

Нависандаи тоҷик Сотимхони Улуғзода, яке аз пешгомони масири эҳёгарии миллат дар бораи хештаншиносӣ басо ҳадафманд нигоштааст: «Маънии зиндагӣ дар ҳамин аст: худро афрӯхтану роҳи дигаронро мунаввар кардан. Ҳар кас ба ин дунё ба ташвиши ҳудаш меояд, аниқтараш меорад ўро. Аммо дар натиҷаи донишу биниш ва андӯхтани таҷрибаи рӯзгор тадриҷан дар бораи маънии ҳастӣ ва мавқеи ҳудаш дар чомеа сарфаҳм рафта меоҳад, ба нафъи қавму халқи ҳудаш, дар маҷмуъ башар хидмате карда бошад. Охир, рисолати инсон дар рӯйи замин ва маънии ҳастии мо дар ҳамин аст».

Номвар ҚУРБОН

*Аълоҷии маориф ва
илми Тоҷикистон*

**ДАВЛАТУ МИЛЛАТ ПАЙВАНДИ
НОГУСАСТАНӢ ДОРАНД**

*(Андешае чанд дар робита ба мақолаи профессор С. Ятимов
«Эҳёи миллат – бақои давлат»*

Мақолаи сиёсатшиноси барҷастаи тоҷик, доктори илмҳои сиёсӣ, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, профессор Саймумин Ятимов таҳти унвони «Эҳёи миллат – бақои давлат» (маҷаллаи «Илм ва ҷомеа», №3 (33), соли 2023) ба масъалаи барои қулли миллатҳои ҷаҳон, алаҳхусус миллати тоҷик бағоят ҳассосу муҳим баҳшида шудааст. Зиеда аз ин, мақолаи мазкур на танҳо марҳалаҳои мухталифи таърихӣ халқи тоҷик ва мушкилоти замони муосирро, ки дар пешорӯӣ он қарор доранд, инъикос мекунад, балки масири оянда ва дурнамои рушди давлату миллатро бармало менамояд. Аз ин рӯ, хулосаву тавсияҳои мақолаи профессор Саймумин Ятимовро, ки барои доираи васеи хонандагон, алаҳхусус зиёиён таълиф гардидааст, метавон дар масири самтгирии миллат ва рушди ояндаи давлат истифода бурд, зеро онҳо аҳамияти бузурги амалӣ доранд.

Муаллифи дақиқназар ҳамбастагии амиқ ва пайванди ногусастани давлату миллатро дар меҳвари мақолаи хеш қарор дода, ба тамоми масъалаҳо аз нуқтаи назари манофеи миллию давлатӣ баҳои воқеӣ додааст. Муаллиф қӯшидааст, ки дар ҳар зерсарлавҳа як ҷанбаи бағоят муҳимми марбут ба масъалаи меҳварии мақоларо бо забони содаю равон таҳлилу баррасӣ намояд.

Албатта, ҳар навишта маҳсули тафаккур ва андешаи эҷодкори он буда, инъикосгари донишу фаҳмиш ва нишондиҳандаи мавқеи муаллиф мебошад ва то кадом андоза аз масъалаи меҳварии мавзӯ оғоҳ будани муҳаққиқро бармало месозад. Азбаски, муаллифи мақола ҷаҳонбинии фарохи илмӣ дорад ва татбиқи донишҳову назарияҳои илмиро дар амалияи сиёсӣ роҳбарӣ мушоҳидаву таҷриба кардааст, мақолаи мазкурро дар асоси воқеияти таърихӣ муосир эҷод намудааст. Дар ҳама мавридҳои баёни андеша ва овардани далоили илмӣ, ҳақиқати бебаҳс ба ҷониби муаллиф аст. Аз ҷумла, профессор С. Ятимов дар муқаддимаи мақолаи хеш, аз таърихи бархӯрди манифатҳо, муносиботи тезутунд ва ба гурӯҳҳо, ҳизбҳо, синфҳо, ҳукуматҳо, давлатҳо ва созмонҳо ҷудо шудани одамон ёдовар шуда, менависад: *«Таърихи инсоният, дар маҷмӯъ, таърихи сулҳ нест. Таърихи ҷангу мубориза ва низоъҳо аст, ки ҳамчун шакли сиёсат ҳамсафари ҳаёти одамон мебошад»*. Бале, ин андеша комилан дуруст аст, зеро тибқи маълумоти коршиносони Маркази омори Швейтсария, дар тӯли 5000 соли таърихи мавҷудияти хеш, инсон ҳамагӣ 292 солро бидуни ҷанг сипарӣ намудааст. Боқӣ, дар таърихи мавҷудияти инсон, дар тамоми кураи арз 15 513 ҷанги хурду бузург ба вуқӯъ пайваस्ताаст, ки дар онҳо 3 миллиарду 640 миллион нафар одамон ҳалок гардидаанд. Ва ё ба андешаи коршиносони Созмони Милали Муттаҳид, танҳо дар зарфи 50 соли охир, дар ҷаҳон ҳудуди 507 муноқишаи «обӣ» рух додааст, ки 21-тои онҳо бо амалиёти низоми анҷом ёфтааст.

Аз ин рӯ, ҳар андешае, ки дар мақолаи мазкур инъикос ёфтааст ва ҳар падида ё раванде, ки дар он таҳлилу баррасӣ гардидааст, сирф илмӣ буда, дар асоси воқеияти таърихӣ муосири инсоният рӯйи кор омадааст. Минҷумла, муаллиф комилан дуруст мефармояд, ки *«Худи «давлат» мафҳуми воқеӣ,*

объективӣ ва илмӣ аст. Дар фазо ва вақт ба сифати организми зинда ҳузур мекунад». Албатта, дар тамоми давраи давлатдорӣ башар, зуҳури давлатҳо афсонавӣ нест, яъне ҳеч давлате аз ҷониби ҳеч қувваи моваротабӣ офарида нашудааст. Пайдоиши давлат раванди сирф инсонӣ буда, таъсиси он аз андеша, хоҳиш ва баровардани қардани ниёзҳои инсонҳо вобаста мебошад ва вазифаи асосиаш таъмини зиндагии озоиштаи ҷомеа аст. Дар ин маврид низ, муаллиф мӯшикофона масъалаи давлату ҷаҳонбиниро дар як радиф мегузорад, ки воқеан ҳам хеле тавъаманд. Зеро мавҷудият ва ҳастии давлат аз ҷаҳонбинӣ ва ҷаҳондарккунии сиёсатмадорон, зиёиён ва шахрвандони он вобастагии амиқ дорад. Дар робита ба пайвандии масъалаи давлату ҷаҳонбинӣ зикр намудан ба маврид аст, ки профессор С. Ятимов хуб таҳлил кардаву дақиқ хулоса баровадааст, ки яке аз омилҳои бунёдии заволи давлатҳои аҷдоди тоҷик, дақиқан давлатҳои Ҳахоманишиён (550-530 п.а.м.), Ашкониён (250-226 т.м.), Сосониён (224-651), Сомониён (819-999), Тоҳириён (821-873), Сафғориён (873-900), Ғӯриён (1150-1215), Куртҳои Ҳирот (1245-1381) ва Сарбадорон (1336-1381) маҳз набудани ҷаҳонбинии миллӣ, аҷнабигарӣ, нобоварӣ ба ҳаммиллати хеш ва хиёнат ба фарҳангу таърихи худ будааст. Яъне, «хунукназарӣ, духӯрагӣ, саҳлнигарӣ дар мавриди муайянқунандагӣ, ҳимоя ва амалқарди ҷаҳонбинии сиёсӣ, маъноӣ ба бӯҳрон ворид қардани давлат ва зерӣ суол бурдани онро дар назар дорад».

Бинобар ин, барои дигарбора ба ҷоҳ наафтодан олимону донишмандон ва сиёсатмадорони моро зарур аст, ки сараввал ҷаҳонбинии илмии миллиро дар хеш ташаккул диҳанд ва сипас, дар атрофи барномаҳои созанда, стратегияҳои миллӣ ва дар умум, сиёсати дурбиниона, бунёдқорона ва хирадмандонаи Пешвои муаззами миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон муттаҳид гарданд. Зеро муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон амалеро,

ки дар доираи тавони як роҳбари камназир, меҳанпарвар ва таърихофарин аст, рисолати хешро барои имрӯзу ояндаи миллату меҳани мо анҷом доданд. Дар ҷавоб ба ин хидматҳои беназир, мондагор ва таърихии Пешвои маҳбуби кишвар, мардуми шарифи тоҷикро лозим аст, ки дар афкору андеша ва амалу рафтори хеш ҷаҳонбинии илмӣ, дарки манофеи миллӣ, ҳифзи арзишҳои миллӣ ва фосила гирифтани аз хурофоту таассубро ташаккул диҳанд. Ва танҳо маҳз бо чунин андеша ва амалҳо мо метавонем, ба миллату меҳани хеш хидат намоем. Чунки *«ҷаҳонбинии миллӣ дар давлати миллӣ ягона мафҳуми заминӣ, воқеӣ, материалӣ ва арзишманд аст. Муҳтавои онро миллат, давлатдорӣ миллӣ ва сиёсати амалӣ дар доираи меъёрҳои конститусионӣ муайян мекунанд»*.

Вақте инсон дониш меандӯзад, маърифатнок мешавад, аз донишҳои илмӣ баҳравар мегардад, мекушад, ки ҳақиқати оламро донад, таҳлилу муқоиса намояд. Ва маҳз ҳамин боис мегардад, ки аз бовару эътиқод ба қувваҳои фавқултабиӣ, афкори ғайриилмӣ, таассубу хурофот, радикализму фанатизм канор гирад ва ба як шахсияти донишманду илммеҳвар табдил шавад. Албатта, чунин шахс ба моҳияти аслии рӯзгор сарфаҳм меравад, миллату меҳанро хуб мешиносад ва метавонад, ки мавқеи хешро дар нисбати меҳану миллат дақиқ муайян намояд. Вақте инсон аз донишҳои илмӣ бархӯрдор нест ва ҷаҳонбинии илмӣ надорад, он гоҳ ҳақ ба ҷониби муаллиф аст, ки мегӯяд: *«ба нохун роҳ дар хоро буридан, фурӯ рафтан ба оташдон нагунсор бисе осонтар»* аз бозсозӣ ва дигаргун сохтани шуури онҳоест, ки гирифтори ҷаҳонбинии устуравӣ (мифологӣ) ва бедалел ҳастанд».

Оре, ин андешаи профессор С. Ятимов ва ҳақиқати талхи рӯзгори моро, шохбайте аз «Баҳманнома»-и Эроншоҳи Абдулхайр, ки нахустин китоб дар пайравии «Шоҳнома»-и Ҳакими Тӯсӣ аст, комилан равшан менамояд:

*Чунин гуфт дастури бофарру зеб,
Ки нодон сабуктар пазирад фиреб.*

Ҳам андешаи муаллиф ва ҳам шоҳбайти шоир Эроншоҳи Абдулхайр дақиқан нишон медиҳанд, ки маҳз тавассути чунин дастоварди бузург ва технологияи хуби сиёсиашон, дигарон меҳоҳанд, ки мардуми мусулмонро як умр ғулом, мутеъ, чоҳил, вобаста ва олоти муборизаи худӣ дар муқобили худихо, завқманди рехтани хуни якдигар бинанд. Чунки қисми аъзами мусалмононро бархе аз гурӯҳҳо, созмонҳо, давлатҳо осон ва ҳадафмандона истифода менамоянд. Масалан, онҳо аз номи як шахсияти маъруф чанд андешаи диниро баён мекунанд, ўро шахсияти боварманд ба дини ислом муаррифӣ мекунанд ва бад-ин васила, диққати тамоми хулофотпарастону мутаассибонро ба ин самт ҷалб намуда, манофеи бехотири худро дунболаву пиёда менамоянд. Кӯрдилону тангназарони хурофотию мутаассиб бошанд, дар баробари даъвоҳои беасос, ки ин даъвоҳоро дигарон барояшон пешкаш кардаанд, боз ба парастии як шахсияти коимлан нав, ки ўро барои фиреб кардани ин тоифа, ҳадафмандона истифода карда буданд, шуғл меварзанд. Ва ҳамин тавр, эшон мусалмонони гумроҳро (аз ҷумла, тоҷиконро), аз дур наззорову идора карда, боз бо истифодаи маводи зинда бо номи одам дар масири идораи олам барномаҳои дигар омода созанд.

Барои он, ки душманону бадхоҳони миллат комёбу муваффақ набошанд, имрӯзиёни миллати тоҷик – зиёиён, олимон, донишмандон, роҳбарон ва сиёсатмадоронро зарур аст, ки афқору андешаи хешро аз таассуб, хурофот, фанатизми динӣ, ифтихороти дурӯғини бегонапарастӣ озод намоянд. Агар чунин намекунанд, пас комилан ҳақ ба ҷониби мақолаи «*Эҳёи миллат – бақои давлат*» буда, дурандешаи ӯ дуруст аст, ки дар ин маврид мефармояд: «*таассуб, хурофот, фанатизми динӣ-мазҳабӣ эҳсоси Тоҷик будан, Тоҷикият, эҳтиром, муҳаббат*

ва садоқатро ба мафҳуми Миллат, Ватан ва Ватандорӣ нобуд месозад».

Дар иртибот ба андешаи болозикр, ки на танҳо мардуми одӣ ба он мубтало гардидаанд, балки қисми аъзами зиёиёну нухбагон низ дар ин масир ҳаракат менамоянд, ҷомеаи имрӯзаи тоҷикро зарур аст, ки имрӯзу фардои меҳанамонро дар ҳама соҳаҳои ҳаёти иқтисодию иҷтимоии халқ рақобатпазир созем. Барои ин, аввалан, истифода аз андешаи волои физикадони номвар ва ходими ҷамъиятӣ Фредерик Жолио-Кюри (1900-1958), ки «Илм барои мардум зарур аст. Кишваре, ки илмро рушд намедиҳад, ба мустамлика табдил меёбад» бағоят дурусту бамаврид аст. Зеро ягона василае, ки метавонад, дар муқобили хурофоту таассуб ва афсонаву ривоёти динӣ муқовимат намояд, маҳз илму дониш, таблиғу ташвиқи дастовардҳои илмӣ, кашфиёти улуми техникаю табиатшиносӣ ва навгонҳои техникаю технологии муосир мебошад. Аз ин рӯ, барои ин танҳо василаи расидан ба ҳадафҳои олиии кишвар тавассути системаи маориф ва рушди соҳаи илм, махсусан илми ватанӣ таъсиррасон хоҳад буд, ки дар ин масир низ Пешвои донишманду илммеҳвари тоҷик, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чандин иқдомҳои начиб, аз ҷумла «Соли маориф ва фарҳанги техникӣ» (2010), «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» (2020-2040), Озмунҳои ҷумҳуриявии «Илм – фурӯғи маърифат» ва «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст»-ро пешниҳод кардаанд.

Нуктаи муҳим ва меҳварии мақолаи «Эҳёи миллат – бақои давлат»-и профессор Саймумин Ятимов, ки ҳар хонандаро ба андешаи водор мекунад ва ба сайри таърихи пурғановати илму фарҳанги Шарқу Ғарб мебарад, таҳлилу баррасии масоили илмӣ, фалсафӣ ва фарҳангии даврони Ренессанс (Эҳё) ва хидмати мондарони донишмандони вақт дар рушду

пешрафти давлатҳо, аз хурофоту таассуб озод гардидани мардум ва ҷойгузини бовару эътиқодоти беасоси динӣ гардидани ҷаҳонбинии илмӣ мебошад. Муҳаққиқи борикбин сабаби асосии Эҳёи миллии Аврупоро, ки пас аз 1,5 ҳазор соли дини насронӣ – масеҳият рӯйи кор омад, ба талаботи иқтисодию иҷтимоии мардуми ин қораи олам марбут медонад. Ба андешаи ӯ, ки комилан дуруст аст, ин ниёзмандиҳо ба манфиати руҳониён, калисо созгор намеомад. Аз ин рӯ, «дар шароити Ақлсолорӣ, Хирадгароӣ, Тақдирнописандӣ, пешрафти илму техника, Хештаншиносӣ ва Худшиносии миллии мардум, ки ба ҷаҳонбинӣ ва тарзи тафсири ҳодисаҳои табиат, ҷамъият ва тафаккури руҳоният комилан мувофиқат намекард, ин тоифа обрӯ, нуфуз, оқибат ҳукумат - манфиати худро аз даст медод». Албатта, барои он, ки мардуми Аврупо ба огоҳӣ расанд, аз зери таъсири дину калисо озод шаванд, ҳазорон донишманд қурбон ва аз тарафи рӯҳониёну диндорон ваҳшиёна ба қатл расонида шуд. Хушбахтона, ин рӯшангарон огоҳ намудан, бедор кардан, дониш омӯзонидан, таблиғи ҷаҳонбинии илмӣ ва мардумро ба худогоҳию худшиносии расонидандро ҳамчун масъулият пазируфтанд. Дар ин маврид, муаллифи андешаманд барҳақ мефармояд, ки «Олимони даврони Эҳё аз мардуми ҳушманди замони худ буданд ва масъулияти ба дӯши онҳо гузошташударо хуб эҳсос мекарданд, инқилоби хешро аз ҷодаи илм, маориф, адабиёту санъат, аз «тарҳи нав дарандохтан» дар ҷаҳонбинии мардум оғоз карданд». Хидматҳои беназир ва саҳми назарраси донишмандони даврони Эҳёро дар рушду пешрафт ва огоҳию бедории мардум нигариста, ҳар инсони солимхираду соҳибандеша, дақиқ дарк менамояд, ки шоҳбайти зерини Саъдии Шерозӣ сармашқи ҷонбозию ҷонфидоӣҳои онҳо гардидааст:

*Агар бинам ки нобинову чоҳ аст,
Агар хомӯш биншинам гуноҳ аст.*

Таърих гувоҳ аст, илм борҳо собит намудааст ва тамоми олимону донишмандони гузаштаю имрӯза низ хуб медонанд, ки пайвасти илм ва истеҳсолот маҳз аз замони Эҳё маншаъ мегирад ва пас аз ин даврон, илм пурра барои рушду пешрафти инсоният хидматгузор гардид. Бо вучуд ин, ба андешаи муаллифи мақолаи «Эҳёи миллат – бақои давлат» ҳеҷ кас наметавонад, розӣ набошад, ки навишта: «Он тараққиёту таҳаввулот, зиндагии шоистаеро, ки мо имрӯз дар Аврупо мебинем ва мутаассифона, дар ҳолати вобастагии ақлонӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ фарҳангӣ, технологӣ, иттилоотӣ ва геополитикии он қарор дорем, аз ҷумлаи натиҷаи ҳамин Даврони Эҳё аст».

Дар баробари таҳлилу баррасии ҷанбаҳои мухталифи даврони Эҳё дар Аврупо, профессор Саймумин Ятимов дар мақолаи хеш Даврони Эҳёи миллати тоҷикро дар марҳилаи муосир ба риштаи таҳқиқ кашида, оғози онро ба аввалин суҳанони Роҳбари тозаинтихобгаштаи давлати тоҷикон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз минбари Қасри Арбоби шаҳри бостонии Хучанд марбут медонад, ки ҳақиқати маҳз аст. Албатта, пас аз заволи сулолаҳои таърихии зикриномрафта, бо таҷлили 1100-солагии давлати Сомониён (1999), Соли тамаддуни Ориёӣ (2006), таълифи шоҳасари «Тоҷикон дар оинаи таърих» (1996, 2002, 2006) ва инчунин, сохтмони иншоотҳои бунёдии аср, аз қабилӣ Неругоҳҳои барқи обии «Помир-1», «Сангтӯда-1», «Сангтӯда-2», «Тоҷикистон», «Роғун» (ду агрегат), Маркази барқу гармидиҳии Душанбе-2, нақбҳои «Истиқлол», «Озодӣ», «Хатлон», «Дӯстӣ», «Шаҳристон», бунёди хатҳои интиқоли барқи баландшиддати «Лолазор-Хатлон» (220 кВ), «Ҷануб-Шимол» (500 кВ), Сангтӯда-Пули Хумрӣ (220 кВ) ва инчунин, даҳҳо неругоҳҳои хурду миёна, ҳазорҳо километр роҳ, қасрҳои фарҳангӣ иншоотҳои ҳаётан муҳим, Пешвои муаззами миллат худро ҳамчун эҳёгари анъана, суннат ва азамати ниёкон, зиндакунандаи маънавиёти

миллӣ муаррифӣ намуданд ва мардумро ба истифода аз ин ганчи бепоён, санадҳои худшиносиву меҳанпарастӣ, истиқлолхоҳиву меҳанпарастӣ даъват карданд.

Ҳамин тавр, мақолаи «Эҳёи миллат – бақои давлат»-и профессор Саймумин Ятимов дар баробари мақолаи илмии таҳлилий будан, инчунин маводи хуби ифтихорӣ ва баёнгари воқеияти рӯз мебошад, ки хулосаҳои (10 хулоса) онро ҳамчун роҳнамо дар рушду пешрафти давлати миллӣ, мубориза алайҳи хурофоту таассуб, эҳёи фарҳанги миллӣ, худшиносию худогоҳии миллӣ, тарғибу илму дониш, ҷалби зиёиёну донишмандон дар роҳи мубориза ба ифроту бегонапарастӣ, ташвиқи ростию росткорӣ ва назди миллату меҳан масъулиятшиносию масъулиятпазирӣ истифода кардан аҳамияти бузурги амалӣ дорад.

ОБУНА БА МАҶАЛЛАИ «ИЛМ ВА ҶОМЕА»

Хонандагони муҳтарам!

Соли 2016 бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон як маҷаллаи дигари илмию оммавӣ бо номи «Илм ва Ҷомеа» арзи ҳастӣ кард. Ҳадаф аз он нашри мақолаю маводҳои илмии олимону донишмандони тоҷик, бозтоби дастовардҳои илмии ҷаҳониён, ошкор кардани мушкилоти ҷаҳони муосир ва аз ин роҳ, ба донишомӯзӣ ҷалб намудани ҷавонон ва мусоидат кардан ба ҳалли мушкилоти мубрами Тоҷикистон, минтақа ва ҷаҳон ба шумор меравад.

Бо ин мақсад, ҳайати таҳририяти маҷаллаи «Илм ва Ҷомеа» Шумо – хонандагони гиромии ин маҷалларо даъват мекунад, ки ба он обуна шавед. Шумо метавонед ба маҷалла фардӣ, гурӯҳӣ ва ё аз ҳисоби ташкилоту муассисаи худ обуна шавед. Нархи солонаи маҷалла бидуни хизматрасонии почтавӣ **109 сомонию 68 дирам** мебошад.

Индекси обуна: 77759

Нишони: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33

Сомонаи мо: www.ravshanfikir.tj

Телефон: 221-53-97, 918-67-79-13, 935-26-62-95

E-mail: ilm-jomea@ravshanfikir.tj

Суратҳисоби Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

РМА (ИНН): 010009529

Суратҳисоб (р\сч): 20204972712010100002

БИК (МФО): 350101800

Ҳисоби бонкӣ (к\сч) 22402972000002

Сарраёсати хазинадории марказии

Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

*Ба матбаа супорида шуд 24.06.2023
Барои нашр имзо шуд 25.06.2023
Ҷопи офсети. Ҷузъи ҷопӣ 19,6. Андоза 70x100¹/8.
Адади нашр 150 нусха. Супориши №93.*

*Муассисаи нашриявии "Дониш"- АМИТ
ш. Душанбе, 734063, кӯчаи С. Айни 299/2*

www.ravshanfikr.tj

